

Ба 10 148

МАСТАЦКАЕ СЛОВА
МАСАМ

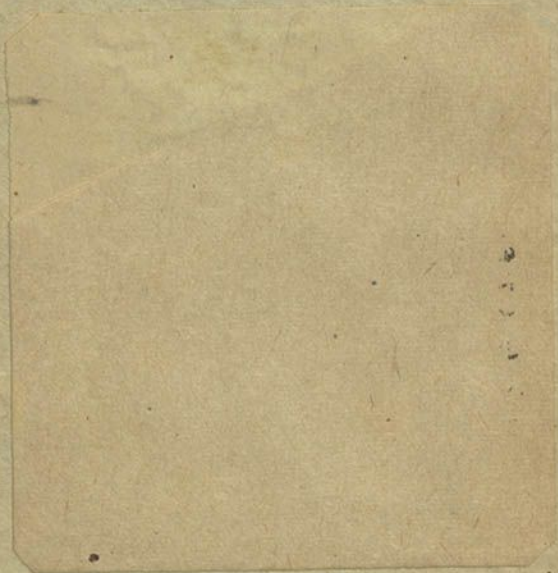
ЗЬМІТРОК БЯДУЛЯ

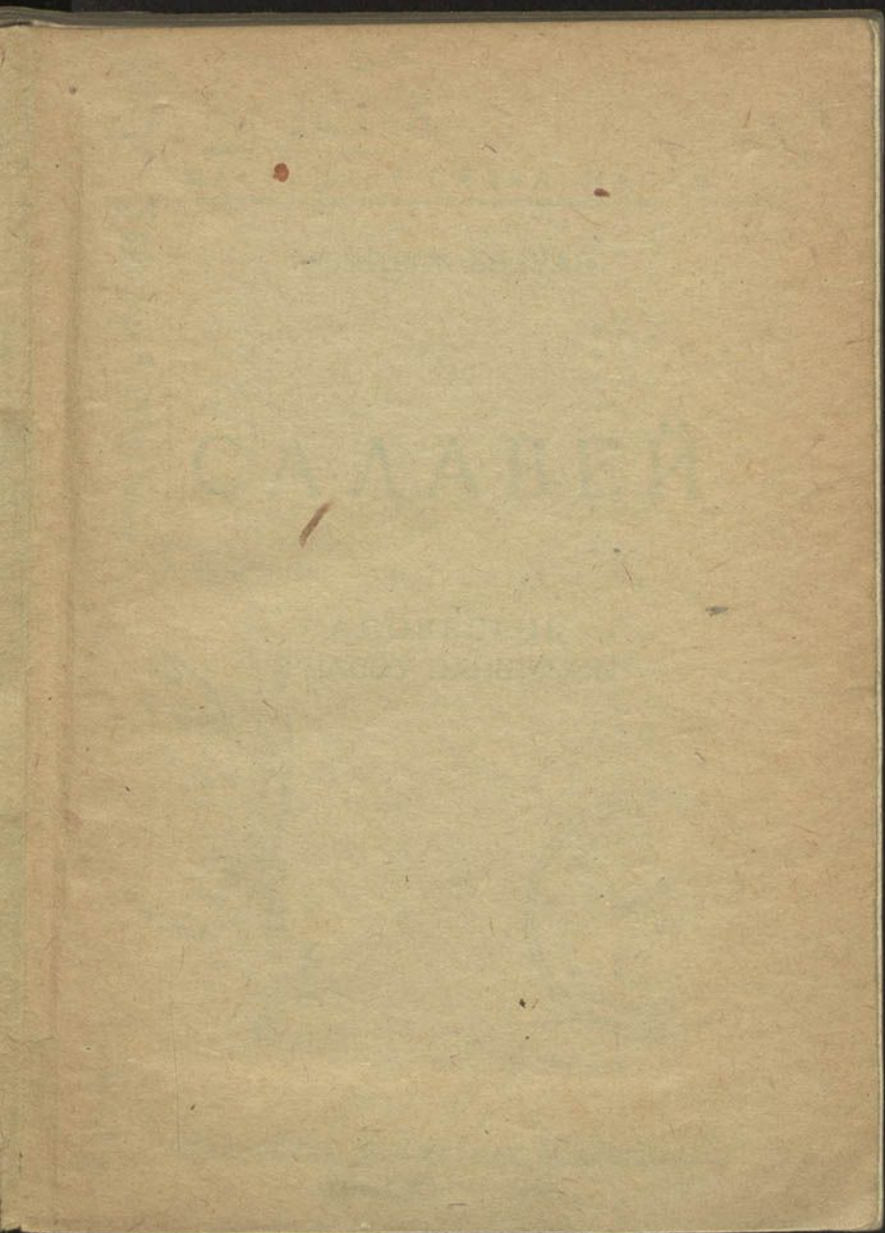
САЛАВЕЙ

БЕЛАРУСКІЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ
ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК - 1929

3/c
7751

33

8
Ба 10148

МАСТАЦКАЕ СЛОВА—МАСАМ

ЗЬМІТРОК БЯДУЛЯ

САЛАВЕЙ

АПОВЕСЬЦЬ
З ЧАСОЎ ПАНШЧЫНЫ

Бел. еддз.
1994 г.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1929

599
Инд. 1953 г. Ба 10148.

5314

Заказ № 512. — 15.000 экз.

Галоўлітбел № 2561.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выд-ва.

25.04.2009

Зьмітрок Бядуля (Самуіл Плаўнік) нарадзіўся ў 1886 г. у м. Пасадзец, Вялейскага павету, Віленскай губэрні. Бацька пісьменьніка—вясковы балагола—пo-тым заняўся сплавам лесу. Гэта мела надзвычайнае значэньне для пісьменьніка, які быў разам з бацькам, і ў лесе і на плытох, наслухаўся прыгожых беларускіх казак і добра пазнаёміўся з побытам беларуса-рабочага і селяніна.

Першы твор Бядулі—«Пяюць начлежнікі»,—быў надрукаваны ў «Нашай Ніве» ў 1910 г. З таго часу ўсё мацнее сувязь пісьменьніка з «Нашай Нівай», у якой з 1912 году ён працуе як сталы супрацоўнік аж да 1915 г. (год зачынення царскай уладаю «Н. Н.»).

Бядуля—і паэта і прозаік (піша пад псеўдонімам Ясакар). Творы яго зьмешчаны ў розных беларускіх выданьнях, што выходзілі пасля 1910 году і да нашых дзён. Таксама выданы асобныя зборнікі: «Абразкі»—1913 г., «Пад родным небам»—1922 г., «На зачарованых гонях»—1923 г., «Буралом»—1925 г., «Апавяданьні»—1925 г., «Салавей»—1928 г. і інш.

Бядуля ўваходзіць у літаратурнае згуртаваньне «Узвышша», у органе якога—«Узвышша»—пераваж-

на зьмяшчае свае творы. Адначасна Бядуля рэдагуе краязнаўчы часопіс «Наш Край».

Аповесьць «Салавей», якая выходзіць у сэрыі «Мастацкае слова—масам», упершыню была надрукавана ў часопісе «Узвышша» за 1927 г. Потым пісьменьнік перапрацаваў свой твор, які праз год і вышаў з друку ў зборніку «Салавей». Данае выданьне перадрукоўваецца ў скарачаным выглядзе з гэтага зборніку. Скарачэньню падпалі пачатак і канец. Пры гэтым пісьменьнік сам пераглядзеў падрыхтаваную да друку яго аповесьць і зрабіў у ёй пэўныя папраўкі.

Высокая мастацкая якасьць аповесьці знайшла ёй вялікае кола чытачоў. Апроч выданьняў у беларускай мове, яна ўжо вышла ў перакладзе на расійскую, украінскую і яўрэйскую мовы. Хутка зьявіцца і польскае выданьне. Першае-ж беларускае выданьне ўжо амаль разышлося.

Вельмі жывы хлопчык быў Сымонка, сын Тодара— старога фурмана пана Вашамірскага.

Сымонка да ўсяго прыглядаўся, да ўсяго прыслухоўваўся.

Усімі пачуццямі ўбіраў у сваю істоту вакольнае. Увесь сьвет быў, як у гнязьдзе, у яго сэрцы, для яго-ж, пранікаючы туды праз гукі і колеры. Нават сам пан Вашамірскі, якому належалі ўсе вакольныя вёскі, той самы пан, які купіў яго, Сымонкі, бацьку за каня ў суседняга пана Весялоўскага, быў цікавым для Сымонкі. Ён наглядаў і за панам.

Што-ж! і кузурка, што паўзе па лісьціку, мо' думае, што сьвет створан спэцыяльна для яе.

Школу жыцця Сымонка пачаў праходзіць, маючы шэсьць гадоў ад нараджэньня. Спачатку пасьвіў гусей на вялікім выгане, пасья—сьвіней; загэтым давалі пад яго апеку авечак, потым—кароў, а ў канцы зрабіўся і баранавалокам.

Такім чынам, ён паволі, але грунтоўна, падымаўся ўгору па лесьвіцы мужыцкай навукі пад панскім прыгонам.

Гэта быў павярхоўны, формальны бок жыцця Сымонкі. Апрача гэтага, Сымонка меў яшчэ надзвычайную здольнасьць, якой навучыўся ў палёх і лясох

пана Вашамірскага: падрабляць гукі прыроды і жывых істот.

Гаўкаць пасабачаму, кукарэкаць, як певень, мяўкаць, як кот, мэкаць, як цялё, выць павоўчаму—было для яго самай звычайнай і простаў штукай.

Ён да таго памастацку мог брахаць, што перадаваў самыя замыславатыя тоны і пералівы голасу кожнай паасобку сабакі з псарні пана Вашамірскага.

Падрабляць голас і інтонацыю людзей было для яго лёгкай справай, самым простым жартам.

Ён мог губамі перадаваць дзынканыя пчалы, зуд камара, шэпт лесу, скрып варот.

Але галоўным чынам ён штукаваўся ў мастацтве такога роду: кракаў, як варона, кукаваў зязюляй, сьпяваў жаўранкам і заліваўся салаўём на розныя лады, на ўсялякія манеры.

У дадатак ён мог яшчэ падрабляць рухі і міміку.

Здаецца, як можна адной мімікай твару паказваць пеўня?

А Сымонка мог—скорчыць такую фізыяномію, зробіць такія вочы, што кожны гаварыў: певень ды і годзе!

Скакаць, як заяц, як цялушка—гэта дык і ўвагі ня варта!

Дзіўная кемнасьць да ўсяго гэтага была ў Сымонкі. Ён сваім такім дзівацкім талентам сам захапляўся, углыбляў яго, разьвіваў, адшліфоўваў. Гэта ня было ў яго толькі забавай дзіцячых гадоў,—наадварот: ён практыкаваўся ў гэтым штукарстве з кожным годам усё болей і болей—і што называецца заўладаў сваім інструмантам.

Цяжка вытлумачыць, чаму спадабалася яму якраз такое штукарства, а не, напрыклад, ігра на музычным

інструманце або звычайныя сьпевы. Звычайнае яго ня вабіла, мабыць, дзеля таго, што гэта ён бачыў і чуў многа ў панскім дварэ.

Яму хацелася быць такім, якім сьвет (яго ваколіца) яшчэ нікога ня бачыў.

Сымонка яшчэ малым хлопчыкам любіў сьпевы са-лаўя. У вялізным панскім парку ў кожную вясну іх было многа.

Інакш, чым на іншых людзей, рабілі на яго ўражаньне рознастайныя гукі лесу ўлетку, калі ён цягаўся туды са стадам.

Цяга да гукаў запанавала ім. Ня так, як усе людзі, прыслухоўваўся да рознастайных пераліваў чалавечага голасу, да шораху пяску пад босай нагой, да скрыпу сьнегу, да выцьця і сьвісту ветру, да шэптаў жыта на полі.

Вялізнае багацьце гукаў, вечную іх іначасьць ён знаходзіў усюды. Ён выкрыў, што ў тых мільёнах гукаў, якія чуе на кожным кроку, усюды, у любы час, няма сходных між сабою. Такое надзвычайна цікавае зьявішча, яго вельмі дзівіла. Гукамі цэлы сьвет поўны ня менш, чым мора—хвалямі, зямля—пяском, дрэвы—лісьцем. Нейкі вялізны няведамы інструмант, які працягвае свае нябачныя струны, нібы павуцінне, па ўсім сьвеце з канца ў канец.

Сымонка адчувае ў вакольным зусім ня тое, што яго равесьнікі. Часам ён сядзіць у полі на пні і пазірае ў даль. Глядзіць і ня бачыць, што зараніца палыхае ў нябесным бяскрай, пераліваецца ў розныя калёры. На кустох блішчыць шкляным шротам раса.

Ён прыслухоўваецца да голасу зямлі—да яе тысяча-струнных гусляў.

Незразумелья, дзіцячыя мары ахопліваюць яго:

— Эх, каб сабраць усе гэтыя гукі ў адно—у сваю жменю, і потым патрохі выпускаць іх адтуль кропелькамі. Аслабіў жменю: пачынаюць сыпацца розныя чалавечыя гутаркі. Раздаецца страшны плач-стогн, як анэгды плакаў Рымарчук, калі яму на стайні ўсыпалі гарачых бізуноў па загаду пана Вашамірскага. Адпусціў трохі яшчэ адзін палец—хтосьці зарагатаў. Замахаў жменяй—лясныя птушкі сьпяваюць, жабы квакаюць. Кіўнуў рукою яшчэ раз—вецер вые, грымоты гагочуць, паласуюць неба маланкі.

А вакол усюды ціха-ціха...

Усе галасы зямлі сьціснуты ў кулаку Сымонкі.

Людзі анямелі, гаварыць ня могуць. Жывёлы, птушкі—усе маўчаць. Ня шумяць дрэвы. На зямлі пануе такая нямота, такая дрымотная ціша, што сплах бярэ, жудасна робіцца. Новы фурман—яго, Сымонкі, бацька (стары панскі фурман памёр)—махнуў у паветры даўжэзнай пугай, якая самастрэлам заўсёды страляе, а на гэты раз—і яна анямела.

Захацеў пан Вашамірскі загадаць камусьці даць дваццаць бізуноў—голосу ня мае, бо ўсе галасы зямлі захаваны ў кулаку Сымонкі...

Пры гэтым у выябражэньні Сымонкі паўстаюць, як жывыя, сьмешныя малюнкi: людзі, жывёлы перапаханы. Не разумеюць, што чыніцца вакол. Кожны паасобку думае—ці ён аглох, або сьвет увесь вымірае.

Сымонка бачыць перад сабою нябывалыя, дзівакія абразкі.

Нацешыўшыся ў меру такім фокусам, ён,—чараўнік, які забраў у жменю ўсе гукі зямлі,—раптам расчыняе кулак і галасы, песьні, скрыпы, шумы, стогны, сьвісты, стрэлы, шлахі, званы пачынаюць сыпацца ў свае ранейшыя месцы, як нявідочны дождж. Для Сымонкі можа нават і відочны, бо ён адчувае рух

і хваляваньне паветра ад кожнага гуку і шуму; для яго, калі прайшоў гук які,—тое самае, што жывая істота, якую можа намацаць рукою. Вось як-бы праходзіў чалавек ці жывёліна... Ён адчувае і ледзь ня бачыць у паветры сьлед гэтага гуку.

Патрохі ўсё сноў ажывае. Ніхто, апрача Сымонкі, нават і ня прыкмеціў, як гэта сталася.

Сымонка ачуеньвае ад сваіх сноў на яве. Што-ж! у яго толькі ёсьць магчымасьць падрабляць гукі, а ня мець іх у сваёй уладарнасьці. Але і гэтая яго кемнасьці дзівіць людзей.

Выйдзе ўночы. Ціш на дварэ. Раптам, як закукарэкуе, дыб саб'е з панталыку ўсіх пеўняў. Яны пачынаюць за ім кукарэкаць не ў пару. Разам з імі зьбіваюцца з толку і мужыкі і панскія чаляднікі. Ём певень гадзіннікам служыць. Певень паказвае людзям, калі на работу ўставаць.

Часам здумаецца яму завьць ваўком. Тады ўсе сабакі пачынаюць за ім цягнуць такую жудасную музыку, ажна па ўсіх вакольных вёсках людзі палыхаюцца.

Бывала, чаляднікі паміж сабою пачынаюць шэптам праклінаць пана. Падкрадзецца, нямаведама скуль, Сымонка і як загрыміць цюцелька-ў-цюцельку голасам пана Вашамірскага:

— «А бізуноў, лябедзіку, хочаш?»

Усе з перапуду ажна пабялеюць, і зуб аб зуб заляпае ў іх.

А здумаецца яму ні з таго, ні з с'яго ўзімку, у траскучы мароз, засьпяваць салаўём. Выйдзе на дзядзінец, як зацягне, як пачне сыпаць трэлі, дык цэлую грамаду зьбярэ вакол сябе, пакуль хто з панскіх гайдукоў па загаду цівуна бізуном іх не разгоніць.

Так праходзілі дзіцячыя гады Сымонкі.

Гарачы летні поўдзень.

Жніво.

Больш поўсотні кабет, маладых і старых, жнуць панскае поле.

Мігацяць сярпы мядзянкамі-зьмейкамі. Бялеюцца хусткі і сьпіны жнеек. Бабы і дзяўчаты гнуцца да самай глебы—тварам да зямлі, а сьпінамі да сонца.

На шырокім прасторы сьветла-жоўтага жытняга поля раздаецца шорханьне.

— Жых-жах, жых-жах,—гутараць сярпы з тонкімі цвёрдымі сьцябламi жыта.

Каласы нахільваюцца, пільна прыслухоўваюцца да глухога шуму. Туліцца-цісьнецца ў пяшчоце галоўка да галоўкі, а жняя душыць закарузлай, патрэсканай, мазалістай рукою цэлае племя жытніх сьцяблоў.

Каля жней шыргаюць прыганятыя з бізунамі ў руках.

Вярхом на кані гарцуе цівун між мэндлікамі па іржані. Грозна крычыць голасам камандора.

На вялізныя дваровыя драбіны мужыкі кладуць снапы. Трэба вязьці на панскае гумно.

У цівуна на плячох паляўнічая стрэльба. Ён здымае стрэльбу і пачынае цэліцца ў стада варон, якое рассыпалася чорна-шэрымі плямамі па жэтым полі.

Цэліцца доўга, сьмешна жмурыць правае вока, падымае ўверх брыво над левым...

Сяляне пачалі пазяхаць каля вазоў, спынілі працу і давай у гультаяватай зморанасьці глядзець, ці падзе «пан цівун» у птушку.

Зацікавіліся і жнеі. Хоць прыганятыя, калі хто зазяваецца, падагравалі бізунамі, але на гэты раз і прыганятыя таксама сачылі за стральцом.

Гонар і пашана яму ад паднявольных людзей...

Паважна і пільна цэліўся цівун. Нібы зараз увесь прастор наскрозь прастрэліць.

Вакол стала ціха. Усе спынілі працу.

Павага, павага панскаму цівуну!

Адна старая сялянка ня выцерпела—буркнула:

— Пану цівуну варон страляць, а нам сьпіны гнуць!

Вырваліся зьнянацку ганблівыя словы—ніхто не цягнуў за язык.

Не пасьпела яна скончыць, як падскочыў прыганяты, як падняў над ёй бізун; ён злосна прахрыпеў:

— Я табе пакажу, псякосьць, як бурчэць!

Ляск бізуна па старых згорбленых плячох кабеты ня чуваць быў, хоць пры ўдары прыганяты моцна, са смакам крыкнуў: «гэ-ээх!»

Сьвіст бізуна быў заглушаны стрэлам цівуна—у адну і тую самую хвіліну трапілі. Пакруціўся дымок, запахла дымам. Вароны з шумам, з лёскатам крыльляў падняліся ўверх і паляцелі з трывожным краканьнем у бок лесу.

Цівун паслаў мужыка паглядзець, ці папаў у птушку. Той угодлівым крокам пабег, падскокваючы па вострым іржані чорнымі босымі нагамі. Прынёс застрэленую варону, падаў пану цівуну і ўгодліва сьмяяўся:

— Гэ-гэ-гэ-э-э!

У гэты самы час да цівуна падышоў прыганяты з даносам на старую кабету:

— Старая сука пана цівуна не паважае. Яна казала «Цівуну варон страляць, а нам сьпіны гнуць».

Не пасьпела зыйсьці з твару цівуна ўсьмешка задаволенасьці ад удачнай страляніны, як твар наліўся крывёў, вочы заблішчэлі!

— Як?! во гэта падла старая будзе гаварыць? Я ёй пакажу! Палажыць ёй за пазуху мёртвую варону! Няхай трымае да самага вечара! Гэй, ты, галган,—

звярнуўся ён да мужыка,—дай яму (цівун паказаў на прыганятага) варону!

Прыганяты ўзяў з рук мужыка варону і панёс з рогатам да старой бабы. За ім на кані пад'ехаў і цівун.

Старая кабета з лямантам-выцьцём кінулася цівуну ў ногі. Яна крыжам распласталася на іржані чудь не пад самыя ногі каня і выла нямым голасам. Ледзь можна было ў гэтых прыдушаных галосаньнях пазнаць словы:

— Даруй, паночку... даруй, міленькі...

Строгі і грозны быў пан цівун.

Старую паставілі на ногі, расшпілілі ёй вопратку і палажылі паміж худых вісячых грудзей за зрэбную, цвёрдую, як бляху, кашулю—акрываўленую, забітую варону.

— Жаць, псякосьць, ідзі!—крыкнуў пан цівун.

Ніжэй сагнулі сьпіны жнейкі, шыбчэй зашорхалі сярпы. Мужыкі пры вазох пахмурнелі, сьціснулі моцна, да скрыпу, зубы і давай накладваць снапы. Лаянкі і пракляцьці хацелі зрывацца са смаглых губ, але нема маўчалі яны. Ад злосьці толькі пляваліся людзі.

Сярод гэтых мужыкоў быў і малады Сымон.

Ён паглядаў у адзін бок, дзе пад сонечнай сьпякотай жала маладая русакосая дзяўчына—яго любая Зоська.

Калі-ні-калі з-пад белаі хусткі дзяўчыны мільгаў у яго бок твар, сыпаліся іскры з вачэй.

Гэты куток поля Сымону здаваўся цяпер прывабнейшым за ўсе куткі зямлі. Зоську ён любіў даўно. Ужо ад самай вясны, з таго часу, калі раз напалохаў яе вечарам, завьўшы ваўком за вуглом яе хаты.

Пасьля гэтага жарту ён часта хадзіў да яе ў госьці. Старая маці Зоські спагадна на яго паглядала, як на будучага зяця, калі толькі пан дазволіць.

Цяпер пад хмелем каханьня зьдзек цівуна над старою кабетай скарэі, чым у іншых, вытахся з яго галавы. Ён думаў толькі аб Зосьці.

Над шырокім полем раптам шугануў моцны вецер. Давай скубсьці хусткі на галовах у баб, давай трапаць чубы снапоў. Вецер прагульваўся нявідочнымі нагамі па золаце каласоў шырокага жытняга поля.

Пералівы жоўта-зялёнага колеру дрыжэлі над нязжатым полем.

Задрыжэў далёку лес, завойкаў, закрываў. Далі, яркія, празрыстыя, як шкло, пачалі зацягвацца валокнамі шэрай бавелны. Па небе распаўзліся хмары, накінулі на сонца ваўняную сьвітку. Воблакі прыдушлі сонца. Дзень пахмурнеў ад злосьці і згрызоты. Над абшарам нависла вялізная шэра-сіняя хмара.

Поле страціла залацісты блеск. Брудна-шэры колер вісеў над полем і людзьмі.

Дзесьці далёка за лесам глуха загрукаталі грывы.

Нехта малаціў жалезнымі цапамі па жалезным таку.

Яшчэ болей пацямнела. Лес, як вялізная губка, набух, наліўся сінім атрамантам. Птушкі паднялі крык:

Замітусіліся людзі. Жнеям загадалі збіраць снапы ў мэндлікі. Болей рухава запрацавалі прыгоньнікі. Панскае дабро можа сапсавацца. Панаехала з двара яшчэ шмат фурманак.

Зоська як-бы ненарокам прысунулася бліжэй да Сымона.

— Вечарам буду...—шапнуў ён.

— Добра, родненькі...

Ледзь пасьпелі накласьці поўныя вазы. Маланкі пачалі паласаваць неба. Чырвоныя вярочкі раскручваліся па хмарах, сьляпілі блескам спалоханую ваколіцу.

Хтосьці лупцаваў неба агнёвымі бізунамі, хтосьці гікаў злосна па-за хмарами...

Нехта над лесам лаяўся на пакалечанай мове заік.
Нехта глуха-нямы жудасна-дзіка крычаў, выў, рагатаў
і ржаў, як сто жарабцоў.

Вялікая грамада рушылася з поля ў бок двара.

З неба ліў дождж, падаў, цягнучыся вадзянымі даў-
жэзнымі істужкамі. Людзі прамоклі да апошняй ніткі.

Ззаду ўсіх адзінокая, не сьпяшаючыся, ішла ў за-
таёным раздуме, з глыбокім страхам у выцьвілых
вачох, старая кабета. Варона была за пазухай...

Ці-ж старая ня выканае загаду панскага цівуна?
Ого, няхай толькі папробуе!

Здавалася, што старая ніякай увагі не звачуе на
дождж, нават не адчувае яго... ступае босымі, чор-
нымі, патрэсканымі і паколатымі нагамі, трохі куль-
гаючы. Варона хлюпаецца аб голае цела за мокрай
кашуляй. Дзюба і габдзюры застрэленай птушкі час-
ад-часу драпаюць, казлытаюць скуру.

Сымон ішоў за апошнім возам снапоў. Ён заўва-
жыў погляд старой, запрыкмеціў, што пад прамокшай
наскрозь вопраткай у яе нешта за пазухай тырчыць.

Вялікая злосьць закіпела ў яго сэрцы.

Ён падскочыў да цівуна, які, ня гледзячы на такі
дождж, ехаў конна побач з вазамі.

Пад самыя вушы каню Сымон завьў павоўчаму.

Разьляглося навакол сумнае выцьцё, працяглае,
страшнае...

Конь спудзіўся, застрыгаў вушамі, захроп і панёсь-
ся, як дзікі. Конь скінуў цівуна ў глыбокую канаву.

Пакуль людзі агледзіліся, Сымон уцёк.

III.

Пад вечар у той-жа дзень Сымон сядзеў у Зоські
ў хаце. Ён выкідваў розныя жарты: клікаў кур, якіх
зусім ня было ў хаце, вабіў іх, як добрая гаспадыня:

— Цып-цып-цып-цып!

Кудахтаў квола грудным голасам маткі-квактухі:

— Кудях-кудах-кудах-кудах! Куд-куд-куд-куд!

Гэта—нібы курыца ідзе на яго кліч. Потым лавіў пісклят-куранятак і перадрозьніваў іх піск то спалоханы, то прыдушаны, як-бы пішчаць ужо ў яго рӯцэ.

Гэта рабілася з такім мастацтвам, так ярка і жыва, што Зося і яе матка покатам клаліся са сьмеху.

— Зарабіў ты, Сымонка, яечню за гэта!

Старая зараз-жа пачала раскладаць агонь на прыпечку, каб сьпячы яечню.

На дварэ паўзьлі змрокі. Яны наліваліся цёмнай жыжай у шызыя цэбры паветра. Праз маленькія шыбіны змрокі ўрываліся ў хатку і запоўнілі яе цямырystай ватай. Лезьлі ва ўсе шчыліны.

Агончык на прыпечку палаў. Жоўтыя языкі спа- між дзвюх цэглін лізалі скавараду, на якой сквары-лася сала.

Сымон з Зосяй сядзелі моўчкі, прытуліўшыся адзін да аднаго на тапчане пры стале.

У іх ужо было вырашана ў каляды прасіць у пана дазвол на вясельле. Асабліва ня было аб чым цяпер гутарыць. Яны пачулі тупат ног, хлопат па лужы- нах каля хаты. Хутка скрыпнулі дзверы і, сагнуўшыся, каб галавой ня ўдарыцца аб верхні касяк дзвя- рэй, увайшоў высокі малады хлопец.

Гэта быў Макар, адзін з панскіх гайдукоў.

— Добры вечар!—буркнуў ён у хату.

— Добры вечар!—адказала адна толькі старая за- упалым голасам.

Сымон пабляднеў.

Ці не данюхаўся панскі гіцаль, што я тут. Мабыць мяне шукаюць,—падумаў ён.—А можа там прышоў да Зосі?

Ужо другі год, як Зоська спадабалася Макару. Усялякімі спосабамі стараўся ён задабрыць яе. Але, ня глядзячы на тое, што Макар быў прыгожы хлопец, ён Зосьцы не падабаўся. Яна ненавідзела яго, як і ўсе сяляне, за тое, што быў мужыцкім вырадкам, зьдзекваўся над імі, дзе толькі мог.

Яго ўсе называлі «панскім гіцлем».

— Што-ж, і сесьці мяне ня просіце?—сказаў Макар кплівым голасам,—тады сам сяду.

Сеў за стол грузна, цяжка і роблена пастарыкоўску «эхнуў».

«Пэўна, па маю душу прышоў», думаў Сымон і паचाў прыслухоўвацца, ці ня чуваць каля хаты крокаў каго-колечы яшчэ з гайдукоў. Адзін Макар ня пусціцца за ім.

Сымон адсунуўся ад Зоські і давай пільней прыслухоўвацца.

За сьцяной хаты на гародзе як-бы чуваць шэпт. Там хтосьці ходзіць...

— Што так вушы вострыш, Сымон?—зацікаўлена, спачуваюча запытаўся Макар.

— А гэта не павінна цікавіць панскага саб...—не закончыў слоў Сымон.

— Чаму не павінна? павінна!—цвёрдым голасам сказаў Макар і заскрыгатаў зубамі ад злосьці.—Ты ня думай, хамула, што вырвешся з маіх рук. Хата абкружана. Цівун па тваёй ласцы выкруціў нагу, як упаў з каня. Пан гэта табе не даруе.

Сымон маўчаў. Зоська і матка яе таксама як-бы анямелі. Яечня была гатова.

Старая запаліла лучыну і папажыла белы абрус на стол. Тую вячэру, якую яна рыхтавала для Сымона, падсунула Макару.

— Еж, паночку!—казала яна лагодным голасам, і зморшчаны твар яе зрабіў лагодную ўсьмешку.

Сымон у душы не пакрыўдзіўся на старую, бо добра зразумеў яе бабскія хітрыкі.

— Еж, паночку!—паўтарыла яна другі раз яшчэ болей лагодна.

— Ды я не галодны!—аднекваўся Макар.

— Не павінен ты ганьбаваць маім хлебам-сольлю, саколік, калі хочаш мець за жонку маю Зоську...—не адступала старая.

Сымон уздрыгнуўся:

«Мо' старая гэта шчыра гаворыць...»

Зоська няпрыкметна дакранулася да Сымонавай рукі і гэтым супакоіла яго.

Словы старой памаглі.

Макар спадлобку зірнуў на Зоську і прыняўся за яду.

Зоська яшчэ далей адсунулася ад Сымона і ціханька зацягнула песьню.

У Сымона зрабілася цяжка на душы. Яго мала непакоіла тое, што за сьцяной панскія гайдукі.

— Чорт іх разьбярэ гэтых баб. Што гэта ў іх—ці хітрыкі? Можа сапраўды павярнулі ў бок панскага сабакі, паквапіліся на лепшае жыцьцё...

Сымон непакоіўся.

Зоська зрабіла ласкавае вока да Макара, які ня здымаў з яе вачэй, трымаючы лыжку ў руцэ так моцна, як-бы рыхтаваўся стрэльнуць лыжкай у сквару з яечняй.

— Ды еж-жа, каток!—не адставала ад яго старая.

У яе голасе звінелі ноткі любасьці, крэўнасьці, шчырасьці...

«Старая ведзьма», падумаў Сымон.

Макар прыняўся шчыра за яду. Чаўкаў гучна, як жывёліна.

Старая завіхалася каля яго, вярцелася ўюном, спрытна паказваючы заскарузлым пальцам на смачнейшыя кавалкі сала ў патэльні.

Сымон забыўся на тое, што цэлы дзень нічога ня еў, перастаў адчуваць казытаньне ў носе смачнага паху яды. Яго калолі тыя ласкавыя словы старой, якімі яна зьвярталася да Макара. Кожны глыток гайдука яна аздабляла, прыпраўляла ласкавымі прыбауткамі.

Сымон кожны раз, як толькі Макар браўся за новы кавалак яды, думаў:

«Давіся! панскі гіцаль, давіся!»

Апэтыт у Макара рос. Ён увесь аддаўся ядзе, нібы забыўся аб усім на сьвеце. Аднак спадлобу кідаў погляды на Сымона і Зоську. Яна стаяла пры лучыне, папраўляла яе, мармочучы сабе пад нос песню.

Дым ад лучыны еў вочы, запаўняў хату лёгкім туманам. На сьценах віселі людзкія цені; яны ківаліся, вялізныя, нехлямяжыя, як малпы.

— Давіся, давіся,—хацеў крычаць Сымон.

Гэта слова ён нават не шаптаў, а толькі думаў. Глядзеў Макару кожны раз у вочы, у рот, можа той сапраўды пачне давіцца ядой.

Макар еў самым спакойным чынам... Спацеў, расчырванеўся. Раптам зьвярнуўся да Сымона.

— Ведаеш што, Сымон. Выйдзеш сухім на гэты раз, калі я захачу. Уцячэш. Толькі... толькі вось што.

Усе трое напружана наставілі вушы.

— Ты раз назаўсёды павінен адмовіцца ад Зоські. Студы не хадзіць...

Сымон крыва ўсьміхнуўся. Падышоў да Макара. Палажыў яму руку на плячо. Моцна палажыў, як жалезную булаву. Ляск пачуўся. У Макара вочы крывей наліліся.

— Ведаеш што, Макара,—сказаў Сымон надзіва падробленым голасам Макара,—ад Зоські адмовіцца павінен ты, панскі гіцаль.

Голас яго быў да таго падобен да голасу панскага гайдука, што здаваўся водгаласкам Макара. У дадатак Сымон плюнуў Макару ў самыя вочы і кінуўся да дзвярэй.

— Лавеце яго! Трымайце Сымона!—не сваім голасам крычаў Макара. Ён нават забыўся выцерці твар.

Каля дзвярэй крычалі людзі, барокаліся з Сымонам, які стараўся, мабыць, вырвацца.

Старая і Зоська анямелі ад страху.

Макара выцер заплёваны твар, пазаліхвацку ўзяўся ў бокі і зьвярнуўся да Зоські:

— Калі вясельле будзем гуляць?

— Вон адгэтуль, панскі сабака!—крыкнула дзяўчына зычным голасам і сьмешна тупнула босай нагой аб гліняны пол.

— Вон адгэтуль, панскі сабака!—сказала яе маці голасам злосным, старым і замахнула на яго патэльняй.

— Ды вы мяне дурачылі сваёй вячэрай, хамкі, каб Сымона выратаваць? Не-е-е, ня вырвецца ён цяпер з маіх рук!

Нагарак на лучыне вырас у доўгі чорны язык з чырвонымі жылкамі. Сіняваты аганёк пераскокваў па абвугленай лучыне дробнымі камарыкамі. У хаце цяямнела.

IV

Пан Вашамірскі сам за гаспадаркай мала глядзеў. Ён толькі год таму назад вярнуўся з заграціцы, дзе праходзіў адвакацкую навуку. Маёнткамі яго кіра-

валі аканомы. Ён болей за ўсё цікавіўся сваёй новай справай—тэатрам.

Гэта мастацтва ён да вар'яцця палюбіў, быўшы ў Парыжы, калі закахаўся там у адну прыгожую французжанку-акторку.

Як вярнуўся на бацькаўшчыну, у родны маёнтак, пан Вашамірскі задумаў наладзіць свой уласны тэатр. Выпісаў з Парыжу рэжысэра, балетмэйстра. Аркестру з васьмі чалавек прыгонных з капэльмэйстрам ён адкупіў у суседняга пана Ваяводзкага за дзьве тройкі стаеннікаў і за дзiesiąтак лепшых сабак з слаўтнай псарні нябожчыка бацькі. Падабраўшы з сваіх «хлопаў» хлапцоў і дзяўчат, адчыніў у сябе студыю.

Сам пан вечна знаходзіўся ў студыі, бо прыходзілася яму быць тлумачом паміж французамі і студыйцамі. Хаця французы трохі ведалі папольску, але згаварыцца з студыйцамі, якія зналі добра толькі па «хлопску», ім было цяжка.

Сеньня пана Вашамірскага адарвалі ад яго ўлюбёнай працы ў студыі. Цівун нагу зламаў якраз у самы гарачы час працы на полі. Аканом падняў такі шум, што пан адлажыў студыю і ўзяўся за «гаспадарчую справу»—пакараць вінавайцу Сымона. Пан яшчэ ўдзень паслаў ганцоў ва ўсю ваколіцу шукаць яго.

Пан цяпер абдумваў вельмі важную справу:

«Як пакарыць гэтага «хама»?»

У канцы вырашыў:

«Усыпаць добрых бізуноў і аддаць у салдаты!»

Пасьля такога вырашэньня думкі яго пакіраваліся, нібы хмары ветрам, у другі бок—да тэатру.

Ён толькі сягоньня заўважыў нешта вельмі цікавае,—знайшоў, можна сказаць, скарб. Сярод балерын прыкмеціў адну, што калі-б яе апрануць на французскі лад, дык мо' цікавей была-б за французскіх паненак, з якімі ён там, у Парыжы, заляцаўся.

«І трэба-ж ведаць, каб у гэтых хамаў «беларусінаў» красуюць такія кветкі, як во' гэтая Марылька. Хіба што ня горшая правільнымі рысамі твару і лініямі цела за грэцкую статую Вэнэры. Дармо гэту самую Вэнэру ўсе народы лічаць за найвялікшы ідэал жаночага характа. Нават сярод хамак ёсьць харашэйшыя».

Сьвечкі ў масьўных бронзавых кандэлябрах адкідвалі роўнае прыёмнае сьвятло. Твар пана быў матава-бледны. Чорныя вочы блішчэлі квола, як-бы пад лёгкай павалокай туману. Ён неспакойна хрустаў тонкімі пальцамі. Задумёнасьць зышла раптам з твару, усьмешка азарыла яго.

Сягоньня ён смачна ўшчыпнуў яе...

«Яно трохі вульгарна, але-ж яна не парыжанка—мая ўласная халопка. Хто з імі лічыцца! Ды гэта-ж быдла, а ня людзі»,—прыпомніў ён словы сваёй маці, якая цяпер жыве ў другім маёнтку.

Пан прыпомніў, як аднаго разу, калі яшчэ быў малым хлапцом, ехаў улетку з маткай у госьці. З імі былі лёкай і фурман. Пасярод дарогі, дзе лесу ня было, яго матцы трэба было зьлезьці з фэатону па сваіх патрэбах. Яму, Адасю, яна сказала адвярнуцца, а фурмана і лёкаю зусім не саромелася, як не саромелася сваіх коняй...

«На тое-ж, быдла!»

Потым, як вырас, маці дазволіла яму «дзеля здароўя» мець зносіны з дзяўчатамі гэтага «быдла». Лепш, чым з парыжанкамі, ад якіх можа набыць паганую францускую хваробу.

Ён шчыра кіраваўся такімі довадамі маткі.

Хвараблівыя ўздрыгі прамільгалі па твары пана.

Ён успомніў, што там, у студыі, застаўся драматург,—ксёндз Марцэвіч, настаўнік рыторыкі слудкай гімназіі, якога спэцыяльна выпісаў для свайго тэатру.

Колькі гэты ксёндз сапсаваў паперы, пакуль адна з комэдый была прынята да пастаноўкі!

Ксёндз надта ўжо многа піша на рэлігійныя мотывы, што «вольнадумцу» пану прыелася. Трэба нешта даць сьвецкае і вясёлае на парыскую манеру, каб можна было пасьмяяцца шчырым здаровым сьмехам!

Ксёндз тлумачыў яму, што ён, духоўнік, таксама вольнадумец, але для людю патрэбна рэлігія, каб не разгультаіўся.

Цяпер гэты самы ксёндз псуе яму нэрвы, бо ласым вокам на ўсіх балерын паглядае.

Пану жыва ўявілася агідная фігура езуіта:

Высокі, трохі сутулы, сьветла-шэрыя хітрыя вочы яго пастаянна ўсьміхаюцца. Заўсёды вочы як-бы кпяць з цябе, пранізваюць наскрозь. З табою ва ўсім згодзен, але відаць, што ні з чым не згаджаецца, апроч грошай і кар'еры. А ў выпадку патрэбы, калі толькі ён можа мець ад гэтага карысьць, на агонь цябе ўзьвядзе альбо нож у бок суне.

А «Езу-Марыя» з вуснаў яго ня зыходзіць. «Небясьпечны чалавек», падумаў пан, «прывязаўся да маіх дзяўчат і да маіх грошай. Ніяк цяпер не адвяжашся ад гэтага д'ябла ў чорнай сутане».

Ня скончыў пан Вашамірскі дадумаць да канца аб тым, як адвязацца ад гэтага ксяндза, бо раптам пачуўся лёгкі стук у дзьверы.

— Хто там?—крыкнуў пан.

— Яснавяльможны пане!—адклікнуўся ўслужлівы голас,—прывялі хлопа.

Пан вышаў у пярэдні пакой. Перад ім стаялі тры разгарачаныя гайдукі, яны трымалі Сымона з звязанымі вярочкай рукамі за плечы.

Сымон быў бяз шапкі з скалмачанымі валасамі, у парванай вопратцы, з акрываўленым, апухлым тварам. Дзіка кідаў вочы на пана, як зацкаваны зьвер.

Ня лепш выглядалі і панскія гайдукі. Відаць, ня лёгка ўдалося ім злавіць і прывесьці сюды Сымона.

Ад ранейшай панскай задумёнасьці і кволасьці і сьледу не засталася. Вочы былі страшныя ад вялікага гневу, падбародак завастрыўся, высунуўся наперад.

— Ну?—сказаў пан.

Сымон маўчаў.

— Цо?—крыкнуў пан.

Сымон не варухнуўся.

— Закатаваць галгана да поўсьмерці і адправіць у салдаты!

Губы ў пана Вашамірскага дрыжэлі ад злосьці.

Сымон толькі трохі пабляднеў. Яго постаць яшчэ больш выпрасталася ад захаванага гневу.

— Слухаю, яснавяльможны пане!—сказаў аканом.

Пан павярнуў было да дзвярэй пакою, а гайдукі штурханулі Сымона, каб вывесці на двор, але раптам нан крута адварнуўся назад, як-бы нешта ўспомніў.

— Пачакайце, пачакайце!—сказаў ён зьмененым тонам.

Людзі спыніліся і павярнулі Сымона тварам да пана.

— А ну, хаме,—сказаў пан яшчэ болей мяккім голасам,—пакажы, як ты спудзіў каня цівуна?

Сымон здзіўлена зірнуў на пана. Ён ня ведаў,—ці пан жартуе, ці ўсур'ёз гэтым зацікавіўся.

— Прэндзай, прэндзай!—казаў зусім супакоены пан.

Твар яго пасьпеў ужо прыняць нормальны выгляд.

Ня глядзячы на тое паніжэньне, якое перажываў Сымон, ня глядзячы на тое, што чакала яго на панскай стайні,—у яго сэрцы загаварыў артысты.

— Няхай яснавьяльможны пане загадае развязаць мне рукі, а то не магу,—папрасіў ён.

— Развязаць!—загадаў пан.

Сымону развязаці рукі. Ён выпрастаўся, прыстаіў далоні да губ, схіліўся напалову і пачаў.

Выцьцё ішло ціхае, ціхае, як-бы з далёкага лесу. Потым яно расло—жудаснае, страшнае, запоўніла гукамі ўвесь вялікі пакой, перакідвалася звонамі ад вакна да вакна, кацілася па шыбінах. Здавалася, не адзін воўк вые, а іх тут цэлая ганьня галодных, худых звяроў. Выцьцё пераліваецца на розныя лады.

Пан зажмурыў вочы.

Абразок дзіцячых гадоў ажыў-уваскрос перад ім:

Вечар, марозьлівы, калядны. На сіняваты сьнег падае водсьвет месяца. На гурбах абапал дарогі мігаць іскры. Ён—малы яшчэ хлопчык. Едзе з нябожчыкам бацькам да маёнтку. Тройка імчыцца. Бразгулькі зьвіняць. Па небе соваецца наперад круглы чырвоны месяц. Раптам коні пачалі храпсці, стрыгчы вушамі—здалёку, з лясной далі, якая вызначалася ярка-сіняватай палосаю на сьнежнай паляне, пачулася выцьцё ваўкоў... Яму, маленькаму хлопчыку, зрабілася так страшна, што зуб аб зуб заляпаў. Бацька меў стрэльбу пры сабе. Выстраліў у бок лесу, у выцьцё, у сіня-сьнежную ноч...

Коні так шыбка паімчалі, ажно сьнег закурэў вакол і белым пухам пыліў у вочы. Здавалася тады яму, маленькаму хлопчыку, што ў паветры носіцца.

Сымон скончыў выцьцё і выпрастаўся.

Пан Вашамірскі ачнуўся, спрыяюча зірнуў на Сымона.

— Лоўка! А што яшчэ ўмееш?

— Усё ўмею, яснавяльможны пане...

— Ён умее сьвістаць салаўём, гэты блазан, ясна-
вяльможны пане!—дадаў аканом.

— Папрабуй!—загадаў пан.

Сымон засьвістаў...

Пяшчотныя, зычныя трэлі салаўя запоўнілі пакой. Спачатку гукі былі рэдкія, нясьмелыя, потым пачалі гусьцець, перасыпаліся срыбрам, журчэлі няпрытомна, гарача, ажна кроў зайграла ў пана. Ён успомніў адну вясну... Яму было ўсяго шаснаццаць гадоў. Ён ужо любіў. На балі ў іх маёнтку была яна, панна Ядзя. Падобна да Джыаконды на малюнку Леонарда-да-Вінчы.

Сьпяваў тады салоўка. Густы парк. Белая, як анёл, панна Ядзя мігацела між дрэвамі. Ён у жарт гнаўся за ёю, яна ўцякала. Потым...

Сымон змоўк.

— Брава, брава!—заляскаў пан у далоні, як у па-
рыскім тэатры,—біс!

Слова «біс» ні для кога ня было зразумелым.

— А як-жа, яснавяльможны пане, акурат бес!—
уставіў сваё вучонае слова аканом.

— Маўчы, галган!—крыкнуў пан.

— А ну, што яшчэ ўмееш?—пытаўся пан з захап-
леньнем ды ласкай у вачох.

— Усё ўмею, яснавяльможны пане,—спакойна адка-
заў Сымон.

— Ён вельмі лоўка падрабляе галасы, яснавяль-
можны пане,—замармытаў палахліва аканом.

— А ну, падрабі мой голас!—казаў пан з усьмеш-
кай.

Сымон скоса зірнуў на свайго заядлага ворага гай-
дука Макара, крыкнуў панскім голасам, зрабіў панскі
гэст і паказаў на Макара:

— Усыпаць тэму галгану дваццаць бізуноў, але гарачых, каб аж іскры ляцелі!

— Го-го-го!—зарагатаў пан,—го-го-го!—і браўся за бокі.

Рогат—нэрвовы, гістэрычны трос яго, да сьлёз мучыў.

— Го-го-го!—сыпаў ён шчырым сьмехам ва ўсе бакі.

— Го-го-го!—паўтарылі за ім услужлівы аканом і гайдукі.

Толькі Макару было не да сьмеху. Ён маўчаў, як вады ў рот набраўшы.

— Пане эканоме,—з урачыстасьцю сказаў пан Вашамірскі,—зараз-жа няхай Сымон памыецца, выдаць яму вопратку і адправіць у студыю! А таму галгану (пан паказаў рукой на Макара) усыпаць дваццаць бізуноў!

— Слухаюся, яснавляможны пане,—сказаў аканом і нізка пакланіўся.

V

Надышла восень.

Поле зрабілася шэрае, нуднае. Паветра глушылі ва-роны. Панскі парк азалаціўся. Каменныя львы на тэрасе, нібы сфіксы, глядзелі ў неба, дзе хмары розных калёраў, розных выглядаў шпарка насіліся, нібы хтосьці сыцёбаў іх пугай. Некаторыя хмары былі падобны да сівых асілкаў, калматых, доўгабародых, якія ішлі вялікай процэсіяй у вандроўку. Іншыя напаміналі стада аграмадных белых сланёў з адрэзанымі хобатамі. А месцамі яны выглядалі вялізным выраем нязнаных вялічэзных птухаў. Пад імі на розныя галасы выў вецер. Насіўся, як вар'ят, па парку. Выскачыць на волю ў чыстае поле, схваціць з парку цэлую кучу

жоўтых лісьцяў, надкіне іх уверх, рассыпле па бакох дажджом залатых дукатаў, зноў зьбярае ў кучу, яшчэ вышэй падкіне, пакруціць іх на адным месцы, нібы густую саранчу, і панясе далей—у лес...

Каменныя львы драмалі. Застыглая ўсьмешка ня зыходзіла з іх белых вачэй. Праз выгарашчаныя клькі сьвісьцеў вецер. Здавалася, што кіпцюры на лапах львоў во-во распусьцяцца, што львы зараз выпрастаюцца, вочы бліснуць празрыстым золатам, ляпы разьзявяцца шырэй, стуль задыміць пара, львы скокнуць праз парк і пусьцяцца ў поле з рыканьнем.

Часта хлюпаў дождж. Яго ценкія ніткі цягнуліся ад хмар да самай зямлі, упіваліся ў глебу, як п'яўкі. Ад палёў пахла свежасьцю і аддавала няпрытулам.

Часам даждж імжыў—дробненькі, нібы машкара, ледзь прыкметны, вільготным пылам лез пад каўнер. Сьляпіў вочы. Сьцебаў па твары. Калоў сьцюдзёнымі нявідочнымі шпількамі.

Зямля вохкала пад нагамі, стагнала, бухла. У каляінах стаяла вада чорная, бы дзэгаць.

А па начох дзікія гусі крычалі. Квола і трывожна стагналі яны, носячыся нізка над зямлёй нявызначанымі сьцяжынамі, тулячыся, як зладзейкі, да змроку. Гусі шасталі крыльлем, нібы панны шаўковымі вопраткамі.

Сымон мала цікавіўся ўсім гэтым. Ён ня меў часу. Ён «працаваў» у студыі, не зварачаючы ўвагі на тое, што яго ахрысьцілі новым імем: «Салавей».

Са студыі не выпускалі нікуды. Трымалі, як у вастрозе. Восень глядзела бяльмістым вокам толькі праз вокны.

Трэба было сьпяшыць, каб да каляд падрыхтаваць прадстаўленьне.

Адукацыя вялася пад бізунамі. Студыйцы вельмі памізарнелі за апошні час.

Да гэтага часу пан Вашамірскі пасьпеў прыстасаваць для «свайго здароўя» ўсіх дзяўчат студыі.

Да кожнай ён падыходзіў, захапляючыся яе красою, пакуль гэта «быдла» яму не апрыкрыла.

Пасьля гэтага ён знаходзіўся пад уладаю аднаго толькі мастацтва, чыстага, як неба ў маі, узнёслага, як вясновы вецер, нявіннага, як дзіцё, вечно-маладога, як сама прырода.

Дзеля ўсяго гэтага—упэўніўся пан Вашамірскі—трэба, каб выяўнікі мастацтва, вялі «строгае і чыстае жыцьцё».

Ён сачыў за бытам сваіх актораў з фанатызмам манаха. Каб хлопцы з дзяўчатамі шашняў не вялі, каб не псавалі гэтым яго панскага эстэтычнага пацудоўля, каб не апаганілі сьвяты ахвярнік мастацтва...

Галоўным чынам пан паглядаў за французкімі пэдагогамі і яшчэ болей за езуітам-драматургам.

У тых былі свае ўласныя погляды на мастацтва і на яго выяўнікоў...

Адукацыя Сымона пакуль што была лёгкая. У вялікія акторы ён тымчасам не назначаўся. Пакуль што яго роля выяўлялася ў тым, каб на панскіх баях сьпяваць салаўём.

Гэты арыгінальны нумар пану вельмі спадабаўся. Пан на яго пакладаў вялікія надзеі. А пасьля каляд за адукацыю Сымона прыдзецца прыняцца болей рупна.

Каб выхаваньне ішло пасьпешна і правільна, панскі бізун ляскаў па сьпінах актораў у час рэпэтыцыі па некалькі разоў на дзень.

Пан пераменчыва-пэрыодычна лічыў вышэй за іншыя формы мастацтва то музыку, то драму, а то балет, і ў сувязі з гэтым тэй частцы яго студыі ад яго болей іншых пападалася бізуноў.

Галоўным чынам, студыйцы цярпелі за кепскую вымову польскіх слоў; тут ужо сам ксёндз Марцэвіч—драматург—падбухторваў пана.

— Гэта быдла зусім ня рожана да таго, каб нашу прыгожую, далікатную мову са сцэны ілюстраваць.

Яго сьветла-шэрыя вочы кідалі маланкі «справядлівага гневу», і ён хітра паглядаў у твар пана Вашамірскага: якое гэта на яго зробіць уражаньне.

— Ці-ж хамула, чорная косць, можа быць здольным перадаваць музыку нашай мовы? Ганьба, ясна-вьяльможны пане, ганьба! Каб такі эстэт, як пан Вашамірскі, праз пальцы на гэта глядзеў!

Пачыналася катаваньне за кепскую вымову польскіх слоў.

Гэта рабілася па ўказаньні езуіта, які ўзяўся адукоўваць студыйцаў у музычным вымаўленьні польскіх слоў.

Пападалася болей усяго дзяўчатам.

Экзэкуцыя над імі адбывалася ў спэцыяльным пакоі ў яго, ксяндза, прысутнасьці. Паводле яго рэцэпту, катавалі іх бярозавымі дубцамі па голым целе.

Спачатку катаваньня ксёндз рабіў набожныя вочы, гаварыў цэлыя казаньні аб пакутах пана Язуса і наогул аб пакутах цела, якія даюць асалоду душы. Чытаў урыўкі з эвангелья.

З кожным стогнам ахвяры, з кожным крыкам распачы, з кожным уздрыгам голага жаночага цела пад сьвістам бярозавага дубца сьветла-шэрыя вочы ксяндза наліваліся ўсё болей дзікім блескам. Твар яго бляднеў, потым вочы ў яго салавелі. Пачынаў хрыпла і быстра сапсьці. На губах выступала пена...

Білі ахвяру да тых пор, пакуль ксёндз не даходзіў да поўнага «боскага экстазу», пакуль ня скажа хрыплым голасам: «годзе».

Як звар'яцелья хадзілі студыйцы з кута ў кут па пакоі ў спецыяльным памяшканні студыі і шапталі польскія словы:

— Нех бендзе, нех бендзе, нех бендзе, нех бендзе.

— Я естэм, я естэм, я естэм, я естэм.

— Пан буг, пан буг, пан буг, пан буг.

— Круль, круль, круль, круль.

— Ржэч посполіта, ржэч посполіта, ржэч посполіта.

Так, нібы ў доме вар'ятаў, чуваць былі шэпты і мармытаньні студыйцаў.

З пакою оркестры раздаваліся свае гукі, часам, адрывістыя, працяглыя.

Рэжысэр меў шмат клопот пры апрацоўцы тэхнікі ігры. Ад біцьця за кепскую міміку, твары ў актораў былі набухшыя, як порхаўкі.

— Да пастаноўкі зыйдзе,— тлумачыў рэжысэр.— Пакуль што вучыцца трэба, а бяз біцьця якое можа быць навучаньне.

Ня менш было і балерынам.

Адзін Сымон хадзіў па пакоях ды толькі пасьвітваў салаўём на ўсе лады. Ём усе былі задаволены.

Да пастаноўкі рыхтаваліся тры нумары:

1) «Прыход волхваў у сьвятую пячэру»—містэрыя.

2) «Комэдыя», у якой галоўнымі героямі: селянін, жyd, чорт, тры браты, пакутнік і іншыя.

3) «Усход сонца»—балет.

Ксёндз Марцэвіч вельмі старанна глядзеў за падрыхтоўкай містэрыі.

Младзенца Язуса іграў трохгадовы хлопчык, сын аканомы. Мужыцкаму сыну такой «святной» ролі іграць не далі.

Разнымі цацкамі і цукеркамі ўдалося прывучыць дзіцё паляжаць голым у бутафорскіх ясьлях, якія сталі ў спецыяльным пакоі. «Матку боску» іграла самая прыгожая дзяўчына. Волхвы кожны раз пры-

чэплівалі белыя бароды і былі гэтым вельмі здаволены, хоць лупцоўкі мелі часта за малейшую неакуратнасьць. Ролі вывучылі напамяць.

Але спакайней за ўсіх сябе адчуваў осьлік, які абавязкова прысутнічаў на кожнай рэпэтыцыі.

З ім і рэжысэр меў мала клопату. Яго ніхто ня біў, ня лаяў за кепскую вымову польскай мовы.

Праўда, ксёндз Марцэвіч у сваёй інсцэнізацыі гэтага эпизоду «святотога тэстамэнту» надаў і святому боскаму осьліку дар слова, улажыўшы ў яго вусны хвалу «сыну божаму» ў лацінскім вершы. Але пан Вашамірскі пры разглядзе гэтай містэрыі высьмеяў аўтара за такую ненатуральнасьць.

— Чаму ненатуральнасьць? — пакрыўдзіўся езуіт, — а ў Валаама асёл гаварыў? Пэўна і ў пана Язуса гаварыў! — кончыў ён з набожным агнём у вачох.

— Аб тым, што асёл Валаама гаварыў, у бібліі сказана, — казаў на гэта пан Вашамірскі, — а аб Хрыстусовым асьле ў эвангельлі нічога не напісана.

— Аб гэтым і пісаць ня трэба, — гарачыўся ксёндз, — аб гэтым і так кожны можа разумець! І так ясна!

— Як-жа гэта можа быць, каб асёл «сына божага» не гаварыў? — дзівіўся ксёндз і разьвёў рукамі ў бок пустой сьцяны, нібы ў яе пытаючыся.

Пан Вашамірскі, аднак, паставіў на сваім. Чырвоным атрамантам выкасаваў монолог асла.

Асёл быў зроблены бутафорскі.

Ксёндз доўга аб гэтым шкадаваў. Ён меркаваў да гэтай ролі камбінацыю з двух чалавек, якія ў масцы асла пад хітра сшытай з матэрыі фігурай асла будуць стаяць сагнуўшыся. Адзін з іх будзе казаць лацінскі асьліны верш, у якім усхваляць «сына божага», а другі загікае паасьлінаму і будзе круціць хвостом.

— Але што-ж, воля пана!

На дрыўлянага асла садзілі часта «пана Язуса»—трохгадовага хлопчыка, які пры гэтым вельмі сьмяяўся.

Вочкі яго зьзялі радасьцю і гордасьцю, калі волхвы сівабародыя кланяліся яму ў ногі з набожнай пашанай.

З «комэдыі» Сымон ведаў напамяць усе ролі, але «Салаўя» на гэта не турбавалі.

— Няхай прыглядаецца,—гаварыў рэжысэр.

Балетмэйстар сфантазыраваў «усход сонца» вельмі пышна і зграбна. Балерыны выасаблялі сабою сонца, месяц і зоркі.

Навезьлі з гораду шмат розных дарагіх матэрыялаў на сцэнічныя вопраткі. Тут яшчэ патрэбны былі краўды, маляр-дэкоратар і іншыя майстры.

Ад клопатаў галава кружылася ў пана Вашамірскага. Нават ва сьне бачыў свой тэатр.

На розныя такія дадаткі для тэатру пан спусьціў адзін з сваіх маэнтаў, які яму чамусьці ніякага прыбытку не даваў. Адкупіў аканом таго-ж самага маэнтку.

Праўда, суседзі-паньы шапталі пану Вашамірскаму на вуха, што аканом купіў маэнтак за грошы, пакрыдзеныя з гэтага-ж маэнтку, але пану Вашамірскаму часу ня было займацца такімі будзённымі справамі.

Тэатр засланіў перад ім усё на сьвеце.

Часам і яда яму ў горла ня лезла. Жартачкі—такі апякун мастацтва. Аб ім слава пусьціць пагалоскі аж да Варшавы... Парыскім прыяцелям ён таксама аб гэтым пісаў. Яны надзівіцца ня могуць яго дзеяльнасьці, яго гэнію.

Усім сваім артыстым ён сам прыдумваў новыя імяны: Аўрора, Вэнэра, Аполён, Фэб і іншыя.

Балерын назваў па парадку імёнамі ўсіх дзеяці муз.

У памяшканьні студыі ім было забаронена ўжываць свае ўласныя імёны. За гэта строга каралі.

Шмат панскай бярозавай кашы зьелі яны, пакуль навучыліся выгаварваць гэтыя словы, пакуль запам'яталі іх, бо кожнаму трэба было ведаць імёны ўсіх сваіх таварышоў па студыі.

Гэта для сялянскіх дзяўчат і хлапцоў справа была нялёгкая.

Аднытыя ад бацькоў, ад ранейшага быту, уцягнутыя ў новыя жыцьцё, нязвыклае для іх, нададзеныя новыя імёны, чыстая вопратка, лепшая, чым у хаце, яда, адарванасьць ад сялянскай фізычнай працы,—усё гэта перарабіла іх, кінула ў нейкі фантастычны вёр.

Да гэтага яшчэ кожны з іх у сваіх ролях павінен быў выасабляць зусім іншых людзей, ператварацца ў іх. Французы-пэдагогі чыталі ім аб гэтым вельмі красамоўныя лекцыі, якія пан сам тлумачыў ім слова ў слова, захапляючыся і захлёбваючыся сваім уласным голасам.

Яны, простыя дзеці вёскі, зразумелі з усяго гэтага пятае праз дзесятае. У іх галовах круціўся і мігацеў такі дзікі каламбур, ажна ім усім здавалася, што знаходзяцца ў нейкім дзівосным і страшным сьне.

У страшным дзеля таго, што ўсё гэта ўбівалася ім у галовы бізунамі. Бадай кожны з іх рад быў-бы вырвацца з гэтага пекла, каб вярнуцца да свайго ранейшага ладу жыцьця...

Яны выглядалі цяпер, нібы істоты іншай плянэты. Самі сябе не пазнавалі.

Дзеля таго, каб ачысьціцца ад «хамства», ад «музыкаў» характараў сваіх, каб выкшталцаваць сябе, як артыстых, да таго, каб усё вакольнае, людзей роз-

нага рангу, стану і характеру мець здольнасьць адлюстроўваць у сваёй ігры, перавысабляць сябе ў зусім новыя істоты,—францускія пэдагогі шмат гаварылі ім аб тым, каб пачалі думаць пановаму.

— Выкіньце з сябе, як бульбу з мяшка, усё мужычае, простае і думайце, што вы новыя, іншыя людзі. Вы ня тыя, якімі былі раней!—паўтаралі ім часта францускія пэдагогі.

— А самае лепшае ў такіх выпадках, калі нешта мужычае, простае лезе ў мазгі,—старацца зусім нічога ня думаць...

Ад такіх «лекцый» вочы на лоб вылазілі ў студыйцаў. Як наўмысьне ў галаву лезьлі думкі аб сваіх.

Чым болей студыйцы ня мелі магчымасьці бачыцца з сваімі, тым болей яны аб іх думалі.

Езуіт Марцэвіч і тут знайшоў спосаб контролю над студыйцамі.

Уночы, у час сну, ён хадзіў ціханька па іхніх спальнях і прыслухоўваўся, аб чым праз сон яны гавораць.

Ад такога дзівацкага і нязвычайнага жыцьця нэрвы ва ўсіх былі вельмі расьцярушаны і напружаны. Яны, мабыць, бачылі страшныя сны, і вельмі часта дзікія крыкі вырываўся з іх грудзей, яны часта ўздрыгвалі, як у нейкай трасцы.

Часам хтось прасьнецца з дзікімі крывёй налітымі вачыма, нічога перад сабою ня бачыць, а паўтарае сваю ролю.

Такія праявіны ксяндзу вельмі падабаліся: доказ таму, што студыйцы пранікаліся новым.

Але здаралася часам яму падслухаць у «хамаў» гутарку з бацькамі праз сон, ці так словы аб хатніх, мужычых справах.

Вінавайцы назаўтра атрымлівалі сваю кару.

Салавей, як цяпер усе называлі Сымона, знаходзіўся пры мякчэйшых варунках. Ён павінен быў пану сьпяваць салаўём, калі таму ўздумаецца і, пакуль што, апроч агульнага рэжыму ў студыі, ніякіх уціскаў ня меў.

Яго ні разу яшчэ не пакаралі.

Але ад гэтага Салаўю ня было лягчэй. Ён сумаваў па сваёй Зосьцы... Ён ніяк ня мог аб ёй ня думаць... Хаця шчыра стараўся выбіць з галавы гэтыя думкі.

Чым болей стараўся, тым болей Зоська, як наўмысьне, лезла ў галаву.

Яе постаць ён бадай пастаянна бачыў перад сабою.

Галоўка якой-колечы дзяўчыны пакажацца перад ім з валасамі або вачыма падобнымі да Зоські—ён аб ёй успомніць.

Голас падобны, сьмех, песьня—яна перад ім уваскрэсьне ў выябражэньні.

Пойдзе на гулянку з таварышамі, пад наглядам настаўнікаў,—думае аб ёй.

Калі трапіць на якую мясьціну, дзе раней, часам выпадкова, Зоську сустракаў—нешта кальне ў сэрцы.

Надвор'е, падобнае да таго, у якое ён з Зоськай гуляў,—выклікае перад ім яе вобраз.

Малейшы намёк, ледзь прыкметнае падабенства вопрачак, тканіны да тых, што бачыў у Зоські,—і яна зьяўлялася перад ім ва ўсёй прываблівай для яго красе.

Гэта яго вельмі мучыла. Колькі ён ні змагаўся сам з сабою—нічога не памагала. Бачыцца з ёю ён ня меў ніякай магчымасьці. Гэта стала для яго неадсяжнай марай.

А тэатральныя клопаты ў маёнтку ўсё павялічваліся, згущчалі атмасферу вакол. Усе дваровыя былі вельмі ўзбуджаны і зацікаўлены. У ваколчных маёнтках ужо рыхтаваліся да зімовага балю ў пана Вашамірскага, хаця пасля замарозкаў выпаў толькі першы сьнег.

Сьнег быў яшчэ няглыбокі, але панскі парк пабялеў ужо. Лісьця даўно абсыпаліся з дрэў, і праз сеткі галіні відаць была даль, яркая, сіня-блакітная, нібы на паперы намаляваная.

Каменныя львы з гладкай плошчы тэрасы паглядалі ў абсьнежаныя бязбрэжніцы мёртвымі задумёнымі вачыма.

VI

Што гэта?

Лябяжы пух расьсеяўся па зямлі?

Дзіва-дзіўнае з бялюткай белі расьцілалася прырамані на шырокім полі?

Хвоі белым цвіетам цвітуць?

Гэта сьнег—чысты, як белае воблака—апусьціўся на нямыя абшары; спачывае, нібы вялізнае стада белых гусей.

Рэчка абцягнута плевай-лёдам, як застыглым жывым серабром. Яна дрэмле паміж абрывістых стромкіх берагоў, нібы ў выгаблеванай з сыру аправе. Бліскачая вада не адбівае ў сабе неба з хмаркамі і дзьвюх хатак, якія прытуліліся да самага берагу. У рэчцы сьвет ня люстрыцца, перавернуты галавой уніз.

Як дзьве старыя гаспадыні ў белых хустках, стаяць адна супроць аднай дзьве хаткі; яны падобны адна на адну, як дзьве сястры, як спарышы. Дзьверы хатак, замурзаныя, пільна сочаць адна за аднай. Можна

падумаць, што тут толькі адна хатка, а супроць яе пастаўлена вялізнае люстэрка, у якім яе відаць усю— ад шурпатай саламянай страхі да абтрушанай сьнегам прызбы.

Сонечны дзень.

— Кт-кт-кт-кт-кт!—чуваць з адной хаткі.

— Кдах-кдах-кдах-кдах!—адказвае нехта з суседняй хаткі.

Дзьве рукі адчыняюць двое дзьвярэй.

З адной хаткі выскаквае стройны статны певень.

З другой—высоўваецца плаўна, як пава, павольная і паважная курыца.

Як старыя знаёмыя, яны вітаюцца і падыходзяць бліжэй да рэчкі.

Певень ганаровы, надзьмуты, як кароль, ірвануў уверх чырвона-кывавы грэбень, распусьціў веерам залацісты хвост і сунуў уздоўж берагу.

Курыца ідзе за ім сьледам з апушчанай галоўкай, нібы вінаватая, грэшная і сарамяжлівая.

Певень мае чым гардзіцца і ганарыцца: пер'і адліваюцца ў розныя колеры—на крыльях агняцветныя кружалкі, на шыі і грудзёх мігаціцца цёмна-сіні панцыр, сталёвая дзюба моцная, як дзіда, ногі апранутыя ў залатыя нагавіцы, хвост—вязка брыльлянцістых абручоў.

Курыца апранута папростаму, пахатняму—у прырэстую цнатлівую спадніцу ў белых гарошках.

— Кт-кт-кт-кт!—чуваць грозныя ноткі гаспадара-пэўня.

— Кдах-кдах-кдах-кдах!—апраўдваецца курыца.

Пачынаецца інтымная гутарка-бяседа сьвяточнай парачкі. Гутарка льецца на розныя лады і галасы. Ад гучнага гоману яна пераходзіць у кволы таемны шэпт.

Пераплятаюцца цвёрдыя з мяккімі слоўцамі, гнеўныя з запалоханымі ноткамі зьліваюцца ў адно.

— Кт-кт-кт...

— Кдах-кдах-кдах...

Курыца ў гультаевай млявасьці садзіцца на пульхны сьнег і змаўкае. Певень круціцца вакол яе карагодам, апускае крыльлі, нібы крадучыся, ідзе бліжэй да сваёй гаспадынькі і сыпле ва ўсе бакі салодкім дробным басавым квахтаньнем... Раптам вясёлы рогат раздаецца з адчыненых дзвярэй абедзвюх хатак, рогат-сьмех кідаецца адзін на адзін у шчырай гучнасьці.

Паказваюцца два твары—адзін круглы, поўны, масяжовы, з маленькімі цёмна-сінімі зажмуранымі вачыма, з сьветла-русай рэдкай бародкай; другі—абросшы цёмнасівай густой барадой да самых вачэй, якія блішчаць з цыганскай хітрыкай.

Гэта—два суседзі, два рыбакі, Міхалка і Мэер.

— Дзень добры!

— Дзень добры!

— Што скажаш, Міхалка, на маю курыцу?

— Што скажаш, Мэер на майго пеўня?

— Твой певень не на жарт прыстаў да маёй курыцы.

— Чаго добрага, яйкі трэфныя будуць, есьці не захочаш.

— Ну, ну, не жартуй!

* * *

Міхалка і Мэер—два рыбакі. Шмат гадоў яны тут жывуць разам. Міхалка ловіць рыбу, частку аддае ў двор, за што пан яго вызваляе ад прыгоннай работы, а частку бярэ ў яго Мэер і прадае ў блізкім мястэчку. З гэтага яны жывуць. Адзінота зблізіла іх жыцьцёбыцьцё, ня глядзячы на тое, што адзін «гой», а другі

«жыд». Яны зблізіліся да таго, што часам самі забываюць хто яны, не памятаюць, што ёсць і «гоі» і «жыды». Але як пачуюць, што між імі нібы няма ніякай розніцы, што яны толькі «людзі», тады абодва палохаюцца...

Мэер упадае ў задумёнасьць і пачынае перабіраць пальцамі густую бараду.

Міхалка цярэбіць патыліцу і шчыра непакоіцца.

«Трэба, каб была між намі нейкая розніца»,—думае Мэер.

«Гэта-ж я ледзь не забыў, што я хрысьціянін, а ён нехрысьць», думае Міхалка.

Так мільгне ў іх думка ў часе будзённай працы, блісьне на адзін міг і гасьне, як лучына. Час, каб падумаць і падбаць аб гэтым, у іх толькі ў сьвяточныя дні—у суботу і нядзелю. Гэтыя два дні яны прымушаны абодва сьвяткаваць. У суботу Мэер шабасуе, і Міхалка без яго, як бяз рукі. У нядзелю Міхалка нядзеліцца, і Мэеру няма чаго рабіць. Вось у гэтыя дні яны і пачынаюць паказваць адзін аднаму, хто чым пахне.

«Трасца Мэеру ў бок!» думае Міхалка, «ліха жыду гэтаму!»—і пачынае ў суботу перад самым вакном Мэера працаваць сякерай, майстраваць. Ці работа патрэбная, ці не—яму ўсё роўна: трэба толькі рабіць садом перад «жыдоўскай» хатай, каб паказаць розніцу між ім і Мэерам, каб апаганіць яму шабас.

Мэер моліцца богу, адварочваецца да сьцяны, затыкае вушы, каб не атрэфіць свой шабасовы слух стукатам-грукатам «паганага» Міхалкі, і ў душы радуецца тэй помсьце, якая чакае заўтра «гоя»...

А Міхалка не адстае—стучыць сякерай і крычыць: — Мэер! Я буду сякерай біць калоду, а ты пры кожным стукі крыкні «гэ-эх!» Гэта і ў шабас можна!

У нядзелю Мэер «здызекуецца» над Міхалкай. Усю сваю хатнюю працу ён адкладае на гэты дзень. Для самых дзввярэй Міхалкі капае нешта лапатай, калкі забівае і гручыць на ўсю ваколіцу.

— Міхалка! Кажы «гэ-эх!» — крычыць Мэер і сьмяецца, чуючы зласьлівыя лаянкі Міхалкі, які ляжыць на печы і «папанску» ўпіраецца босымі нагамі ў закуруную бэльку.

Гэтак ідзе ў іх час ужо шмат гадоў.

Калі іхнія дзеці, гуляючы разам, зусім аб «розьніцы» забываюць, дык бацькі сваімі пастаяннымі сьвяточнымі жартамі напамінаюць і ім аб гэтым. Тады дзеці пачынаюць гуляць у «гоя» і «жыда». Гулянкі і забавы канчаюцца часта надзвычайна сумна.

Мэндэлька, старшы хлопчык Мэера, з плачам бяжыць да бацькі і скардзіцца:

— Тата! Юрка даў мне трэфнай лыжкай па носе...

А Юрка, Міхалкаў сыноч, таксама адплату мае за гэта. Ён плача перад сваім бацькам:

— Татачка! Мэндаль мазануў мне жыдоўскімі цыцалямі па губох...

Бацькі заводзяць аб гэтым сур'ёзную гутарку, касурацца пяць хвілін адзін на аднаго. Але гэта злосьць—штучная, робленая.

Кожны з іх рад у душы, што і дзеці «розьніцу» адчуваюць.

«Так і павінна быць!»—думае кожны.

Кожны з іх уяўляе, што каб было іначай, каб ня было «розьніцы», дык мо' сьвет перавярнуўся-б...

* * *

Певень і курыца лагодна спацыруюць каля хат, капаюцца ў сьнезе, ціха балбочуць між сабой на незразумелай мове. Судзедзі, Мэер і Міхалка, таксама гутараць. Раптам яны пачынаюць прыслухоўвацца,

наставіўшы вушы ў бок лесу, куды вядзе сьцежка да маёнтку пана Вашамірскага.

— Мне здаецца, што конскі тупат чуваць,—кажа Міхалка.

— І мне здаецца,—згаджаецца Мэер.

Абодва яны навастрылі слух. У гэта глухое месца рэдка хто паказваўся.

Вось з лесу замільгала нешта чорнае. Чалавек вярхом на кані з кожнай хвілінай усё болей вырастаў. Ён ехаў па полі якраз сюды, да гэтых хатак. За ім гналася трое паляўнічых сабак.

— Дваровы!—казаў Міхалка.

— А як-жа! Відаць, ад пана нехта,—здзівіўся Мэер.

Сабакі пусьціліся наперад і з гучным брэхам накінуліся на пёўня і курыцу. Тыя ледзь выратаваліся ад іх, ускочыўшы на плот, а адтуль—на нізкі дах Міхалкавай хаты.

Чалавек на кані засопся ад хуткай язды, расчырванеўся і ледзь спыніў разгарачанага каня.

Міхалка і Мэер пакланіліся панскаму ганцу.

— З чым бог нясе?—запытаўся Міхалка.

— Пан загадаў на гэты тыдзень усю рыбу прынесці ў двор!—казаў панскі ганец.

— Ды я і лавіць гэтымі днямі ня думаю,—захітрыў Міхалка.

— Ну, ня хітры, ліха табе!—строга сказаў панскі ганец,—пан цябе, хамулу, за кудлы павесіць, калі не паслушаеш. У пана вялікі баль на тым тыдні!

— Добра!—хмура сказаў Міхалка.

Мэер палез пальцамі ў бараду, пачаў круціць валасы ў пярсьцёнкі, як-бы забаўляўся імі, захаціў канец іх сабе ў рот і пачаў злосна кусаць, нібы барада ва ўсім вінавата.

Панскі ганец зноў сьцебануў каня па бакох і панёсься назад у бок лесу. За ім пусьціліся ў перагонку і сабакі...

З кожнай хвілінай ганец аддаляўся ад хатак, драбнеў на сьнежным полі, пакуль схаваўся ў лесе.

— Згарыць няхай пан з усімі панянятамі!—казаў Міхалка ад усяго сэрца.

— Ліха няхай яго забярэ!—адгукнуўся і Мэер.

Яны абодва азірнуліся ва ўсе бакі—можа хто падслухаў іхнія словы...

Адна сьнежная бель мітусілася ў вачох.

— Ыфу!—плюнаў Міхалка.

— Ыфу!—нібы водгалас пачуўся шчыры плявок Мэера.

VII

Старая пані Вашамірская, маці маладога паніча, ужо некалькі год жыве асобна ў другім маёнтку нябожчыка мужа. Яна вельмі добрая—і ня хоча сыну перашкаджаць. Таксама яна ня хоча, каб сын перашкаджаў і ёй. Яна да таго добрая, што надзівіцца ня можа сваёй дабраце і надзвычайнай дабрачыннасьці. Шмат з суседніх паняў і паноў ёй аб гэтым гавораць, хваляць яе.

Але ці людзі разумеюць яе так, як яна сама сябе разумее? Ці людзі могуць аданіць усю яе дабрату, яе бязмерна чулае, надзвычайна кволае сэрца?

Не! Ніхто, толькі яна сама сябе можа аданіць. Яна і панбуг! Для сябе пані жыць ня хоча і ня можа—жыве для іншых. Аднак, дзеля таго, што людзі яе не разумеюць і, наогул, людзі—стварэньні грэшныя, недастойныя яе ўвагі і дабрата, яна ўсю сваю дабрату і клопаты аддае ня ім. Яна вельмі любіць катоў. Калісьці, пры мужу, яна любіла сабак. Але што-ж!

людзі памыляюцца—памылілася тады і яна. Цяпер пані справіла памылку—і замяніла сабак на катоў, Бог накіраваў яе на сьвяты шлях.

Котка—вельмі прыгожае, лагоднае і далікатнае стварэньне. Котка больш шляхотная за сабаку.

З вялікай шчырасьцю і гарачнасьцю старая пані Вашамірская палюбіла катоў. Каля сваёй спальні яна мае два пакоі для катоў. У адным пакоі—здоровыя, у другім—хворыя. Пры катках ёсьць лекар, кухарка і некалькі нянек. Кожная котка мае аксамітную падушачку, коўдрачку, пасьцель і наогул поўны гардэроб. Пад наглядам пані варыцца для іх яда. Яна сама назначае дыету для хворых, ведаючы густ і капрызы кожнай паасобку. Сама купае іх, мые дарагім мылам і абрызгвае загранічнай парфумай. Сама ўбірае катоў у стужкі, трымае іх на каленях і каля хворых часам сядзіць цэлымі начамі. Аднаго разу, як здохла такая котка, дык пані выклікала ксяндза (пані ўпэўнена, што каты—каталіцкай веры), наладзіла пышнае пахаваньне ў садзе і цэлы месяц хадзіла ў жалобе. Яна аж на мізарнела за гэты час, пасівела. Лекару ўсыпалі тады бізуноў за тое, што не дагледзеў, а нянька засталася без касы—пані загадала адрэзаць. Пані—строгая і добрая—нікому ня дасьць пакрыўдзіць сваіх котака...

Пані мае затое і ўцеху вялікую.

Каты таксама яе любяць. Сьпяць з ёю, ходзяць за ёю цэлым стадам, лезуць ёй на калені, калі па імені пакліча. Яны не такія няўдзячныя, як людзі. І пані Вашамірская мае ад іх заслужоную духоўную нагараду.

Яна мае вялікую цягу ня толькі да катоў свайго пансьёну, але наогул да катоў. Часам гатова палашчыць і мужыцкага ката. Яна яшчэ болей шкадуе такога ката: далікатная, шляхоцкая істота, а ў хамулы-мужыка мышэй ловіць, у няволі знаходзіцца...

Пані нават думае забараніць сваім прыгоньнікам трімаць катоў.

Яе захапленне катамі пераходзіць усялякія межы ды іначай быць ня можа, іначай пані была-б недастойна іх. Яна да таго глыбока пранікнута кашачай псыхікай, іхнімі пачуццямі, што адчувае вялікую натхнёнасьць у часы кашачых канцэртаў на даху вясной. Грубыя людзі не разумеюць характа іхняга няўканьня, вушы свае недастойныя затыкаюць. А пані ўсім імпэтам далікатнай, чулай душы ўпываецца ў гэту музыку. Наслухаўшыся да хмельнай асалоды гэтай цуднай сымфоніі, пані Вашамірская ўспамінае сваю моладасьць, сваё каханьне... Успаміны паўстаюць перад ёю жыва, як стада жывых рухавых катоў. Аглядае сябе—яна яшчэ цяпер, маючы пяцьдзсят гадоў, досыць цікавая, стройная, вёрткая, нібы ёй дваццаць гадоў.

Вочы пані Вашамірской як-бы сьвежым сокам моладасьці наліваюцца, блішчаць. Кволым, салодкім голасам яна крычыць:

— Янэк!

У гэтым слове чуваць і грознасьць уладарніцы, і ласкавы стогн чулай і добрай кабеты...

Малады, прыгожы, выфранчаны Янэк, лёкай пані, нячутнымі крокамі зьяўляецца перад ёю, нібы з-пад зямлі вырастае.

— Што, яснавельможная пані?

Голас Янэка паслухмяны, шапятлівы.

— Пойдзем да маёй усыпальні! Пяткі мне пацярэбіш...—кажа пані Вашамірская, апаляючы лёкай натхнёнымі вачыма.

Вясеньняе няўканьне катоў пранікае шляхотную душу пані Вашамірской да самых пятак...

Пані аднаго разу зацікавілася Салаўём свайго сына, маладога Адася, і захацела паслухаць яго—надта ўжо яго хваляць. Ці-ж нейкі Салавей сапраўды цікавейшы за яе катой?

Гэтае пытаньне яе вельмі цікавіла.

Адась абяцаўся ёй прывезьці Салаўя.

Сягоньня яна іх чакае: Адася, Салаўя і ксяндза Марцэвіча, які кожны месяц прыяжджае сюды спавядаць паню.

За месяц у старой пані Вашамірскай набіраецца цэлы жмут грахоў. Кожны месяц пані аддае грахі свае ксяндзу, не задумваючыся над тым, куды ён іх дзяс,—на тое ён духоўнік. Мо' ён папе рымскаму ў купэрце адсылае, мо' самому пану богу ў рукі аддае—не яе справа. Яна ведае толькі адно—ксьендз дае ёй кожны раз вызваленьне ад грахоў, і ў пані застаецца чыстая душа, як у младзенца. Яна адчувае тады, пасья спведзі, лёгкасьць бязгрэшнай душы, і каб у яе былі крыльлі, дык, як анёл, напэўна ў неба залунала-б...

Пасья гэтага ў працягу месяца набіраюцца новыя грахі. Ходзячы каля сваіх замілаваных котак, грахоў ня хочучы набярэцца: то аднаму кату на хвост наступіла, то скінула з кален другога, то крыкнула на трэцяга, то мала няньку пакарала за тое, што малага коціка перакарміла. Ды ці мала грахоў бывае ў чалавека пры такіх цяжкіх абавязках? Чалавек-жа толькі чалавек, хоць і вышэйшай панскай пароды...

Пані прыслухоўваецца да самага ледзь прыкметнага шлолаху на дварэ—ці ня едуць ужо?

Яна нэрвова ўздрыгвае ад кожнага скрышу дзвэрэй, ад кожнага тупату на дзядзінцы. Нарэшце яна пачула суматоху. Прыбегла пакаёўка і паведаміла, што малады паніч прыехаў з ксяндзом ды яшчэ з некім.

Выскачыўшы з панінага пакою, пакаёўка стукнулася лоб у лоб з лёкаем, які таксама сьпяшыў паведаміць паню аб прыездзе гасьцей.

Абодва захіхікалі і зараз-жа змоўклі, спалохаўшыся, каб пані не пачула. Лёкай ушчыпнуў моцна пакаёўку за руку вышэй локця, ад чаго яна вельмі сьмешна зморшчыла твар і хацела крыкнуць. Лёкай строга кінуў вокам у бок паніных дзвярэй і паказаў сабе пальцам над лобам. Гэта значыла: «ціха, бо вар'ятка-пані пачуе».

Ва ўсёй чэлядзі быў умоўны знак—пакруціць пальцам над сваім лобам, абаранак у паветры, калі хто хацеў казаць пра вар'ятку-паню.

Гасьцей, сына і ксяндза, пані прыняла ў кашачым—самым яе ганаровым пакоі. Салавей астаўся ў пярэдняй.

Паветра ў пакоі для катой было спэцыфічнае, затхлае, зьмяшанае з дарагой пахучай парфумай. Пан Вашамірскі і ксёндз Марцэвіч ледзь прыкметна моршчыліся і чмыхалі насамі, стараючыся пры гэтым не глядзець адзін на аднаго.

Тут адчувалася поўнае панства катой. На мяккіх дыванах, на шоўкавых і аксамітных рознакаляровых падушках каты рознага росту і масьці спацьравалі нічутнымі крокамі, сядзелі і ляжалі ў рознастайных пазях. Некаторыя з іх былі падобны да тыгрысаў, некаторыя выглядалі какетліва, як паненкі. Поўзалі па падлозе і маленькія, як мышкі, кацяняты. Тут было некалькі пакаленьняў катой розных парод, рознага заводу.

Ад вечнай панінай няволі каты былі млявыя, гультаяватыя, з заплюшчанымі вачыма. Аднак, выраз вачэй у кожнага з іх быў асаблівы і як-бы асмьілены. Пані была так пранікнута індывідуальнасьцю кожнага з іх, што па голасе пазнавала іх.

— Няма разумнейшых і далікатнейшых стварэнняў на сьвеце!— тлумачыла пані гасьцям.

І ксёндз і сын хвалілі катоў, таксама нібы захапляліся імі, ад чаго пані вельмі ўзрадавалася і вочы яе блішчэлі ласкаю і гордасьцю. Яна апавядала радаслоўе кожнага ката паасобку. Яна ведала ўсё хітраспляцёнае дрэва іхняй радні, іхняга сваяцтва між сабою. Гэта ўсё было запісана панінай рукою ў спецыяльных кнігах, у скураных фоліянтах на добрай французскай паперы...

Культ катоў стаяў тут у нязьмернай вышыні. А пані была іхняй набожнай жрыцай, іхняй адданай слугой.

Яна вадзіла гасьцей ад сьцяны да сьцяны, на якіх былі развешаны малюнкi катоў у натуральнай велічыні, работа найлепшых маляроў, якіх яна спецыяльна дзеля гэтага выпісвала з Варшавы і плаціла ім вялікія грошы...

Госьці ў нямым здзіўленьні хадзілі за ёю, разглядалі ўсе гэтыя дзіковіны. Ксёндз Марцэвіч хітра паглядаў на пана Вашамірскага, але той адварочваўся ад яго.

Раптам пачулася дзікае і жаласьлівае няўканьне з суседняга пакою — з «кашачага шпіталю». Пані ўздрыгнула і пабялела, як палатно.

— Пэўна Атлянтыда кацeniцца!— казала яна не сваім голасам і пусьцілася заклапочаная ў другі пакой.

Пан і ксёндз асталіся адны. Яны адварнуліся адзін ад аднаго і кожны з іх душыўся ад нахлынуўшага знутры сьмеху, думаючы, што другі не заўважае.

Да ксяндза падышоў вялізны, белы, як сьнег, кот і давай яму пазіраць у вочы, так глыбока пазіраць, аж на ксяндзу нялоўка зрабілася. У яго зараз-жа адпала ахвота сьмяяцца.

Залаціста-зялёныя вочы ката з вузкімі цёмнымі рыскамі глядзелі на яго задумёна і як-бы пранікаючы наскрозь. Ксяндзу здавалася, што паміж ім і котом

ёсьць сакрэт, таямніца, вядомая толькі ім адным. Тая вера ў д'ябла, якая страцілася з сэрца ксяндза, вярнулася назад.

«Хто яго ведае»,—падумаў ён,—«звычайны кот так разумна не глядзіць. А гэты—нібы ўсе думкі мае знае»...

Кот пачаў выгінацца ў дугу, пазяхаць, цёрціся галавой і хвастом каля ног ксяндза, пакідаючы на чорнай сутане белую поўсьць.

Ксёндз перамог сваё няпрыемнае пачуццё, надаў сабе празмерную харобрасць, нагнуўся і пстрыкнуў ката пальцам у сьлізкаватаружовы мяккі нос.

Кот бліснуў вачыма ад неспадзявання, ад дзіва і ледзь не чалавечы выраз адбіваўся ў яго вачох. Ён грозна натапырыў рэдкія вусы, замурылкаў і распусціў свае вострыя кіпці...

Ксёндз крыкнуў. З яго падрапанай правай рукі капала кроў...

Спалохаўся спачатку і пан, але потым засьмяяўся, кажучы, што ксёндз гэта шчыра зарабіў.

Ксёндз выцер руку хустачкай і хутка забыў аб ране сваёй, бо катом несьлі полудзень, несьлі на тацах у дарагіх пасудзінах. Яго заімпанавала адна з нянек. Ён кватным вокам углядаўся ў тое месца, дзе пад лёгкай сукенкай вызначаліся акругленасьці бёдраў...

За сьцяною чуваць быў лямант «парадзікі» Атлянтыды і пяшчотнае супакойваньне яе скрытнай бабкі—старой пані...

VIII

Пасьля таго, як накармілі катой, як Атлянтыда ўдачліва спарадзіла пяць кацянятак, як пані ў старасьвецкім календары знайшла для іх імёны, якія паняпісала на шоўкавых істужках і абвязала імі кацянят,

пасья таго, як яна ўпісала ў кнігу новых кацянят з адзначэньнем дня нараджэньня,—гасьцей папрасілі на абед.

Пані яшчэ была ўзварушана вялікімі падзеямі сёнешняга дня: новае пакаленьне катоў. Такая ўрачыстасьць не праходзіла ціха. Якраз цяпер чуваць была суматоха на дварэ: вялі на стайню лейб-доктара паніных катоў, каб пакараць яго за тое, што не паведаміў паню раней, калі Атлянтыда павінна была каціцца, і пані зусім да гэтага ня была падрыхтавана.

— Ёсьць рай, ёсьць і пекла, таксама радасьць ня бывае бяз смутку. Ва ўсім божая гармонія,—развадзіў сваю філэзофію ксёндз Марцэвіч, запіхваючы ў рот тлусты кавалак смажанай гусяціны з яблычнай начынкай.

— Кара робіць людзей шляхотнымі, болеч цела дае гаеньне духу,—казаў ён салодкім голасам, запіваючы гусяціну чырвоным віном з срэбнай старасьвецкай чаркі.

— А дзе-ж Салавей?—успомніла пані,—у клопатах ледзь не забыла аб ім.

— Трэба яго паклікаць!—сказаў пан, выціраючы губы белай голяндэрскай сарвэткай.

— Так, Салавей,—разважаў ксёндз, паглядаючы ласа на марынаваньня грыбкі,—назвалі чалавека салаўём. Але-ж ён вые, як воўк, брэша пасабачаму, хрукае, як сьвіньня,—чаму-ж салаўём яго назвалі? Чаму, пане Адасе?—зьвярнуўся ксёндз да пана Вашамірскага. Маглі-б назваць воўкам, сабакай, сьвіньнёй.

— Маглі-б назваць і ксяндзом, бо ён і ваш голас падрабляе!—казаў пан Вашамірскі.—Назвалі салаўём, бо яго амплюа салаўём сьвістаць, бо нам якраз гэта роля патрэбна. А вашай ксяндзоўскай ролі ён не адбярэ...

Ксёндз трохі паморшчыўся і, каб лягчэй зглынуць крўду, зноў пачаў разважаць.

— Такія, як гэты чалавек-салавей, называюцца брухамоўцамі. Гэта чараўнікі, у іх нячыстая сіла сядзіць, аб іх у бібліі яшчэ гаворана. Яшчэ цар Саул загадаў выразаць усіх чараўнікоў і ведзьмаў у сваёй дзяржаве.

Ксёндз зірнуў у бок пані, якая ціха ойкнула і вытарашчыла вочы.

Яна вельмі баялася нячыстай сілы.

— Ды кінце, войча, глупства гаварыць!—заважаўся пан Вашамірскі.

Але ў гэты час ксёндз Марцэвіч быў захоплены зусім іншай справай. Ён, не звярнуўшы ніякай увагі на словы пана Вашамірскага, спакойна прысунуў да сябе апэтытны ружовы пухлы торт, які выглядаў, нібы яснае сонца.

У старой пані заўсёды торт (вельмі мастацкай работы) быў традыцыйнай украсай стала пры гасьцях. Яна была вялікім аматарам майстраваць тарты. Але, адслужыўшы прываблівай дэкарацыяй для шануюных гасьцей, тарты заўсёды заставаліся цэлымі, нечэпанымі, як дзева Марыя. Пасьля пані Вашамірская аддавала іх сваім пястуном—катом.

Ксёндз Марцэвіч гэта ведаў. Але на гэты раз, выпіўшы лішнюю чарку віна, яго апанавалі спакусы пакаштаваць хоць раз у жыцці панін торт.

— Зусім магчыма,—казаў ксёндз,—што нячыстая сіла і ў Салаўі сядзіць...

Пры гэтым ён адрэзаў ёмкі кавалак тарту і пачаў есьці, любуючыся і смакам і выглядам, бо торт у разрэзе адкрываў захаваныя таямніцы рознакалёрных слаёў рознастайнай начынкі. Торт меў унутры багаты зьмест, цэлую тройцу райскіх смакаў.

Пані, захопленая гутаркай, не заўважыла ксяндзоўскага ўчынку.

— Грэшны дух,—далей веў гутарку ксёндз,—прыходзіў і да сьвятога Аўгустына ў выглядзе анёлаў і нават прымаў постаць самога пана Язуса. Але са злом трэба змагацца!

Пры гэтых строгіх словах другі қавалак смачнага тарту паехаў у ксяндзоўскі рот з такім спрытам, нібы гэта была сама нячыстая сіла, якую ён стараўся знішчыць.

Пані заўважыла гэта празьмернае самачаставаньне духоўніка, трохі зморшчылася і адсунула пачаты торт ад ксяндза.

У гэты час лёкай прывёў Салаўя. Той нізка паклаўся, аглядаючы ўсіх сьмелымі, спакойнымі вачыма.

Пані зірнула на яго са страхам, цікавасьцю і павагай.

Словы ксяндза зрабілі на яе ўражаньне.

— Ну, нячыстая сіла,—пажартаваў пан,—сьвісьні салаўём!

Салавей паказаў сваё мастацтва.

Пані слухала спакойна, ня дзівячыся.

Гэткія спакойныя адносіны роднай маткі да свайго Салаўя пану Вашамірскаму ня зусім спадабаліся.

— А што?—звярнуўся ён да маткі.

— Эт! Так і птушка можа, тысячу разоў чула,—казала старая пані.

— А ну, прадстаўляй ксяндза!—звярнуўся пан да Салаўя.

У адну хвіліну Салавей ператварыўся ў ксяндза Марцэвіча: пачаў сыпаць ксяндзоўскай філэзофіяй, якой многа наслухаўся ў студыі, падрабляючы яго голас да таго натуральна, ажна ксёндз здэтанавіўся і пакрыўдзіўся...

— ... Як-жа гэта можа быць, каб асёл сына божага не гаварыў?!—дзівіўся Салавей,—аб гэтым і так кожны можа разумець! І так ясна!

Салавей нібы папраўляў сутану. Ён граў ксяндза Марцэвіча. Нават выраз вачэй быў падобны да ксяндзоўскіх.

Пан Вашамірскі рагатаў шчыра і гучна, адкінуўшыся галавою на спінку крэсла, палажыўшы рукі накрыв на жываце.

Ксёндз апусціў галаву, а пані была незадаволена, што так выкпываюць духоўную асобу.

— Так сам ксёндз патрапіць. Тут ніякага дзіва няма!—казала пані няласкавым тонам.

— Але-ж тут ёсьць мастацтва!—гарачыўся пан.— Ёсьць лес, які мы бачым штодня, і ня дзівімся яму, а калі гэты самы лес намалюе мастак, дык мы дзівімся малюнку. Малюнак ужо ёсьць мастацтва!

Пан Вашамірскі націскаў на слова мастацтва, нібы гэта мастацтва было абасобленай істотай, якую ён бачыў перад сабою, адчуваў сваімі нэрвамі.

— У Салаўя таксама шмат мастацтва!—кончыў свой доказ пан Вашамірскі і выпрастаўся на сваім крэсьле.

— Не мастацтва, а брухамоўства,—ціхім голасам паправіў пана ксёндз Марцэвіч, бліснуў набожнымі вачыма ў бок пані і зноў прысунуў да сябе пачаты торт, нібы зброю супроць пана.

— Я прызнаю мастацтва толькі ў катоў,—казала пані і паглядзіла пры гэтым двух катоў, якія сядзелі на яе каленях.

— А ну, заняўкай!—звярнуўся пан Вашамірскі да Салаўя, бліснуўшы вачыма весела, нібы знайшоў раптам вялікі скарб.

Салавей пачаў няўкаць. Дзікія кашачыя марцаўскія сьпевы ліліся з яго горла, запоўнілі пакой. Ён на

розныя лады перадаў няўканьне катоў. Няўкаў нібы не адзін кот, а цэлых дзесяць. У гэтых агідных галасох чуўся распач, быццам рэзалі кагосьці па горле тупым шклом, ці душылі вяроўкай. У гэтых жудасных хрыпах і стогнах была цяга самца да самкі, тая цяга, ад якой няпрытомнымі робяцца, ідуць на розныя злоўчынкi.

Пан заткнуў вушы.

Уся чэлядзь зьбеглася спалоханая і зьдзіўленая. У пансьёне катоў пачулася занепакоеньне. Каты, пачалі драпаць дзьверы.

Старая пані была ў захапленні. У яе засьвяціліся вочы, як дзьве сьвечкі, паружавеў твар. Яна не адрывала вачэй ад Салаўя, упівалася са смагай у гэты дзікі канцэрт. Ёй здавалася, нібы чуе граньне аргану ў касцэле альбо сьпевы анёлаў у раі, што былі ёй знаёмы з яе ўласных «прарочных сноў», якія яна часта сьніла.

Ксёндз Марцэвіч у гэты час зьзеў увесь торт. Пані не заўважыла.

— Вось гэта мастацтва!—казала пані горача і шчыра.—Вось гэта я разумею! Адно захапленне...

— Ага!—крыкнуў пан Вашамірскі голасам пераможцы,—ага!

IX

Бразгулкі зьвінелі, адбівалі хвіліны, лічачы іх ценьнікімі мядзянымі галасамі.

Тройка стаеньнікаў, выпешчаных, круглых, разгарачаных, імчалася ў сьнежную ноч, падобную колерам да сіняватага цукру. Коні выцягваліся цугам адзін за адным, нібы гумалясткавыя, нібы казачныя зьмеі; гнулі паліраваныя шыі ў лебядзіныя колцы, стрыглі вострымі, як сталёвыя ножніцы, вушамі, нюхалі

сьнежнае паветра, храплі гучна, бадзёра, ажна пара белым дымам клубілася з іхніх ноздраў. Яны выкідвалі капытамі рытмічныя, мерныя скокі. Круглыя, як талеркі, капыты дарагое панскае тройкі з крохкім вокханьнем мільгалі ў мяккім сьнезе. Здавалася, што гэта не капыты датыкаюцца зямлі, а нявідочны фокуснік-жонглер перакідвае з рукі ў руку дваццаць дубовых кружалак.

Невядома, ці коні глыталі даль, ці наадварот. У сьнежную месячную ноч панская тройка ганялася за гэтай далячынёй і нямаведама хто каго пераганяў. Дух захоплівала, вецер сьвісьцеў у вушох, і седакі на санях адчувалі, як яны рэжуць сабою напружанае, як шкло, зімовае паветра.

Коні мерылі сьнежную раўніну, выпукляліся на сіняватым глянцы сьнягоў, нібы малюнак на паперы.

Сані сьлізгаліся па роўным сьнезе, як лёгкі човен на возеры. Насупроць іх насіліся, як звар'яцелыя, куچارавыя елкі, дробныя хмызьнячкі, якія выглядалі пасівельмі ў дарозе нямымі вандроўнікамі.

У прасторных панскіх санях сядзела чацьвёра людзей: на заднім сядзеньні пад пухкім мядзэведзкім дыванам—пан Вашамірскі з ксяндзом, на пярэднім—фурман з Салаўём.

Усе яны маўчалі. Усе былі захоплены пекнатой зімовай месячнай ночы. Ва ўсіх пачуцьцё было спачатку зьвязана і пераплецена нечым адным—і чацьвёра людзей у сваім маўчаньні, у назіраньні ваколічнай смуглай белі вельмі блізкі былі між сабой, або нават адной істотай, падзеленай на чатыры паасобнікі.

Усе ўспрымалі гэту ноч неадлучна ад прыгожай тройкі, нібы адно без аднаго існаваць не магло ў гэтым дзіка-імпэтным парываньні наперад—у сьнягі, у даль...

Але патрохі ад агульнага кожны пераходзіў у думках да свайго асабістага.

Поўны, суцэльны, шырокі прастор мелі перад сваімі вачыма фурман і Салавей.

Фурман усю ўвагу аддаваў на тое, каб не перавярнуць саней. З надзвычайнай лёгкасцю і кемнасцю ён трымаў лейцы ў левай руцэ і даўгую пугу ў правай. Як дырыжэр-мастак ён кіраваў коньмі: адны лейцы нацягне, як струны, аж пакуль не пачуе хруст конскіх зубоў аб жалеза цугляў, другія лейцы адпусціць слаба, пакуль яны не прыпадуць нізка да самага сьнегу доўгім выгнутым мянтузом; потым хлясьне лейцамі аб конскія круглыя бакі, стральне пугай, цмокне губамі, гікне, сьвісьне і з нейкай затаёнай гордасцю выпрастаецца на сядзеньні. Ён гляне ў даль дарогі з супакоем олімпійскага бога, як трыумфальны пераможца, як уладарнік неабмежаваных прастораў; або на хвіліну ўвапецца вачыма ў круглыя крыжы стаеньнікаў, нібы там чытае ўсе таямніцы жыцця. Пасьля гэтага зноў пачне лейцамі штукі рабіць.

Салавей мае поўную волю глядзець ва ўсе бакі, ні аб чым ня думаць. Ён ловіць кожны гук ночы, кожны шлох сьнегу, любуецца рытмікай бразгулак, тахтам глухога тупату капыт. Усе гукі ночы зьліваюцца ў яго ўспрыманьні ў цэльную самабытную мэлёдыю, якая казытае вушы. Ад сядзеньня бяз руху яму то гарача, то холадна робіцца ў левай часьці цела ад галавы да самай пяткі нагі, і яму здаецца, што гэтая мэлёдыя падае на яго сьнежнымі кроплямі, акутвае белым кажухом. А зялёныя мясячныя іскры ў сьнезе мігаюць да яго блескам Зоськіных вачэй... У белай далі Зоська паказваецца яму ў розных постацях і выглядых. Цяжкі туман лезе ў вочы ад напружанага прыгляданьня.

«Эх, каб так ды з Зоськай катацца на панскіх стаенніках, з ёю адной вечна імчацца, заўсягды, бяз спынку... А калі ня з Зоськай, дык так пана пакатаць, каб костачкі яго ў пыл растрэсьці».

Ксёндз Марцэвіч сядзіць з левага боку. Перад сабою ён бачыць толькі шырокую сьпіну фурмана. З правага—затуляе прастор пан. Толькі адзін бок дарогі цягнецца перад ім сіва-сінім абрусам. Вочы ў яго трохі заплыўшыя ад празьмеру выпітага віна, у жываце—прыемная цяплынь ад сытнай яды. У вушох ён чуе аднастойны гук ветра, зьмешаны з глухім стукам конскіх капыт. Гэта яго даводзіць да дрымоты. Ён час-ад-часу засьпае. Стукнецца галавой у бок пана, працнецца і зноў пачынае драмаць. То сьніцца яму пакаёўка з круглымі бёдрамі, якія надзвычайна вабяць яго, вырастаюць у горы, запаўняюць сабою прастор аж да неба. То белы кот мільгне перад ім, заглядае ў вочы, драпне твар. Ксёндз у страху прачынаецца. Ныц падрапаная да крыві рука. Але хутка ён зноў сьпіць. Есьць торт, есьць з апэтытам, а той усё цэлы... Старая пані Вашамірская глядзіць і сьмяецца, сьмяецца да колікаў у баку. Забываецца ксёндз, дзе ён. Яму здаецца, што ён у мяккай белае пярыне, але не разумее, чаму бачыць перад сабой сьнег. Рэзкі вецер казытае нос. Ксёндз працірае вочы, думае, што сапраўды сьпіць у пасьцелі, а дарога сьнежная, санкі і коні толькі сон, сьмешны і прыемны белы сон.

Пан Вашамірскі ўпіваецца выключна сьнежнай бельлю. Ён нічога іншага ня бачыць і ня чуе. Яму здаецца, што ня чуе нават звону бразгулак, стуку капыт і іншых гукаў; але ў сапраўднасьці гэтыя самыя гукі наводзяць яго думкі на тое, каб захапляцца дзіўнай бельлю, якая выклікае ў яго неспадзявання, «гэніяльныя» думкі аб яго ўлюбёным тэатральным мастацтве.

У кожную хвіліну ўсё новыя прыекты мітусяцца ў яго галаве. То ён думае пабудаваць у сваім маёнтку такі тэатр, які бачыў у Парыжы. То хочацца яму перавесці сваю трупу ў Варшаву. То думае распусціць гэтых сваіх студыйцаў і вярнуць іх да ранейшай прыгоннай працы, а з суседніх маёнткаў набраць новых, болей здольных людзей...

Але кожная такая думка ня можа разгарнуцца да канца. Ксёндз Марцэвіч, які сядзіць з левага боку, як стукнецца дрымотны ў бок пана Вашамірскага, дык новая думка разьбіваецца, як шкло, рассыпаецца, як гарох.

Злучацца пан Вашамірскі—і давай нанова думаць. І новая думка, не паспеўшы расцьвісьці, вяне і разбрызгваецца, нібы кроплі спаміж пальцаў.

Адно застаецца неразьбітым у панскай галаве—яго непакоеньне аб студыі, якую ён пакінуў на цэлы дзень.

А санкі носяць у даль гэтых чацьвярых людзей, злучаюць іх у адну сям'ю, ці жаданую, ці нежаданую. А сьнежны вецер падхоплівае іхнія думкі-мары і кідае ў месячныя зялёна-белыя невады...

Вырастаюць прысады маёнтку. Тройка кідаецца туды, як у казачную браму. Гучныя бразгулкі плаваюць, лунаюць у паветры і даносяць у маёнтак вестку, што пан вярнуўся.

З драцяных галін роўна абстрыжаных прысад падаюць уніз—на коняй і людзей—лёгкай, кволя сьняжынкі, якія на ляту ружавеюць пад месячным зьзяньнем і напамінаюць вшнівы цьвет у маёвым садзе... Здаецца, во зараз і пах ад іх пачуецца...

X

Генэральная рэпэтыцыя...

Гэтыя два словы, як два лютыя неведомыя зьвяры, наваліліся-накінуліся на маёнтак пана Вашамірскага.

Ад самога пана да апошняй замурзанай судамоўкі з дваровай чэлядзі—усе на розныя лады гаварылі гэтыя словы.

Каму гэтыя словы здаваліся дзікімі і незразумелымі, тыя калечылі іх пасвойму. Усіх казытаў пах гэтых слоў, усе пранікаліся трывогай іхняга зместку, нэрваваліся пры розных учынках у сувязі з генэральнай рэпэтыцыяй. Усе былі зацікаўлены тымі вынікамі, якія дасьць апошняя рэпэтыцыя.

Генэральная рэпэтыцыя,—галасіў рэжысэр, балетмайстар, ксёндз Марцэвіч, капэльмайстар, спалоханыя, устрывожаныя студыйцы, дэкоратар, краўцы, швачкі, сам пан Вашамірскі і ўсё ў маёнтку.

Генэральная рэпэтыцыя,—насілася на розныя тоны па ўсёй ваколцы з сялянскіх вуснаў.

На стайні гудзелі бізуны, раздаваліся крыкі і стогны—вінавата «генэральная рэпэтыцыя».

Сярод прыгоннікаў у ваколчных вёсках залуналі аб «генэральнай рэпэтыцыі» страхотныя байкі.

Сяляне гаварылі аб новых падатках, аб новых чыншох, якія завуцца «енаральнай парапіцай».

Прыдзецца ім цэлымі тыднямі працаваць у дварэ для «енаральнай парапіцы».

«Енаральная парапіца» паела ў пана шмат гаўяды—парэзалі некалькі штук жывёлы, шмат кабаноў, шмат птаства; рыбаковы носяць у двор рыбу—усё для «енаральнай парапіцы».

— «Енаральная парапіца» нават людзей глыгае...— гаварылі старыя бабы,—іх рэжуць на панскай стайні. Шмат хто чуў страшныя крыкі адтуль...

«Енаральная парапіца» перакінула ў іх выбражэньні ў казначнага цмока-людзеда, для якога забралі на яду хлапцоў і дзяўчат прыгоннікаў. Іх у дварэ, у «судыі» (студыі) адкормліваюць, як качак, на прысмакі для «енаральнай парапіцы»

Для гэтага цмока пан выпісаў немцаў-чорнакніжнікаў, якія ў панскім палацы чыняць цуды: птушкі гавораць чалавечай мовай, аслы ў людзей перакідваюцца, людзі—у аслоў, коняй, сабак. Завялася там цэлая ганьня ваўкалакаў, якія выюць па начох і душаць людзей...

Усюды дзяцей палохалі «енаральнай парапіцай»:

— Пачнеш плакаць—аддам «енаральнай парапіцы»!

— Кінь дурэць, а то зловіць «енаральная»!

* * *

Тры дні перад генэральнай адбываліся яшчэ звычайныя рэпэтыцыі, але настрой «генэральнай» адчуваўся і ў іх. Яны шмат розніліся ад ранейшых рэпэтыцый як напружнасьцю пэдагогаў, таксама і студыйцаў.

Францускія пэдагогі адчувалі, што надыходзіць вялікі адказны час, калі яны павінны пабачыць вынікі сваёй працы, калі трэба пачаць жніво свайго мастацтва. Праўда, галоўнае жніво—вялікія грошы, якія пан ім плаціў за працу—яны лічылі за самае важнае, аднак, нэрвознасьць пана, яго захапленьне перадавалася і ім.

Студыйцы такі настрой адчувалі болей проста—праз бізуны, якія яны мелі за кожны недахоп, за малейшы пропуск у ігры...

Большасьць з іх выяўляла надзвычайныя здольнасьці да мастацтва наогул і захаплялася іграй бяз прынуку з боку. Гэта заўважалі ня раз францускія пэдагогі.

Францускія пэдагогі між сабою часта гаварылі, што гэтыя простыя людзі—усе здольныя, што ў гэтых дзяцей прыроды адчуваецца сьвежасьць успрыманьня ўсяго прыгожага—усіх галін мастацтва. У Парыжы з іх быў-бы толк. Вышлі-б вялікія су-

сьветныя кампозытары, акторы, маляры і нават поэты, бо некаторыя з студыйцаў дэкламавалі ў часы добрага гумару імі самымі прыдуманыя вершыкі

Ксёндз Марцэвіч у часы рэпэтыцыі галоўным чынам звачаў увагу на чыстату акцэнтацыі польскай мовы, на тое, каб «хамская» мова ў некаторых гэроях яго п'есы выгаварвалася сьмехатліва, праз меру груба, і на акуратнасьць перадачы яго п'есы наогул.

Ксяндзу прыходзілася шмат спрачацца з францускімі пэдагогамі: ён выяўляў пэрсонажаў сваёй п'есы ня так, як бачыў іх у высабленьні студыйцаў пад кіраўніцтвам рэжысэра. Ксёндз часта з ім спрачаўся, гаварыў, што ён, рэжысэр, ня ведае тутэйшага жыцьця, тутэйшага быту.

Рэжысэр самаўпэўнена ўсьміхаўся, глядзеў на ксяндза так, як глядзяць на блазна, і тлумачыў на ломанай польскай мове:

— Вялікі мастак (рэжысэр лічыў сябе вялікім мастаком) павінен толькі раз зірнуць у новы куток жыцьця—і ён ужо ведае ўсе яго асаблівасьці, усе яго спэцыфічнасьці. Вялікаму мастаку трэба даць давясці працу да канца, не перабіваць, а тады толькі крытыкаваць яго твор, і то ня седзячы на ксяндзоўскай званіцы...

Рэжысэр гаварыў доўга, горача, перабіваў сам сябе, пераходзіў з польскай на францускую мову і канчаў заўсёды словамі «косьцюмы, грывы, дэкарацыі». Калі ўсё гэта будзе нарыхтавана, тады драматург пачынаў сапраўднае выяўленьне ў вобразах сваёй п'есы.

Таксама доўга гаварылася аб заданьнях, правах і адносінах між рэжысэрам і драматургам. Тут кожны заставаўся пры сваіх поглядах.

Ксёндз Марцэвіч быў пераконаны ў тым, што драматург (гэта значыць ён) зьяўляецца першатворцам,

першакрыніцай таго фонтану дзеяў і вобразаў, якія выяўляюцца на сцэне ў жывым увасабленьні, і мае права кіраваць усім пры рэпэтыцыях.

Рэжысэр даводзіў адваротнае, тлумаччы, што сцэнічны твор—гэта тое ўгнаенне, на якім вялікі мастак-рэжысэр (гэта значыць ён) выгадоўвае пяшчотныя гэніяльныя кветкі мастацтва ў яскравых фарбах ігры.

У спрэчках яны наскоквалі адзін на аднаго, як два пеўні, і разыходзіліся, астаючыся кожны пры сваіх пераконаньнях і поглядах.

Галоўная бяда гэтых спрэчак была ў тым, што яны заўсёды адбываліся ў часе рэпэтыцый і перашкаджалі суцэльнаму і сыстэматычнаму ходу працы.

Кожны раз студыйцы, дзякуючы заядлай вайне між драматургам і рэжысэрам, адрываліся ад ігры і прыслухоўваліся да гутаркі, ловячы з яе пятае праз дзесятае: вопратка і грыв вельмі імпонавалі студыйцам. Яны хацелі-б ужо скарэй пабачыць сябе ў гэтым, пабачыць сябе ў такіх выглядках, каб ні адзін аднаго, ні саміх сябе не пазнаць. Гэта было-б для іх нагородай за ўсе пакуты і катаваньні, што ім прыходзілася выцерпець у часе мастацкай адукацыі.

Кожны раз у самай гарачцы слоўнага турніру між рэжысэрам і драматургам, калі, здаецца, во-во вайна дойдзе да самага свайго найвышэйшага пункту і ад слоўнага яна прыме кулачны выгляд—пан Вашамірскі стрымліваў іх імпэт. Ён меў над імі вялікі ўплыў, як мэцэнат і гаспадар.

Абодва—і рэжысэр і драматург—вельмі слухаліся пана і згаджаліся кожны раз з яго поглядамі на мастацтва. Праўда, яны згаджаліся толькі на словах, але пан меў бясспрэчны аргумент—тыя вялікія грошы, якія шчодро сыпаў на гэту справу, і на факце ён кіраваў мастацтвам.

Пан Вашамірскі ў час рэпэтыцыі зварочваў увагу галоўным чынам на тое, каб студыйцы, граючы «музыка-хама», давалі яго ў сьмешным, дурным выглядзе; каб гледачы сьмяяліся, сьмяяліся ды сьмяяліся; каб балерыны, якія ўвасабляюць сабою багінь старой Грэцыі, былі зграбныя і рабілі такія рухі, як паненкі панскае крыві. Вальможныя паненкі зьяўляліся ў пана ідэаламі зрабнасьці і грацыі.

Хоць і рэжысэр і балетмайстар мелі на гэту справу свой смак і свае мастацкія погляды, аднак стараліся ўгадзіць пану.

Задача рэжысэра была вельмі цяжкая. Моцная рука пана над яго мастацтвам была і салодкая і горкая. Салодкая тым, што кідала жмені залатых дукатаў налева і направа. Горкая, бо пятлёю душыла тыя мастацкія ідэі рэжысэра, якія ён хацеў самастойна праводзіць у працы студыі.

Рэжысэр добра разумее, што прымушаць гэтых дзяцей сялян, або папольску «хлопаў», высьмейваць саміх сябе—сваіх бацькоў вельмі цяжка. Так шаржаваць, як хоча пан, немагчыма. Рэжысэр адчуваў, што ў гэтым выпадку студыйцы інстынктам сваім самі адчуваюць меру. А зьнішчыць у мастакоў-хлопаў самародкавае адчуваньне меры ён лічыў праступкам перад мастацтвам. Аднак яшчэ большым праступкам ён лічыў страціць сваю добрую службу ў пана—і ён пайшоў на кампроміс з сваім мастацкім (а не чалавечым) сумленьнем: бізунамі выбівалі з студыйцаў іхняе ўласнае пачуцьцё мастацкай меры. Урэшце іх вышкалілі так, як гэта хацелася пану.

Тое самае было і з «багіняпадобнымі» балярынамі. Дзеля іхняй адшліфоўкі ў сэнсе кабечай зграбнасьці пан прыдумаў гэніяльную штуку. Ён запрасіў да сябе з суседняга маэнтку знаёмую паненку, якая навучала балярын быць «музападобнымі».

Выкладаньне гэтай «муза-плястыкі» і «муза-рытмікі», паводле прыдуманай панам Вашамірскім новай тэрмінолёгіі, вялося паненкай па яго праграме.

Балярыны выстаўляліся ў шэраг перад яснавельможнай паненкай. Паненка загадвала ім перарабляць усе тыя рухі, якія яна сама будзе рабіць.

І надзвычайна цікавая і жудасная містэрыя малпаваньня адбывалася ў балетнай салі.

Усе тыя крыўленьні, рухі і павароты рукамі, нагамі, галавой, якія робіць паненка, перарабляюць і балярыны.

Розныя вывёртваньні бёдрамі, цэлая колекцыя рознастайных усмешак, якія робіць паненка, копіруюць, як хто можа, і балярыны.

Пільна сачыў за гэтым сам пан Вашамірскі. Ледзь малейшая неакуратнасьць копіраваньня з боку балярыны якой-коlechы, пан адсылаў яе ў той спецыяльны пакой, дзе адбывалася над ёю катаваньне пад «духоўным» наглядом ксяндза Марцэвіча...

Ідэал пана ў «муза-плястыцы» і «муза-рытміцы» быў такі, каб усё тое, што робіць паненка, перараблялі і балярыны да малейшага штрыху. Трэба, каб кожная балярына выглядала ў гэтым выпадку як-бы адбіткам паненкі ў люстэрцы.

Але ў паненкі быў надзвычайна багаты запас розных рухаў, гэтаў, выгінаньняў, хістаньняў усяго цэла, выгадаваных у арыстократычных рыцарскіх фліртах з пакаленьня ў пакаленьне. Потым міміка твару, розныя тоны і пералівы яе усмешкі—ад звычайнай ганаровай, пагардлівай, гарэзьліва-гульлівай да набожнай, нявіннай усмешкі мадонны,—таксама рознага роду выяўленьні мімікай каханьня, замілаваньня і любошчы мелі сотні пераходаў і варыянтаў.

А вялікія рознастайнасьці выразу твару, вачэй і губ, якія паненка выкладала балярынам,—канца ня

мелі. Яе твар быў морам, які адбівае тысячы калёраў мігаваньняў.

У гэтым выпадку францускі рэжысэр меў таксама свой погляд. Ён думаў, што перадаваць мімікай і гэстамі ўсялякія пералівы чалавечых пачуцьцяў, захаваных у глыбіні душы, кожны здольны мастак (а балярыны-халопкі былі надзвычайна здольныя) павінен умець пасвойму. Ды наогул, кожны чалавек пасвойму перадае пачуцьці свае. У гэтай самабытнасьці ігры— і ўся каштоўнасьць. І балярынам трэба даць волю быць кожнай самой сабою, выяўляць індывідуальна, пасвойму, кожную рыску, а не малпаваць каго-б то ні было.

Аднак, перад воляй пана Вашамірскага ўсялякія пэдагогічныя тэорыі рэжысэра разьбіваліся, нібы прыбой аб прыбярэжныя каменні,— грошы і дабрабыт, якія меў ад пана, не давалі рэжысэру магчымасьці выяўляць сваю тэорыю на практыцы.

ХІ

З оркестрай таксама былі нялады. Капэлямайстар быў з прыгоннікаў. Хамскі дух адчуваўся і ў музыцы. Ён так вышкаліў музыкаў оркестры, што, іграючы творы францускіх, італьянскіх ці іншых эўропэйскіх кампозытараў, яны кожны раз зварочвалі на хамскі лад. У мажорных тонах пракрадваіся часамі гукі лявоніхі, дуды, юркі, мінорныя мотывы аддавалі смуткам і задумленьем жніўных песень на панскім полі. Ды і сам тэмп ігры быў нейкі здзіўны, іншы, чымся ў рыгналах.

Францускія пэдагогі—знаўцы музыкі—гаварылі, што капэлямайстар і музыкі на канве гатовых твораў вядомых кампозытараў твораць нешта сваё новае... Нельга казаць, каб гэтае «іншае» было няцікавым, але

ў даным выпадку патрабуецца чыстата выканання сусветных мастакоў, а то выходзіць, што эўропэйскае мастацтва абуваецца ў мужыцкі лапаць...

Аднак, гэта гутаркамі і канчалася, бо было позна выпісваць цяпер з Парыжу капэльмайстра.

Біцьдэ музыкаў на панскай стайні ні да нічога ня прыводзіла.

— Гэта ўжо ў іх крыві нешта такое ёсьць,— тлумачыў рэжысэр,— бізунамі ня выб'еш і агнём ня выпаліш...

Так гаварыла ў рэжысэра грашовае сумленьне, але патаемнае сумленьне дыктавала яму зусім іншае: калі француз грае італьянскую музыку—яна аддае французскім духам. Тое самае, каб італьянец выконваў французскую музыку—ад яе чулася-б нешта італьянскае. Вельмі цікава было-б спрабаваць даць твор італьянскага кампазытара выканаць музыкам розных нацыянальнасьцяй. Пэўна ў гэтым выпадку адчувалася-б вялікая рознастайнасьць у музычным творы аднаго кампазытара.

Капэльмайстар Антон Мурашка быў добрым скрыпачом. Часам, калі звальняўся на кароткі час ад заняткаў, ён граў «для сябе». Граць «для сябе» было для яго вялікай асалодай, але на гэту асалоду ён меў мала часу. Забіўшыся ў куток дзе-коlechы ў адным з аддаленых пакояў панскага палацу, ён браў у рукі сваю ўлюбёную скрыпку, браў з такім замілаваньнем, як маці бярэ сваё роднае дзіцё. У гэты час яму здавалася, што ён нешта крадзе ў пана... Такія ўчынкі не дазваляліся, але тым болей цягнула граць «для сябе».

Аглянецца па бакох, пасья ў нейкай жудаснай прыёмнасьці зажмурыць вочы, правядзе па струнах раз-другі смычком, тоненька завядзе, ціха-ціха... Волас ледзь даткнецца да струны, нібы птушка кволым

крыльлем да сваіх птушанятак, якія дрэмлюць у гняздзе.

А потым ужо Антон нічога ня памятае.. Скрыпка пачынае гаварыць, яна волю дастае...

Жаўранкі носяцца ў паветры, звяняць... Ластаўкі шастаюць крыльлем... Ветрык шапоча з чаротам...

Ці мо' гэта здаецца Антону?

Не...

На полі жнейкі жнуць... Дзесьці на лузе косы звяняць. Галасы бліскучай сталі зліваюцца з шорханьнем мядовай мурожнай травы, сплятаюцца ў адно з праменьнем летняга сонца...

Можа гэта Антон сьніць дзівосны сон?

Не...

Багун галаву хмеліць... Ягады-дурніцы чорным вугольлем блішчаць, нібы зэрнікі дзяцей уночы, калі пры лучыне дзед ім байкі бае... Аддае пахам прэльых сыраежак... А па кушнях сьўца, калючага, як дрот, сьцэлецца-гнецца вецер. Часам ён загудзіць, засьвісьне на ўсе лады, зашастае між крывых, шчуплых бярэзін, басаножкай пусьціцца гуляць па рудаўках з цёмнага пэрлямутру і схаваецца, як дуроньнік, у кудзерцах прысадзістай вольхі...

Няйначай Антон ня бачыць гэта перад вачыма?

Бачыць...

А то дзяўчаты ў карагод пускаюцца. Гукаюць вясну... Косы распушчаны, як у русалак. Карагодніцы песьні пяюць...

Антон а вушы абманваюць?

Не...

Аб усім гэтым гаворыць яму скрыпка, калі ён грае «для сябе»...

Смычок вядзе гутарку-бяседу са струнамі...

У Антона вочы зажмураны. Па высокім бледным лобе вандруюць змаршчынкі, жывымі гіерогліфамі рас-

сышаюцца ва ўсе бакі; рассыпаюцца і зноў зыходзяцца ў адну кучку, кладуцца адна на адну, перакрыжоўваюцца, у жмуркі граюць.

А скрыпка гавора...

Антон нахіляе галаву над яе сэрцам. Прыслухоўваецца... Яму здаецца, што гэта яго ўласнае сэрца, нібы качка ў гняздо сваё, пераляцела ў скрыпку і сядзіць у ёй.

Мо' гэта так сапраўды?..

А струны—яго ўласныя жылы. У іх яго кроў пераліваецца... Струны живуць...

«Эх, ды каб пайсьці з сваёй скрыпкай у родную вёску, а там граць, граць... да ахмяленьня, да адуленьня, да сёмага поту»...

Але шушкаюцца недалёка пакаўскі, шапочуць:

— Пан ідзе...

— Пан ідзе...

— Пан ідзе...

Гукі скрыпкі паміраюць. Мары канчаюцца...

* * *

Пры першай генэральнай рэпэтыцыі ў вопрагках і грыве ўсе дэкарацыі былі выбракаваны.

Дэкоратар, ускалмачаны, высокі чалавек з русай бародкай, ліха нарабіў—дзе трэба і дзе ня трэба насадзіў на палотнах многа елачак, узоры з сялянскіх дываноў, каласы з васількамі.

— Яно ўсё добра. Для стылю трэба. Але ў меру. Няма пачуцьця меры і гармоніі,—казалі французскія педагогі. У дэкарацыі для балету тутэйшы колёрыт лішні. Мясцовыя расьліны для грэцкага стылю не падыходзяць... Тут павінны быць мармуровыя статуі, вінаграднаы лозы, Олімп, харомы багоў. Далі-ж яму (пры гэтым рэжысэр казаў па французску смачную

лаянку), дэкоратару, узоры малюнкаў з знамянітых французскіх гравюр лепшых мастакоў. Не—ён робіць сваё! Кожны з іх сваё хоча рабіць...

Дэкоратар стаяў вінаваты, з апушчанай галавой. На гэты раз яго на стайню не павялі.

Бізуны, праўда, выбіваюць кепскі дух з чалавека,— разважаў пан Вашамірскі,—але цяпер няма калі. Трэба хутчэй перамалёўваць дэкорацыі. Раней я на іх мала ўвагі зварочваў.

Дэкорацыі былі перамалёваны ў строгім вытрыманым стылі. Стыль быў ужо праз меру строгі—аддавала халадком клясычнага бела-ружовага мармуру Атэны.

— Калюмны пры харомах аднак, напамінаюць ствалы тутэйшых бяроз!—артачыўся рэжысэр.—Аркадзкія пастушкі зусім падобны да мясцовых!

— Калі я ніколі ня бачыў гэтых калюмнаў...—чуць ня плачучы апраўдваўся дэкоратар,—ніколі ня бачыў іншых пастухоў...

Рэжысэр гаварыў яму на ломанай польскай мове, куды ўваходзіла пяцьдзсят процантаў французскіх слоў, цэлую лекцыю аб праніклівасьці мастака-маляра, аб цудадзеях яго зрочнага ўяўленьня, аб тым, як мастак павінен духам сваім пранікаць у даўно мінулае і творчым пэнзалею адрадіць яго, адбудаваць у часе патрэбы.

Аб гэтым ён гаварыў доўга і, як уваходзіў у азарт красамоўства, французская мова выціснула польскія словы дашчэнту.

Дэкоратар стаяў бледны, як палатно, і маўчаў. У галаве ў яго шумела. Яму здавалася, што надакучлівыя камары лезуць у вушы, у вочы, у нос, балюча кусаюцца.

— Каб хату тутэйшую, вясковую, дык як жывую намаляваў-бы...—шаптаў ён нямаведама каму,—каб ха-

ту...—маліўся-прасіўся ён, нібы зьбіраліся яго рэзаць. Здавалася, што ён бачыць перад сабою гэтую хату, што яна адлюстроўваецца ў яго вачох, як на сінім шкле...

— Няма чыстага эстэтызму ў гэтых людзей!—скардзіўся рэжысэр пану Вашамірскаму. Ён скардзіўся голасам надарваным, у якім чуўся распач. Ён развадзіў рукамі, як чалавек, што во-во зьбіраецца тапіцца.

Гэтыя словы ўдарылі пана ў самае трапнае месца, кранулі самыя «святлыя стрункі душы», як ён часта любіў казаць аб сваіх уласных пачуцьцях. Пану заўсёды здавалася, што такога эстэта, як ён сам,—на сьвеце няма. Ён імкнуўся да таго, каб у яго тэатры эстэтызм займаў самае першае месца. Пан быў вельмі абураны, задрыжэў яго характэрны падбародак. Вочы наліліся сталёвым блескам... Ён зьвярнуўся да рэжысэра на французскай мове з голасам мяккім, дрыжучым, нібы літасьці просячы:

— Можа ўсыпаць гэтаму хаму гарачых, тады і эстэтызм зьявіцца? У гэтым я згаджаюся з ксяндзом, які кажа часта, што пакуты цела робяць душу шляхотнай.

— Не, не, яснавяльможны пане, на гэты раз няможна! Маляр пасьля гэтага ня будзе здольны выправіць усе памылкі ў дэкарацыі. Хіба ўжо пасьля...

Нарэшце ўсё было зроблена, як належыць. Генэральных рэпэтыцыі у грыве і вопратках пры дэкарацыях адбылося ажна тры ў вялізнай панскай салі, дзе была зроблена сцэна і дзе ўсё было прыстасавана пад тэатр.

На гэты раз студыйцаў не каралі фізычна: рэжысэр і балетмайстар не дазвалялі, але корэктаваньні ігры, розныя папраўкі, пераробкі, надзвычайная нэрвознасьць, заклапочанасьць французскіх пэдагогаў перадаваліся кожнаму з студыйцаў. Ён на гэты раз мо' ляг-

чэй было-б перанесці катаваньні, чымся зьбянтэжаны выгляд і літасьлівыя словы пэдагогаў, сталёвыя вочы пана і ламаньне рук з шапатлівым «Езу-Марыя»— ксяндза Марцэвіча.

У часе такой суматохі на Салаўя ніхто ніякай увагі не зварочваў.

XII

У Зоські праца з рук валіцца. Маці скардзіцца на яе. Не разумее, у чым справа.

— Нейкая туга на дзеўку навалілася. Нешта душыць яе. Памізарнела, аж страх бярэ,—скардзіцца маці суседкам.

Суседкі ківаюць галовамі і рады розныя радзьяць.

Але старая маці баіцца прыступіцца да Зоські, бо тая пачынае злавацца ды з хаты ўцякае.

Зоська ня любіць, каб хтосьці калупаўся ў яе бядзе, у болечы яе сэрца. Зоська аддаецца свайму смутку тады, калі ніхто гэтага ня бачыць—уначы дае волю сьлёзам. Плача на пасьцелі сваёй, так плача, ажна здаецца, што ў плачы яна рэчкай разьліваецца. Плача над кублам з палатном і рознымі тканінамі, якія прырыхтавала да вяселья.

Сны страхотныя сьняцца ёй.

То Сымон у труне ляжыць. Вочы напалову раскрыты, здзіўлены. Твар сіні. Увесь ён выцягнуўся ў труне. Хаўтурныя песні сьпяваюць.

А то музыку вясёлую чуе. Бяжыць Зоська на гэту музыку праз лясы, праз пушчы, праз дзікія балоты. Парвала свае вопраткі аб вострыя карчы. Да крыві цела падрапала. Бяжыць і бяжыць. Ажна вось скуль музыка—з незнаёмай хаты. Гэта гуляюць вяселье Сымона з адной з панскіх артыстак.

Зоська туліцца да сьцяны і слухае... Ловіць кожны гук з хаты, голас Сымона. Сымон адчувае яе блізкасьць, выходзіць на двор і Зоська... прабуджаецца.

Зоська ўпіваецца сваім горам. Нейкі цяжар вісіць у яе на шыі і душыць-давіць. Яна скована жалезнымі путамі з галавы да ног. Хоча вызваліцца ад іх і ня можа. Гэтыя путы—яе думкі аб Сымону. Думкі аб ім п'юць яе кроў, як п'яўкі, не даюць ні хвіліны супакою. Пэўна Сымонка даўно забыў аб ёй...

Часам Зоська пабяжыць у маёнтак: можа пачуе аб ім, можа пабачыць...

Доўга туліцца да халодных сьцен панскіх пацаў, каб ніхто яе ня бачыў. Прыслухоўваецца да музыкі з пакояў студыі. Але галасы мала пранікаюць з белага муру на двор. Сымона няма... Аб ім ёй слуху, ні духу.

Сэрца Зоські стучыць моцна, здаецца—во-во бываліцца з грудзей... Галава кружыцца. Перад вачыма кругі мітусяцца...

Вусны самі сабою шэпчуць:

— Сымонка... Сымонка, любы, дарогі...

З маёнтку Зоська пускаецца ў панскую каплічку, якая стаіць недалёка на крыжаванай дарозе. На вялізным дубовым крыжы вісіць дубовы пан Езус на ўвесь чалавечы рост. Зоська доўга ўглядаецца ў дубовыя вочы «бога». Вецер калыша «божы» хвартушок. Цені мітусяцца на ўсім яго целе і ёй здаецца, што ён жывы, зараз гаварыць пачне...

Во-во скажа ёй слова літасьці...

Яна вельмі расчулена, што адно вока ў «бога» большае, другое меншае. «Бедненькі» думае яна, «гаротненькі»... «А можа ў бога так павінна быць», зьяўляецца ў ёй новая думка. Расьце ў яе душы такая пашана да «бога», такі салодкі страх перад ім, ажна яна ня ведае, дзе дзецца. Яна—нікчэмнасьць перад

такім богам, з дубовымі ранами, з дубовымі думкамі і дубсвай сілай.

Зоська падае на калені, не адрываючыся разгарачанымі, слязьлівымі вачыма ад нязграбнай фігуры, і шэпча тую малітву-замову, якую навучыла яе старая суседка:

Сьвяты Сымон, вялікія вочы,
Устань мне ўдзень, як уночы.
На небе крыж,
На крыжы тры зарніцы —
Гэта родныя сястрыцы:
Адна прывара,
Другая прыпале,
Трэцяя прывартае.
Прыварні, божа, раба божага Сымона,
Каб ён любіў мяне,
Каб ён ня мог жыць без мяне,
Як рыба без вады,
Як мерац без зямлі,
Як дзіцё бяз грудзі...

Ад гэтай дзівоснай малітвы ва ўсім целе Зоські разьліваецца цяпло. Зоська выліла перад богам сваё гора, патаемны смутак сэрца. Ёй робіцца лягчэй, расьцьвітае надзея, упэўненасьць. Яна варочаецца да хаты выгаеная-вылечаная, нібы напілася цудадзейнага зелья. Некалькі дзён думкі яе купаюцца ў сонечных хвалях радасьці: Сымонка яе не забыў. Яна хутка пабачыць яго...

Але такі настрой цягнецца нядоўга.

Мала памагаў пан Езус. Зоська пакрыўдзілася на яго. Зоська ня хоча пакутваць, як ён. Яна-ж ня дубовая...

Тады Зоська задумала пачаць справу з нячыстай сілай—шаптух шмат па вёсках. Ёх многа ў карчме.

Выняла Зоська з кубла кавалак палатна—гасьцінец для шаптухі, накінула на плечы кялім у клетках чырвоных і сініх і вышла з хаты.

Была мяцеліца. Юда ў чыстым полі вясельле-гульнію ладзіў. Гурбы сьнегу перакідваліся з месца на месца нявідочнымі вялізнымі шуфлямі. Пылілася сьнежная мука ад плота да плота. У чыстым полі бель-бялугай мітусіліся сьнежныя палотны, чапляліся аб хмызьнякі, завісалі на паадзіночных дрэвах.

Зоська ўкуталася, ішла наперад, мала аглядалася па бакох.

Грозны выгляд лютай мяцеліцы, сьвісты і войканьне ветра зьбілі яе з толку. Яна самой сабе паказвалася мізэрнай, маленечкай, нібы ягадка-рабіна... Яна ўсім целаю скомкалася ад ветру і сьцюжы, застыглі яе думкі. Мяцеліца можа аднэй сьнежнай лапай зрабіць так, каб Зоська навекі заснула ў ледзяной пасьцелі. Пад коўдрай сьнегу будучь ёй сьніцца лёгкія сны, белыя, нібы кужаль бялёны, нібы паніна кашуля гафтаваная. І ня будзе Зоська мець ні смутку, ні радасьці. І ня будзе крыўдзіцца на бога ў панскай капліцы...

Адну хвіліну Зоська думала кінуцца ў белую сьнежную гойдаўку—няхай мяцеліца яе на векі-вечныя зашыпле, але...

— Хоць яшчэ разок пабачыць яго... А хто з ра-весьніц вясну гукаць будзе? А хто купальскую кветку шукаць будзе?

* * *

У карчме стаяў надзельны шум-крык.

Каля вялізнай дубовай кованай жалезам кухвы з гарэлкай з бровара пана Вашамірскага круціўся-варцеўся стары карчмар Лейба. Каля бочкі на тапчане стаялі рознай велічыні мядзяныя пасудзіны: гарнец, кварта, поўкварты і сотка. Здавалася, што гэта дзетка вялізнай кухвы, якая толькі што ацялілася.

Лейба ў вопратцы старадаўняга жраца маліўся свайму «Аданаю». У часе малітвы ён з гасьцьмі-сялянамі не гаварыў, аднак наліваў ім гарэлкі ў пасудзіны, шэпчучы малітвы. Ён часам спыняў малітвы, звачваючыся да гуляк ня словамі, а рознымі гукамі: «мгу», «ну-ну», «агэ», «ум», «ай» «фэ» і іншымі. Да гэтых нявыразных гукаў дадавалася выразная інтонацыя і гэсты.

Сяляне добра яго разумелі.

І яўрэйскі бог «Аданай» на крыўдзіўся, і панская гарэлка добра прадавалася.

Сяляне рознага ўзросту і старыя бабы тупаліся вакол рыбакоў Міхалкі і Мэера, якія нешта вясёлае скакалі пад музыку вандроўнага дудара.

— Далібог, Мэер да нашага брата падобен!—гаварылі адны.

— Не! Міхалка да жыда падобен!—гаварылі другія.

У гэтых поглядах сяляне падзяліліся на дзьве групы, і ў п'яных настройх гатовы былі кулакамі бараць свае словы.

На шчасьце ігра скончылася, бо стары Язэп, які выпіў лішнюю чарку гарэлкі, пачаў апавядаць аб тым, як яго анэгды чэрці круцілі на выгане ўсю ноч. Ён і тады быў пад хмяльком. Ёхаў да хаты з карчмы пасяля пахаваньня сына. Ён заснуў на санках, падцягнуўшы пад сябе правую лейцу так моцна, аж на конь галаву абярнуў направа і за ноч вялізны круг вытаптаў у сынезе на выгане.

Сяляне шчыра рагаталі над старым Язэпам, кажучы, што гэта «енаральная парапіца» з панскіх пакояў круціла яго.

— Праўда?!—дзівіўся Язэп, і п'яныя вочы яго абівалі непакой і страх.—Яшчэ добра, што цэлы застаўся!

Стары Язэп абапёрся над брудным завэцганым гарэлкай і закускамі сталом і задумаўся аб сваім сыне, якога на тым тыдні пахаваў. Тая жаласьлівасьць да згінуўшага сына, якую ён стараўся ўтапіць у гарэлцы, цяпер выбухнула пад хмелем, як вогнішча.

Язэп хрыплым ад гарэлкі голасам пачынае расказаваць усім вядомую гісторыю сьмерці яго сына. Як ён, Язэп, з сынам для пана дровы сек у лесе, як падсеклі хвою, як ён крыкнуў сыну, каб той удёк з-пад пня, як сын пусьціўся наўцекі ўздоўж хвой, якая зачэпала яго вярхушкай па галаве. Сын нават ня крыкнуў...

Старыя кабеціны сядзелі на лаве, утаропілі вочы адна ў адну і, зачараваныя ад хмелю, сьпявалі, ківаючы галавамі:

Ёсьць у лузе каліна,
Пад калінай дзяўчына;
Пад калінай стаяла,
Цьвет-каліну ламала,
Русу косу часала.
Пад'ехаў к ёй дваранін,
Схіліў каліну, каня напайў,
Да дзяўчыны гаварыў:
— Чаго-ж, дзеўча, тут стаіш,
Двараніна не баіш?
— Чаго-ж мне баяці,
Пад калінай стоячы?
Ты дваранін—вашэць-пан,
Шукай сабе, як ёсьць сам.
Шукай сабе у Любліке,
Не чапай мяне дзяўчыну;
Шукай сабе ў Аршаве,
Не рабі мне благой славы;
Шукай сабе ў злоце,
Дай мне спакой сіроце.

Сум і радасьць зьліваліся ў адну хвалю п'янага чаду. Пад закуранай стольлю карчмы луналі—і малітвы карчмара, і вясёлая ігра дудара, і сьлёзы гаротнага Язэпа, і песьні старых баб.

У карчме зусім забылі пра мяцеліцу, за сасновымі сьценамі яе мала чуваць. Яе войканьні губляюцца ў п'яным шуме.

Ніхто нават не заўважыў, як Зоська ўсунулася праз дзьверы ў хату. Яна страсла сьнег з вопратак і, прыкрытая тканінай да самых вачэй, падышла да п'яных кабет. Пашапталася з адной і, абагрэўшыся трохі, вышла з карчмы.

ХІІІ

Пасьля мяцеліцы настала адліга з лёгкім марозам, які адшліфаваў поле, сьлізготнай зрабіў дарогу і пакрыў дрэвы ільдзяным шклом. У хвойніку было ціха, толькі час-ад-часу крывкне варона, шарахнецца заяц, — і зноў усё змоўкне.

Салавей аглядаўся налева і направа і сваім вачом ня верыў, што вызваліўся з панскіх палацаў. Раней гэта яму не ўдавалася. Толькі цяпер, калі ўсе пазвар'яцелі на «генэральную рэпэтыцыю», яму ўдалося вырвацца на кароткі час. Яго адсутнасьць можа ня будзе заўважана.

Хваля радасьці нахлынула на яго бурлівым патокам.

Ён ня ведаў, што з сабою рабіць. Ішоў ня проста, а падскокваючы, як малы хлопчык. Праз рэдкія дрэвы яшчэ відаць быў панскі маёнтак, які ўсімі будынкамі глядзеў на Салаўя.

Здаецца, маёнтак гаварыў яму голасам нячутным:
«Ці я цябе ня песьціў? Ці я цябе ня няньчыў? Ці голад і холад ты ў мяне цярпеў? Чаго ўцякаеш? Зоська? Ды мала Зосек ёсьць у палацах?»

Гэтыя пытаньні сыпаліся на Салаўя, як нявідочны мак.

Ён стараўся не глядзець у бок маёнтку, які клікаў яго назад салодкімі фальшывымі словамі.

«Мабыць, ты, гад, забыўся»,—звярнуўся Салавей у думках сваіх да панскага маёнтку,—«аб тых зьдзёках, якія церпіць наш брат у тваіх сьценах? Воля і Зоська мне даражэй за ўсё»...

Хутка схаваўся маёнтак. Салавей адышоў некалькі вёрст ад яго. Ён сьпяшаўся да Зоські.

Ужо некалькі месяцаў ня бачыў. Яна, мабыць, аба мне забылася...

Сонца ўжо зайшло, пакінула на небе густую паласу чырвані. Агнёвае мора заходу адбівалася ў розныя пералівы і прабівалася праз дрэвы.

«Трэба ў лесе болей памарудзіць, а то людзі пабачыць мяне каля Зоськінай хаткі».

Доўга шукаў ён месца, дзе можна было-б сесці. Адыйшоў ад дарогі ў бок і нарэшце знайшоў вытаптанае месца і сьвежа адрублены пень. Прысеў. Аглянуўся па баках, заўважыў на заільдзянелым ад адлігі сьнезе месца, дзе ляжаў чалавек. Чалавек адбіўся ў сьнезе глыбока і ярка: кожная драбніца відаць—і галава, і рукі, і нават лапці ў клетках-пляцёнках.

Салавей ускочыў з пня, як падстрэлены.

Ён здагадаўся, што, мабыць, тут быў забіты нядаўна Язэпаў сын, Юрка. Вунь якраз ідзе сьлед ад дрэва, з-пад якога цягнулі няжывога Юрку сюды. Дзе-ні-дзе і сьляды крыві відаць... Аб гэтым і ў маёнтку гаварылі. Пан Вашамірскі нават раздабрывіўся і загадаў аканому звольніць Язэпа на цэлы тыдзень ад работы ў двары і падарыў яшчэ дошкі на труну.

Салавей ня мог адыходзіць ад гэтага месца. Пільна ўглядаўся ў углыбленьне, дзе раней ляжаў забіты дрэвам чалавек, глядзеў і на паваленае дрэва-разбойніка.

Жыва паўставаў і выяўленьні Салаўя розныя абразкі. Ён бачыў Юрку, вясялага, румянага, здаро-

вага, вечна сарамяжлівага, як дзяўчына. Бачыў і вясёлую хвою, якая ледзь ня ў самае неба ўпіралася сваёй вершалінай. Птушкі на ёй сьпявалі, з ветрам яна шапталася.

Таксама і голас аканомы, здаецца, чуў: аканом загадвае Язэпу зрэзаць вось гэтае дрэва.

З кожнай хвілінай усё больш цямнела, а Салавей вачэй сваіх ня мог адарваць ад гэтага месца...

— Ледзь пра Зоську не забыўся...—ухапіўся ён.

Вышаў з лесу. Пайшоў нацянькі ў бок Зоськінай хаты.

На цёмна-сінім небе блішчэлі зоркі. Яны былі рассыпаны, нібы залаты мак. У недалёкай вёсцы брахалі сабакі. Ужо відаць была маленькая хатка, дзе жыла Зоська з маткай. Здалёку хатка ярка вызначалася ў сіняве нябёс...

Уся ўвага, усе думкі Салаўя былі цяпер накіраваны ў бок гэтай хаткі!.. Але так рана ня можна туды ісьці—людзі пабачаць. Трэба тут пачакаць...

XIV

Старая кабеціна, ідучы з Зоськай з карчмы, завяла яе ў сваю хату. Хітра-ільсьцівым голасам аб усім яе жыцьці-быцьці распыталася. Усё дашчэнтку выведала.

— На гэта, дзеткі мае, ёсьць розныя лекі, розныя зёлкі,—казала шаптуха.—Косьці кажана памагаюць, малако чорнай сьвіньні. Але вось я навучу цябе, як адну замову казаць. Ты будзеш яе гаварыць тры разы на дзень тры дні падрад. Першы раз—перад усходам сонейка, другі раз—на заход сонейка, а трэці раз—у поўнач, калі першыя пёўні запяюць. Гэта напёўна паможа.

Зоська лавіла кожнае слова шаптухі, якая гаварыла скрыпучым, шапатлівым і дрыжучым голасам.

Старая доўга-доўга шаптала, аж пакуль Зоська навучылася напамяць усю замову, кожнае слова якой, нібы цвікамі, прыбівалася да яе мазгоў. Кожнае слова замовы чаравала яе, захоплівала выябражэньне простаі дзяўчыны.

Зоська пакінула старой кавалак палатна і пайшла дахаты. Яна была пэўна, што гэтая замова паможа, што Сымон вернецца да яе.

Гэта замова таксама ёсьць малітва, але ня дубоваму богу, а нявідочным бесам, нячыстай сіле. Да «нячыстай сілы» Зоська адчувала большую блізасьць і нейкую пяшчотную інтымнасьць. Чарцей яна больш баялася, чым бога, і, разам з гэтым, больш паважала іх...

Зоська цэлы дзень знаходзілася ў нейкім невядомым раней, новым настроі. Суткі, падзеленыя ёю на тры часткі—ад замовы да замовы, набылі надзвычайныя чары, вялікую сілу. Гэтымі шэптамі яна, Зоська, трымае ў сваіх руках цэлыя вёскі, усіх людзей. Яна ня ведае, што здарыцца, як яно ўсё гэта будзе, але здарыцца нешта такое, ад чаго ёй стане вельмі прыемна і радасна...

Яе зацікаўленасьць расьце з кожнай хвілінай. Ня церпіцца дачакацца трэцяга разу замову казаць. Цэлы дзень нічога ня есьць, а голаду не адчувае.

Урэшце, надышоў час, калі ўсё павінна скончыцца раз назаўсягды—усё Зоськіна гора, усе пакуты яе сэрца...

Маці ўжо даўно сьпіць. Яна непакоіцца ў сьне, кідаецца з боку на бок, мармоча, стогне, вохкае.

Жудасна робіцца Зосьцы. Уся яна дрыжыць ад страху. Але вось якраз надышоў час казаць замову

ў трэці раз. Яе вочы злосьцю гараць ад затаёнай
напружанасці думак, бляднее твар. Яна шапоча:

«Устану я, красная дзеўчына, не благаславіўшыся,
пайду, ня хрысьціўшыся, і выйду не дзвярмі за новыя
вароты ў чыстае поле. У чыстым полі стаяць тры
бесы: бес Сава, бес Савул, бес Калдун. Падыду я,
красная дзеўчына, пабліжай, ды пакланюся паніжай:
і вы, тры-дзеяць бясоў—бес Сава, бес Савул, бес
Калдун—паслужыце мне, як служылі Іраду-цару: ідзіце
па гарадох, па сёлах, па вёсках і зьбярыце ўсю
нуду і сухоту са зьяроў, птушак, рыб і з усякіх лю-
дзей—і зьяніце тую нуду і ўсякую сухоту малоўца
Сыману ў ясныя вочы, у чорныя бровы, у румяны
твар, рацівае сэрца, чорную печань, гарачую кроў, у
трыдзеяць жыл і ў адну жылу—станавую падпятную.
І каб гэты малоўца ня мог ні жыць, ні быць, ні днём
па сонцы, ні ўночы па месяцы, без мяне, краснай дзеў-
чыны...»

Зоська з такой шчырасцю гаварыла, ажно сэрца
грукагала. Гэта была толькі першая частка замовы.
Кажучы другую частку, яна с'збела з кожным словам
і пачынала прыслухоўвацца, што робіцца навокал.—
Мо' зараз зямля ўздрыгнецца... Мо' сьвет перавер-
нецца. А яна не хацела, каб дзеля яе людзі невіна-
ваты цярпелі...

Не пасьпела яна скончыць замову апошнім моц-
ным словам «амінь», як нехта пачаў асьцярожна сту-
каць у дзверы.

Няпрытомная, спалоханая выскачыла яна ў сенцы
і адчыніла дзверы. Два галасы зьліліся ў адзін:

— Зоська...

— Сымонка...

Пад адсьветам зорак яны ўпіліся бліскучымі зрэн-
камі адзін у аднаго...

XV

У маёнтку пана Вашамірскага твары ва ўсіх урачыстыя і заклапочаныя.

Уся чэлядзь, па загаду самога пана, апранута ў сьвяточную вопратку, спецыяльна сшытую к гэтаму сьвяту-балу. На дварэ вялікая суматоха: зьяжджаюцца паны з розных маёнткаў, запрошаныя паглядзець тэатральнае відовішча.

Пан Вашамірскі знаходзіцца ў надзвычайным экстазе, у вялікім натхненні. Сам за кожнай драбніцай глядзіць, прымае гасьцей. Кожнаму скажа ветлае слова, пажартуе, у філёзофію пусьціцца. Ахмістрыня пасьпявае даваць часта загады аб тым, як што на кухні рабіць, якія прысмакі, якое пітво дастаць са склепу.

Аканом клапоціцца аб тым, каб коні гасьцей былі накармлены і напоены.

Ксёндз Марцэвіч выключна гасьцёмі занят, а больш за ўсё яго ад сябе не адпускае старая пані, маці пана Вашамірскага. Пры ёй павінны быць неадлучна два каты, якіх яна прывезла з сабою, і ксёндз.

У студыі ў гэты дзень, вялікі страшны дзень суду, заканчваюцца пасья генэральнай рэпэтыцыі апошнія штрыхі, шліфуюцца апошнія шурпатасьці ігры. З імі французскія пэдагогі абыходзяцца надзвычайна лагодна, далікатна і мякка. Падбадрываюць іх, падымаюць настрой і ўзмацняюць самаўпэўненасьць.

— Усё будзе добра, усё зыйдзе гладка,—кажуць яны да студыйцаў,—толькі вы не палухайцеся, трымайцеся сьмела... Час-ад-часу на хвілінку забяжыць сюды—у студыю—сам пан Вашамірскі, пагаворыць з пэдагогамі і такім лагодным вокам зірне на студыйцаў, нібы яны—яго браты і сёстры, нібы яны—яго лёс, нібы ад іх залежыць уся яго будучына.

Пан адным толькі вокам зірнуў на заслону, якая была некалькі разоў перамалёвана.

З палатна глядзеў на яго скрыўлены агідны рагаты сатыр, які ў дзікай грубай палкасыці жарабца даганяў голуу німфу. Німфа ўцякала спалоханая. Валасы затулялі яе круглыя плечы. Грудзі яе ад быстрага бегу вахталіся, саскі на іх блішчэлі колерам лясных суніц.

— Аднак ксёндз Марцэвіч мае добры густ,—падумаў пан,—гэта-ж яго проект заслоны.

Але нядоўга пан Вашамірскі любаваўся заслонай, бо раптам нешта ўспомніў, стукнуў сябе пальцамі ў лоб і выскачыў з пакою.

Не прайшло і пяці хвілін, як ганцы пусьціліся конна з маёнтку. Пан раптам загадаў сагнаць на баль усіх прыгожых дзяўчат з сваіх вёсак...

XVI

Часта выходзіў Салавей з Зоськінай хаты на двор. Рупіла глядзець-сачыць, ці хто за ім ня гоніцца. У студыі маглі заўважыць яго адсутнасьць, хаця ён быў пэўны, што ў часе такой суматохі мала хто там аб ім думае і дбае. Яму рэпэтыцыі былі непатрэбны. Яго і ня вучылі. Ён быў кемным у сваіх фокусах-штуках яшчэ да таго, як пачаў жыць у панскіх пакоях.

Цішыню глухой ночы трывожыла толькі рыпаньне дзвярэй старой хаткі, з якой выходзіў Салавей.

Ён аглядаўся па баках і пільна прыслухоўваўся. Думаў аб Зосьцы: яна здзівілася, што ён зусім «панскі выгляд» мае. Мабыць, так яно і ёсьць. На сваіх сяброх у студыі Салавей гэта даўно заўважыў, толькі не на сабе. Ва ўсіх зыходзілі мазалі з рук. Усе апрануты чыста. Ад жыцьця ў панскіх палацах, ад ста-

ранних муштраваньяў у працягу некалькіх месяцаў з твараў студыйцаў зышоў мужычы колер. Рухі ва ўсіх пазграбнелі, зрабіліся лёгкімі і спрытнымі. Нават выраз вачэй змяніўся: паглыбеў, іншы змест адсвечваецца ў іхнім блеску. Панскі гэбаль адгабляваў людзей, адшліфаваў. Усе яны ўжо былі не такімі, якімі зьявіліся ў панскія палацы. Яны нібы нарадзіліся ў другі раз, вылупіліся з панскага яйца—панскія вылупкі.

Салавей пачаў сябе аглядаць-ашчупаць.

У першы раз за ўвесь час заўважыў, што сапраўды ён ня той, якім быў хоць-бы поўгода таму назад. Ня дзіва, што Зоська не разумела яго некаторыя, як яна гаварыла, «панскія словы».

Вялікую зьмену ў сабе ён адчуваў толькі цяпер. калі аб гэтым яму казалі Зоська. Таксама цяпер толькі ён прыкмеціў, што Зоська—простая, а маленькая ўбогая хатка душыць яго. Пасьля вялікіх і пышных панскіх палацаў (хоць ён іх ненавідзеў), простая хатка здавалася яму канураю, у якой нельга жыць ня то што чалавеку, але і панскаму сабаку. Ранейшага захаплення Зоськай у яго ўжо ня было. Тое імкненне бачыць яе, якое ён песьціў у грудзёх увесь час, як-бы астыгла пасьля таго, як пабачыў яе цяпер.

Па голасу, па вачох Зоські, па ўсіх яе рухах Салавей адчуваў, што яна бачыць у ім гэту зьмену.

Яму было прыкра ад яе гарачых ласкаў і пяшчот спачатку, як яны цяпер сустрэліся; а пасьля,—як яна адчула, што ён зусім ня той, кім быў раней,—яна, праўда, халадней пачала да яго адносіцца і яму нібы лягчэй зрабілася ад гэтага. Аднак, нейкі жаль да Зоські агарнуў яго.

Сінь ночы атуляла яго з усіх бакоў. Сінім колерам была афарбавана і вёска Вашамірцчына, якая ўпіралася сьценамі ў густы хмызьняк, і лес цёмна-сінім

мурам маўкліва-грозна глядзеў у закуранае хмарами неба.

Сьнег быў пругкі і хрусьцеў задушаным стогнам пад кожным крокам, хоць Салавей стараўся сгупаць асьцярожна і нячутна.

У Салаўя было спачатку такое ўражаньне, нібы нешта ўкраў у Зоські, украў самае лепшае і дарагое ў яе жыцьці. Ён украў сваімі ўласнымі рукамі. Але ў цішыні, як пачаў болей глыбока думаць аб гэтым,— як гэта вышла і чаму так здарылася, што Зоська на яго пакрыўджанымі вачыма паглядае,—ён пачаў адчуваць, што ў гэтым сам мала вінават: панскія пакоі яго перарабілі. Ён сам сабе чужым стаў... Цяперашні Салавей зусім ня той чалавек, што ранейшы Сымонка.

Ён ставіў побач ранейшага і цяперашняга сябе. Вышлі зусім розныя два чалавекі. Чаму гэтак сталася ён як-бы не разумеў, але адчуваў, што разам з агідай да панскай няволі, да панскіх палацаў, гэтыя палацы і вабілі да сябе; цягнула яго да іх, як матылька да агню.

Разам з агідай да паноў, да іхніх учынкаў і здзекаў над прыгоннікамі, ён ня можа цяпер глядзець на сваіх ранейшых сяброў і нават на Зоську так, як глядзеў раней,—нечым ён ад іх розніўся і заўважаў у іх тое, няпрыемнае для сябе, чаго раней ня бачыў...

Салавей часта ўваходзіў у хатку і выходзіў адтуль.

Зоська сядзела на лаве пры стале і сьлёзы капалі з яе вачэй.

— Ты, Сымонка, ні то пан, ні то паўпанак, ні то панскі слуга!—скардзілася Зоська.

Яна аглядала яго з ног да галавы, пробуючы пальцамі яго чыстую, добрую вопратку.

— Ды я такі самы, якім быў раней!—апраўдваўся Салавей з няпэўнасьцю ў голасе.

— Ты чужы, чужы...—строга праз сьлёзы гаварыла Зоська.

Салавей верыў больш яе словам, чымся сваім. Як ні стараўся ўгаварваць сябе, што не зьмяніўся, дык з гэтага нічога ня выходзіла; жаль агарнуў яго сэрца, сашчаміў яго, рваў на кавалкі якраз таму, што Зоська гаварыла праўду:

— Чужы, чужы...

У душы «Салавей» лаяў сам сябе за тое, што пайшоў сюды. Ён ня думаў, што так прыкра яму будзе тут... Яго вопратка, выгляд, голас, манеры зусім не пасуюць да гэтай Зоськінай хаткі...

Гаварыць цяпер ня было аб чым.

Зоська часта мяняла лучыну, папраўляла яе з такім выглядам, нібы яна, Зоська, адна ў хаце.

Салавей прыслухоўваўся да кожнага шалаху, да малейшага скрыпу. Яго трывожыла тое, што Зоськіна матка ляжыць на печы і, пэўна, ня спіць.

Як-бы ў адказ на яго думкі, з печы пачуўся кашаль і спынілася сапенье сьпячай кабеціны.

Мабыць, старая прыслухоўваецца да таго, што робіцца ў хаце.

І Зоська і Салавей зьмянілі тон гутаркі на звычайны. Гаварылі аб розных рэчах, толькі не аб саміх сабе. Ём абодвум прыкра было, што іхняя гутарка не абыходзіцца бяз сьведка; хаця Салаўю як-бы зрабілася лягчэй ад гэтага, бо лепш было гаварыць аб бабочных рэчах, чымся аб сваіх уласных.

Аднак, словы Зоські: «чужы, чужы...», сказаныя з балючай скаргай, увесь час звінелі ў яго вушох.

Гэтыя словы, адбіваючыся на розныя лады рэхамі ў сэрцы, псавалі яму настрой, труцілі кроў і набывалі той глыбокі трагічны сэнс, якога ён не зразумеў спачатку. Нешта падсьвядомае, чаго ён ня мог-бы словамі казаць, дыктавала яму, што ён зрабіўся чужым ня

толькі Зосьцы, але і самому сабе. Яго нянавісьць да ўсяго панскага была цяпер мацней, чымся раней, аднак, ня глядзячы на гэта, яго цягнула назад да панскіх палацаў, да іх раскошы з тым самым імпэтам, з якім ён некалькі гадзін таму назад, крадучыся адтуль, пайшоў, праклінаючы паноў і ўсё панскае.

Яго цягнула да палацаў, як часам цягне чалавека ў глыбокі вір.

Салавей стараўся расьсейваць сваю ўвагу на ўсялякія вакольныя рэчы ў хаце: то заглядаўся на сіняватыя аганёчкі лучыны, на горкі дым, што віўся над ёю, то кідаў вачыма ў кут, дзе ў загародцы на саломе ляжала цялушка, скручаная ў абаранак.

Цялушка стрыгла вушамі, утаропіўшы круглыя, нібы задумёныя вочы на агонь лучыны. Белы круглячок на лобе цялушкі блішчэў, як сьнег, і выглядаў прышытай латачкай з белага кужалю.

Салавей пацягнуў носам пах горкага дыму, цяжкі пах цялушкі, кур з падпечку і, ня хочучы, зморшчыўся.

Ён даўно адвык ад гэтага.

А Зоська наглядала за ім і ўгадвала ўсе яго думкі і адчуваньні.

— Нашто плот гарадзіць, Сымонка! Ідзі ўжо да сваіх палацаў. Табе тут цяжка ў нас...

З едкай кпінкай Зоська напірала на слова «сваіх». Салавей быў да таго ўзварушаны, што нават не заўважыў гэтага.

... Чужы, чужы...

Вострым нажом рэзалі гэтыя словы яго сэрца.

Ён ішоў назад у панскі маёнтак.

... Чужы, чужы...

Так шапацелі яму здрацьвянелыя хвоі ў лесе.

Вялікі цяжар вісеў на яго плячо. Ад нахлынуўшага смутку Салавей сагнуўся, прапала яго ранейшая бадзёрасць.

Запелі пеўні ў вёсцы.

Ён спачатку ўздрыгануўся, а пасля гэтыя звычайныя сьпевы-гукі прынялі ў яго вушох форму слова:

«Чужы! чужы!»

Ён ішоў, апусьціўшы галаву ўніз, як злачынец, на якога глядзіць вялікая грамада людзей. Ня мог вызваліцца ад цяжкага настрою.

Як ён ні стараўся выкінуць з сваіх думак іхняе разьвітаньне, яно дражніла яго выбражэньне, торгала яго, не адыходзіла ніводнай дробнай рыскай...

Вось ён чуе ўсе пералівы яе голасу, блеск вачэй— сумных і сухіх, у якіх застыгла і крыўда простаі дзяўчынкi, і гордасьць кабеты.

— Не забывайся, хто ты!—казала Зоська шапатлівым і строгім голасам у адчыненныя дзьверы з глыбіні цёмных сенцаў, калі ён рыхтаваўся ўжо выйсьці на двор.

Ён глядзеў у гэтыя дзьверы. Здавалася яму, што глядзіць у студню, у якую зараз кінецца. Ён спрытна сагнуўся, каб ня ўдарыцца лобам аб касяк дзьвярэй, і шпаркімі крокамі пусьціўся наперад па вытапаным сьлізкім сьнезе. Навостраным слухам сачыў, ці хутка зачыняцца за ім дзьверы...

Дзьверы рыпнулі працягла: зачыняліся няпэўнай, аслабелай рукою. Прыдушаны ціхі плач з усхліпамі пачуўся за імі...

Салавей ішоў наперад ранейшай дарогай праз той самы лес. Потым паказаліся палацы—высокія цяжкія. Яны здаваліся надзвычайна строгімі і як-бы жывымі, здаваліся вялізнай каменнай істотай—дзікай, страшнай, якая цягнула да сябе невядомай бязьлітаснай сілай.

Ён паказаўся сабе перад гэтай сілай такім дробненькім і нікчэмным, ажно сум яго, усе цяжкія настроі

сьцёрліся, як пылок, нібы квоल्या лісткі. Сам ён загубіўся. Вылецелі ўсе думкі з галавы.

Ён ішоў наперад, запалонены велічам панскіх палацаў.

XVII

Сьнег таяў павясноваму, рыхлеў, як кісель. Блішчэла сонца. Ад палазоў, ад конскіх капытаў заставалася на дарозе брудная вада. Вераб'і кружыліся ў вёсцы Вашаміршчыне цэлымі стаямі, шчабечылі, падымалі садом, падалі ўніз з вышыні, нібы клёцкі, на талы сьнег, пачыналі бітвы за зярнятка, купалі скрыдлачкі ў лужынах, як-бы выконваючы нейкі таемны птушыны абрад купаньня-амавеньня; зноў узляталі ўверх, як падстрэленыя, рассыпанай жменяй гароху. Вясельлю іхняму канца ня было. Шум насіўся ад сотняў крыльляў, а крык вераб'іны глушыў сонечнае зімовае паветра.

Вераб'ёў палохалі малыя дзеці, якія з рогатам і гікам насіліся па вясковай вуліцы ўперагонку. Некаторыя з хлопчыкаў былі босыя і іхнія ногі малінавага колеру мільгалі па сьнезе; здавалася, што чырвоныя панчохі шчыльна аблягаюць дзіцячыя ножкі.

У бліжнім лесе агаліліся дрэвы, вызначаліся на белым фоне сьнягоў вільготнай чарнатою. З шэра-брудных саламяных стрэх вясковых хатак таксама зышоў сьнег. Хаткі выглядалі вялізнымі кучамі закарузлага смяцьця; ад іх аддавала пахам прэласьці і конскага гною.

Нейкая радасьць панавала ўсюды, радасьць, вырваная з вільготных усмешак зімовага сонца. Было фальшывае адчуваньне набліжэньня вясны, вясны ў часы каляд. Абманваў вока павясноваму пачарнеўшы лес. Ад яго нясло свежасьцю і здабалася—во-во пач-

нуць зелянець лісьцяныя дрэвы, загамоняць-зашушкуюцца лагоднымі мяккімі вясновымі галасамі.

Толькі ў Зоські быў цяжкі настрой.

Вочы ў яе былі сухія і чырвоныя. Яна часта выходзіла на сонца, якое асьляпляла яе, казытала шчокі. Гоман вераб'ёў і дзяцей ня мог выбіць з яе галавы прыкрасьці сустрэчы з Сымонам.

Гэта сустрэча здавалася ёй цяжкім сном. Яна не магла збавіцца ад гэтага сну. Пад яго ўражаньнем яна ўвесь час знаходзілася.

Зоська ўспамінала кожную драбніцу гэтай ночы: нават прэласьць паветра, нават пах сьнегаў, калі яна стаяла з Сымонам ля дзвярэй пры разьвітаньні. Гэты пах яшчэ і цяпер яна глытае, адчувае ва ўсім целе; у вушох аддаюцца мяккія, лёгкія крокі Сымона. Ён буркнуў нешта на разьвітаньне і пайшоў у ноч, у далячыню пругкага сьнегу. Яго крокі гулка аддаваліся, спакайнелі і павольна заміралі, пакуль заглохлі недзе далёка за сьценамі сьнегаў пад панскім лесам.

З яго крокамі паімчалася і яе дзясочае шчасьце...

Не памаглі Зосьцы ні добрыя, ні благія сілы.

Сымона падмянілі ў палацах. Ён зусім ня той, якім быў раней...

Вялікая распач душыла яе. Усе надзеі за эпошнія некалькі месяцаў, усе яе думкі раптам у адну ноч перарваліся, нібы праз меру нацягнутая струна.

Разам з гэтым у сэрцы дзяўчыны расла нейкая злосьць. Гэта злосьць сашчаміла ёй зубы, сьціла губы да таго, што толькі вузкі чырвоны разрэз відаць быў—разрэз вострага нажа. Ва ўсім целе адчувалася новая напружнасьць, створаная пачуцьцём крыўды і злосьці.

Кроў у жылах пачынала гарэць, пералівацца з бурным імпэтам. Гарачыя вугольчыкі ўсё цела пранікаюць; косьці хрускаюць ад спрунжыновага напэру,

нібы нацягнутыя моцныя галіны дубу. У сваіх кроках, у рухах усяго цела яна адчувае імпэт новых сіл. Вс-во яны выпіраюць наверх. Яна ня можа ўстрымаць іх, уладаць імі. Яны здаюцца дзяўчыне нейкімі незнаёмымі, чужымі ад навізны, ад неспадзяванасці. Вочы выбівалі іскры.

Не разважаньнямі дайшла Зоська да свайго новага настрою, а глыбокім інстынктам, інстынктам істоты, якая пляцёнкамі нэрваў адчувае, скуль соўваецца на яе зло і ліха.

У Зоські зьявілася, выплыла на ўзверх душы ўпартасьць і рашучасьць. Маланкай бліснула ў яе мазгох думка, што ня Сымон вінават, а панскі маёнтак: пан і падпанкі.

Да гэтага часу яна адносілася да волі пана, як усе прыгоннікі: са скаргай, з пакорлівасьцю жывёлы. Супроць волі пана ніякая сіла бога альбо чорта ўстаяць не магла. Прыгонніцкае жыццё нельга было ад сябе адкідаць, як нельга было вызваліцца ад сьляпых сіл прыроды, што панавалі над чалавекам.

Прыгонніцтва—гэта лёс-доля чалавека, гэта нямівуча, няўхільна, як радзіны, як сьмерць. Гэта ідзе ад самога бога.

Так гавораць у цэрквах і касьцёлах.

Пайсьці супроць волі пана—нават грэх. Так яно спакон вякоў.

Але Зоська пайшла на гэты раз «супроць бога» і нават грэху баяцца перастала.

Разам з такім пераломам у думках, у агні бязьмернай злосьці ўсё перад Зоськай навакол прыняло інакшы выгляд, болей прыязны.

Зоська знайшла вінавайцу сваіх бед—і ёй ад гэтага палягчэла. Хоць злосьць расла, але адпала распач і схавалася далёка ў глыбіні істоты. Нешта яе хмя-

ліла, трывожыла: яна знайшла для сябе новае ў злосьці—гэта дало ёй апору і сілу.

Зоська з імпэтам гаспадарыла ў хаце, працавала з такім спрытам, ажно старая маці дзівілася. Ніколі з дочкаю гэтага ня было.

Пад вечар з вёскі пачуўся гуд, суматоха.

Зоська выбегла на двор.

Па вёсцы разьяжджалі конныя панскія ганцы, ляскалі бізунамі і лаяліся брыдкімі словамі.

Мітусіліся каля хат спалоханыя, устрывожаныя сяляне. Кабеты лемантавалі-галасілі, аб нечым упрасвалі ганцоў.

Здалёку выглядала нібы войска варожае напала на вёску. Коньнікі насіліся туды і сюды, як-бы зьбіраліся разбурыць усю ваколіцу.

— Што гэта? Што гэта?—запыталася ў суседкі здзіўленая Зоська.

— Уцякай хутчэй, дзеўка, а то забяруць на панскі баль!—шапнула ёй кабета.

Зоська ня думала ўцякаць, ды і не пасьпела-б, бо да яе падскочыў на кані Макар, той самы, што ўлетку быў выгнаны з яе хаткі, калі да яе сватаўся, той самы, што тады Сымона забраў на кару ў панскі маёнтак.

— А, зноў панскі сабака зьявіўся?—прашыпела пабляднеўшая Зоська.

— Ты ня лайся так. Будзь трохі далікатнейшай!—прагаварыў робленым сьмехам Макар.—Цябе пан на баль запрашае! Го-го-го!

Макар так голасна сьмяяўся, ажна расчырванеўся ўвесь, тросься на кані, прыпадаў грудзьмі да сядла і ня ведаў, што з сабою рабіць ад вялікага напору сьмеху, які корчыў яго, комкаў і душыў.

— Го-го-го, паненка! Прыбірайся! На панскі баль ідзі! Там шмат гоных панічоў панаехала. Ой весела будзе! Го-го-го!

Зоська спачатку акамянела на месцы, потым схпілася за галаву і пусьцілася наўцёкі дахаты, пакідаючы за сабою людзкі гоман, крык і плач. Усё нутро яе пахаладзела, і сэрца біцця перастала. Перад яе вачыма кружылася зямля, хаткі насіліся з месца на месца.

— Нікуды ня дзенешся!—крычаў ёй у дагонку Макар.

Зоська ўскочыла ў хату, як-бы хаваючыся ад лютага зьвера, аглядалася па баках, нечага шукаючы, знайшла сякеру і стала чакаць.

— Дачушка, дачушка, што з табою?—енчыла маці.

Вочы ў Зоські гарэлі няпрытомна. Яны кідалі злыя аганькі вакол сябе. У моцных руках дзяўчына трымала нагатове сякеру, каб секануць, хто-б ні паказаўся ў дзьверы...

Павольна злез Макар з каня і скрыпнуў дзьвярмі ў сенцы, адчыніў дзьверы ў хатку—трохі сагнуўшыся, каб ня ўдарыцца галавою аб нізкі касяк.

— Зоська!—крыкнула маці не сваім голасам і падскочыла да яе, каб стрымаць за руку.

Але было ўжо позна. З страшным стогнам Макар паваліўся праз парог.

Акрываўленая галава ўдарылася аб гліняны памост, як качан капусты.

* * *

Сонца ўжо стаяла нізка над лесам. Паціснуў лёгкі мароз. Сыпаўся зверху сьнег, дробненькі, цвёрды, як шрот. Па дарозе ішоў гурт дзяўчат, халя пятнаццаці. За імі конна ехалі ганцы.

Дзяўчаты былі ўбраны пасьвяточнаму—ішлі на панскі баль...

Ганцы жартавалі, падбадрываючы часам каго-колечы з дзяўчат бізуном, каб хутчэй ішлі.

А здалёку чуваць былі ляманты вясковых кабет... Галошаньне перайшло ў нейкае зьвярынае выцьцё. Усе галасы зьліліся ў адно войканьне, працяглае і жудаснае.

Ганцы не зварочвалі на гэта ніякай увагі. Яны гутарылі між сабою аб тым, што яшчэ Макара няма.

— Мабыць, з Зоськай там загуляўся. Яшчэ да панскага балю набалюецца!

Войканьне з кожным разам цішэла. Здавалася, што гэта енчыць і стогне зямля ад невядомага вялікага болю...

XVIII

Над маёнткам пана Вашамірскага ўваскросьлі зморкі. Яны насіліся з кута ў кут каля сьцен муроў, гойдаліся, нібы чорны туман, напалоханыя рознакаляровымі агнямі з вокнаў панскіх палацаў. Дрыжачай цёмнасіняй квашанінай зморкі імчаліся з далёкіх палёў, з дрымотнага лесу. Пух лёгкіх сьняжынак абсыпаў зімовы вечар сівымі кроплямі. Сьнежныя камары падалі ўніз трохі наўскос заільдзянелымі хвілінамі вячэрняга часу. У сьветла-яркіх прарэзах, якія сьвяціліся з вакон панскіх палацаў, сьняжынкі мільгалі асьляпляючым блескам. Ёхні казачны вэлюм цягнуўся аднамерна зьверху і сьцілаўся па зямлі без канца, нібы разгортваючыся недзе высока-высока з воблачных кроснаў.

Надзвычайная ўрачыстасьць адчувалася ў паветры,—у сьнежнай цішы, атуленай каляднаю ноччу. Гэта ўрачыстасьць была тым больш строгаю і вялічавая, чым з большым імкненьнем у цішыню лез з палацаў, з усіх будынін панскага маёнтку заглушаны гул вясёлых і рознастайных людзкіх галасоў.

Каменныя і дрыўляныя сьцены, нібы вопратка пот, прапускалі праз сябе гэты гоман. Здавалася, што шум людзей льецца разам з хвалямі сьвету праз вокны. Няма дзе дзецца, цесна галасом унутры, у пакоях—і яны гвалтам рвуцца на прастор, на волю. А мury, строгія і грозныя, вызначаюцца грамадзінамі высокіх сьцен, хрыбтамі дахаў, выкрутасамі вежаў і башняў, скучаным стадам дагістарычных зьвяроў.

Муры ўрэзаліся буйнымі грудзьмі ў абшар, бязлітасна, гвалтоўна душаць прастор поля. Яны ўсмактаваюць у сябе вякі, нібы п'яўкі кроў, спыняюць ход часу і твораць навакол урачыстасьць нейкай сьляпой сілы і пакорлівасьць да сябе ўсягс вакольнага. Імпэт жыцьця надалі гэтым мурам людзі сабою, сваімі галасамі і рухамі, нібы ў скрынку гадзінніка ўставілі сталёвыя спрунжыны.

На дзядзінцы раптам замітусіліся людзі. Ставілі гарматы каля шырокага ганку палацаў; збіралася ўся чэлядзь, выйшлі вялікай грамадой панскія госьці; галдзелі, шумелі.

Дзядзінец ажыў, як ніколі.

Стралялі з гарматаў.

У цёмнае неба імчаліся з грукатам, з шыпеньнем, з парахавым смуродам агнёвыя зьмеі ракет, насіліся высока-высока і рассыпаліся ва ўсе бакі снапамі рознакаляровых, іскраў-зорак. Часам паказваліся замыславатыя агнёвыя ўзоры ў паветры, раскідваліся ва ўсе бакі агнёвыя крыжы, замкі, асьвятлялі ноч.

Гучныя крыкі «віват» насіліся ўверх. Аддавала водгаласкамі з усіх бакоў. Гэта крычалі панскія госьці ў вялікім захапленні.

Ноч была ператворана ў казку.

Кожны раз, як пускалася ракета, як бухаў у шыпучым грукатанні фэервэрк, азараліся твары людзкія,

нібы пры асьвятленьні малаккі. Радасьць зьзяла ў вачох паноў.

Прыгоньнікі, якія былі «запрошаны» на панскі баль, былі страшна напалоханыя, зьбянтэжаныя і ня ведалі, што з сабой рабіць.

Тое, што ўвесь час гаварылася аб «генэральнай рэпэтыцыі», аб страхоцьцях панскіх чорнакніжкаў, яны бачылі цяпер відавочна...

Некаторыя жагналіся, некаторыя пускаліся наўцекі, а некаторыя камянелі на месцы з выпучанымі ад вялікага дзіва і страху вачыма. Хто хапаўся рукамі за валасы, хто мармытаў нязьвязныя словы, а хто шаптаў малітвы.

У рознастайныя позы страху, нібы бронзавыя ці мармуровыя фігуры, застывалі панскія падданыя з тых, што прышлі на гэты баль па загаду пана.

Госьці рагаталі, сьмяяліся, жартавалі. Тоўстыя, у багатых футрах, яны выглядалі людзьмі нейкай іншай плянэты.

Ноч была, нібы казка.

А сабакі паднялі працяглае выцьцё. Яны пасвойму выказвалі і страх, і здзіўленьне.

Дождж іскраў сыпаў і пыліў ва ўсе бакі. Малаккі і бліскавіцы, наладжаныя людзьмі на забаўку, перарабілі каляды ў купальне, зіму ў лета.

Фантастычнай і дзівоснай здавалася ноч у вачох простых сялян.

Каменныя львы на вялізным ганку здаваліся жылымі.

* * *

Пасярэдзіне вялікай салі было пастаўлена разам некалькі сталоў, якія займалі аграмадную плошчу, бокам, супроць сцэны. Сталы былі пакрыты белымі абрусамі. Пасярэдзіне сталоў на срыбных падстаўках—

гэрбах пана Вашамірскага—на ўсю даўжыню былі раз-
ложаны шырокія тафлі з тоўстага шкла. На тафлях
красаваўся сымбаль новага году, месяцаў, тыдняў і
дзён. У цэнтры знаходзіўся паляўнічы. Па баках
стаялі дванаццаць зуброў, пяцьдзесят два гаўкі і
трыста шэсьцьдзесят пяць лебедзяў. Усё гэта было
зроблена з рознастайных тортаў і аздоблена цукер-
камі і фруктамі.

Вакол пераліваліся ў розныя калёры крышталёныя
графіны з рознымі вінамі—францускімі і вэнгерскімі.
Радамі стаялі кілішкі. У вялікіх срыбных і парцаля-
ных палумісках і місках дыміліся мясныя патравы,
рознакаляровыя баршчы, расолы.

Панскія лёкаі, гайдукі ў ліўрэях з вышыванымі гэр-
бамі пана Вашамірскага, пад камандаю бравага столь-
ніка, усё насілі на стол, насілі з такой заклапоча-
насьцю, нібы ўвесь маёнтак павінны сюды перанесці;
насілі асьцярожна, трымаючы пасудзіны ў белых сар-
вётках, каб «хлопскія» рукі не пашкодзілі панскаму
апэтыту.

Даўжэзнае поле стала ламалася, здаецца, пад вя-
лізнымі сэрвізамі срыбра, шкла, парцаляны, фруктаў,
пітваў і патраў.

Кожны крок, кожны рух лёкаяў быў адшліфаваны,
выстэнгаваны. Нібы панскія слугі выконвалі чейкае
набажэнства, патаемны рытуал.

Закон зграбнасьці быў вельмі строгі і тут.

Пад мяснымі і расольнымі патравамі стаялі спецы-
яльныя срыбныя фаеркі, у якіх вясёлкавымі агнямі
гарэў сьпірытус, каб яда не астыгла.

Срыбныя і бронзавыя кандэлябры вышэй чалаве-
чага росту стаялі на паркеце, іх трымалі на пакрытых
плюшам і аксамітам сьценах амуры і німфы. Пад
размаляванымі суфітамі яны віселі фантастычнымі ўзо-
рамі з бронзы і крышталю.

З правага боку сцэны была галёрка для музыкаў, з левага—галёрка для чэлядзі і прыгонных дзяўчат, якіх пан «запрасіў» на бал.

Дзяўчаты-прыгоньніцы зьвесілі галовы ўніз і, як зачараваныя, глядзелі на ўсё, што робіцца вакол; шукаліся між сабою, паказваючыся на тых дзівы, якіх яны ніколі ў жыцьці ня бачылі.

Ранейшы страх перамагла вялікая зацікаўленасьць.

Паны ў рознакаляровых кунтушох пры зброях, некаторыя ў напудраных парыках расаджваліся паводле годнасьці, рангу і чыну побач з панямі і паненкамі. Па канцох стала сядзела шляхта з багацейшай, якая была таксама запрошана.

Пан Вашамірскі быў у французскай вопратцы. Яго шыю аздабляла жабо з замыславатых гафтаў. На вопратцы блышчэлі дыямэнтныя і з іншых дарагіх каменяў гузікі такой каштоўнасьці, што за іх можна было-б купіць маёнтак і некалькі сот сялян.

Слудкія паясы блышчэлі ўрачыста і пышна, абхопліваючы, нібы ў цесных шаўкова-залатых абоймах, галі паноў. Прыгожыя ўсходнія ўзоры на залатым і срыбным фоне шырокіх паясоў акаймлялі вузенькай сьцежкай васількі з сялянскага поля і іншыя травы лугоў і палёў тутэйшай зямлі.

XIX

Містэрыя ксяндза Марцінкевіча «Прыход волхваў у сьвятую пячэру» прайшла першым нумарам балю. Гэта была самая нудная і абавязковая частка вялікай урачыстасьці.

Пан Вашамірскі моршчыўся ад самага пачатку прадстаўленьня. Ён толькі дзеля набожнай маткі сваёй згадзіўся прыняць гэта да пастаноўкі. Яшчэ перад

тым, як загасілі свечкі ва ўсіх кандэлябрах у салі, пан скрытыкаваў містэрыю, кажучы:

— Не пасуе да настрояў сучаснасьці таксама непраўдзіва з боку эвангелічных паданьняў. Трэба ведаць, што ў наш век рэлігія сярод адукаваных людзей...

Але тут пан Вашамірскі спыніўся, бо ўспомніў, што недалёка ад яго сядзіць яго маці, вельмі набожная і строгая.

Пані Вашамірская, праўда, нічога не сказала на такую заўвагу сына, але так набожна зірнула ў бок ксяндзоў, якія сядзелі недалёка ад яе, што нават не гармонізавала з выгарсаванай пышняй вопраткай, у якую яна была ўбраная. Яна так зварухнулася на месцы, ажно каты, якіх яна ўвесь час трымала на калянах, устрывожана няўкнулі.

Ксяндза Марцэвіча ня было пры стале, ён быў за кулісамі. Ён не давяраў рэжысэру-французу, а сам кіраваў актэрамі і наглядаў за імі ў часе ігры.

Ксяндзы апусьцілі галовы. Усе іншыя госьці, якія падхапілі тон гаспадара, ужо былі падрыхтаваны адмоўна да «містэрыі» ксяндза Марцэвіча. Гэтым яны хацелі трапіць у тон пана Вашамірскага і ўгадзіць яму.

Містэрыя цягнулася хвілін дваццаць.

Ксяндзы, колегі Марцэвіча, скрытыкавалі містэрыю.

Галоўнай прычынай тут была зайздрасць да аўтара, які «выбіваецца ў людзі».

Адзін з ксяндзоў ірытаваўся болей усіх.

Гэта быў «айцец» нявысокага росту, тоўсьценькі і кругленькі, з лысінкай. Каб выглядаць вышэйшым, яго абуцьцё было на высокіх абцасах. Круглы, чырвоны твар зьзяў, нібы поўны месяц. Ня гледзячы на малы рост гэтага ксяндза, здавалася, што ён хоча

запоўніць сваёй асобай усю салю ўверх і ўшыр. Пыжыўся, як певень. Гаварыў ён павольна, з паўзамі, з чужаземным акцэнтам. Ён ня быў чужаземцам, але нязвычайнаю вымоваю хацеў паказаць сваю вялікую навуковасьць. Не дарма-ж ён быў доктарам богасловіі і філэзофіі. Прозьвішча яго было Курачковіч, але, каб ня быць падобным да слова «курачка», называў сябе «Кірычковіч», і вельмі крыўдзіўся, калі яго называлі «Курачковіч».

У часе ігры ксёндз Курачковіч рабіў свае заўвагі, якія буйным шэптам рассыпаліся па стале і даходзілі да слуху гасьцей:

— Клядзітце, клядзітце, які младзенец! Трохгадзевы хлопчык! А матка бпоска як апранута! Яна хутчэй падтобна да гхрэцкай гхэтэры, чымся да сьвятой Марыі!

Волхвы сівабародыя пачалі на сцэне сьпяваць лацінскія вершы пад ціхі акомпанімент оркестры.

— О, матка бпоска! О, Ессу!—абураўся доктар богасловіі і філэзофіі,—гэта-ж немакчыма! Бадтай у кожным радку памылка. Ксёндз Марцэвіч с-слабп у лаціне, с-лабп!—пры гэтым ён страляў і пырскаў глыстымі губамі, кажучы слова «с-слабп».—Абпавясковфа павфучыцца яму трэба! А м-мусыка нашто к-хадзігца, м-мусыка!

Доўгі час ксёндз Курачковіч з тупавумнай салодкай усьмешкай на вуснах прыводзіў параўнаньні паміж французскімі і нямецкімі рэлігійнымі містэрыямі і містэрыяй ксяндза Марцэвіча. З вялікай паважнасьцю прыводзіў гэсты грэцкіх філэзофаў, старадаўніх рымскіх пісьменьнікаў і даводзіў такімі хітрадумнымі фразамі, што ў гэтай містэрыі няма гістарычнага колёрыту, не хапае „couleur Historique“.

— А дтрыўляны асёл? Дтрыўляны асёл?—зьявртаўся ксёндз Курачковіч да суседзяў.—Гэта аўтар

некага з нас мае на ўвазе; як бпога кохам, праўда!
Ён на кагосьці намёк робіць!

Пры гэтых словах ён сапраўды меў выгляд зб'янтэжанага асла.

Пан Вашамірскі хаця сам скрытыкаваў містэрню, але ганіў толькі змест аўтара, а не выкананьне актораў.

— Але прычым тут акторы, ойча вялебны?—звярнуўся пан Вашамірскі да ксяндза Курачковіча з крыўдай і пагрозай у голасе.—Прычым тут акторы?

Ксёндз Курчковіч, пачуўшы небяспэку для сябе ў панскім голасе, спалохаўся, сьмешна скомкаўся, нібы галаву ў сутану хацеў схаваць, і пачаў з ранейшай пераконанасьцю ў голасе гаварыць супроць таго, што гаварыў да гэтага; зноў тэкстамі з сусветных філёзофаў і пісьменьнікаў ён даказваў, што пан Вашамірскі мае рацыю.

Тут ён зрабіў параўнаньне з тэатрам Шэкспіра і з гішпанскай драматургіяй:

— Ёгра дасканалая, яснавяльможны пане! дасканалая!—прыцмкваў ён тлустымі губамі.

У гэтую самую хвіліну «младзенец Езус», трохгадовы хлопчык аканом, заплакаў.

Ён забыўся завучанья некалькі слоў, якія яму трэба было казаць.

Пан Вашамірскі заскрыгатаў зубамі, ледзь стрымаўся, каб ня крыкнуць ад злосьці.

Зайграла бравурная музыка.

Апусьцілася заслона, і лёкаі пачалі запальваць свечкі ў кандэлябрах.

* * *

Госьці ў часе антракту, пакуль рэжысэр рыхтаваў «комэдыю», пакуль растаўлялася новая дэкарацыя на сцэне, пачалі падмацоўвацца.

Лёкаі спрытна налівалі кілішкі, падавалі закускі. Пачаліся госты ў чэсьць гаспадара і самых ганаровых гасьцей. У салі раздаваўся вясёлы гук і звон пасуды.

Госьці былі вельмі зацікаўлены панскім Салаўём.

Тое, што чалавек вырабляецца на сцэне пачалавечаму, іх ня дзівіла, але калі чалавек сьпявае, як птушка, брэша, як сабака, вые, як воўк, няўкае, як кот,— вось гэта дзіва. Гэта варта паглядзець і паслухаць.

Пра Салаўя госьці наслухаліся столькі цікавых баек за апошнія некалькі месяцаў, ажно не маглі вытрымаць.

Адзін з іх крыкнуў:

— Салаўя! Хочам паслухаць сьпевы салаўя!..

— Салаўя! Салаўя!—раздалося з усіх бакоў.

Пан Вашамірскі ўсьміхнуўся:

— Будзе і салавей. Да месяца мая яшчэ далёка.

— Калі яснавальможны пан захоча, дык май месяц будзем адчуваць і ў каляды!—сыпнуў пану Вашамірскаму комплімэнт ксёндз Курачковіч.

Пры гэтым ён разьвёў новую філэзофію:

Старасьвецкія алхімікі даставалі золата з жалеза, а пан Вашамірскі каляды на май пераробіць, бо ў калядную ноч у яго палацах салавей засьпявае.

— Салаўя! Салаўя!—крычалі разгарачаныя госьці.

У гэтым галасе пан Вашамірскі міргнуў аднаму з гайдукоў. У пана было раней задумана на гэты час інтэрмедыя пад назваю «Муй жыдэк».

Салаўя пакінуў на апошні нумар вечару.

Гайдук выскачыў у бакавы пакой.

Праз хвіліну пачулася адтуль суматоха. Рыбак Мэер трымаўся абедзьвюма рукамі за дзьверы, упіраўся нагамі і не хацеў ісьці ў салю.

— Паночкі... паночкі...—прасіў ён літасьці,—баюся... палохаюся...

Ён быў у чорнай аксамітнай ярмолцы, у шабасовай халадайцы, з шапкай у руцэ. Яго цёмная густая барада распусьцілася, як веер; твар быў бледны, з кроплямі поту, а ў цыганскіх бліскучых вачох мільгаў непдробны вялікі страх. Мэер кідаў вачыма ва ўсе бакі і мармытаў:

— Баюся, паночкі, палохаюся!..

Мэера паставілі ў сярэдзіне салі супроць гасьцей. Ён сьмешна кланяўся ва ўсе бакі, махаючы шапкай перад сабою, як шчытам.

Пан Вашамірскі загадаў яму сьпяваць «Маёфіс».

Госьці сьмяяліся, перашэптваліся між сабою і забылі ў гэтую хвіліну пра Салаўя.

— Гэта чыстакроўны сэмт. Муї жыдэк!—хваліўся пан Вашамірскі перад гасьцямі.

«Муї жыдэк» было зарэкомэндавана такім тонам, нібы ён казаў: «мой конь», «мой стул» або «мая вопратка».

— Тут, шаноўныя панове, ён нам «Маёфіс» засьпявае, а там у Варшаве, нашыя магнаты жыдам «Маёфіс» пяюць. Там жыдоўскія банкіры забіраюць у свае лапы нашага брата, і тыя жэняцца на банкірскіх дочках, каб такім чынам выратавацца ад вялікіх даўгоў.

Пан Вашамірскі пры гэтых словах падняўся, зрабіў шырокі гэст правай рукою, пачціва пакланіўся і з гіроніяй у голасе сказаў:

— Рэкомэндую, панове вяльможныя, майго жыдка, як вашага крэўнага!

Госьці кісла ўсьміхнуліся і паморшчыліся.

За гэтка няўдалы жарт некаторыя з ганаровых гасьцей пакрыўдзіліся на гаспадара; аднак стрымаліся, бо ведалі добра кусьлівы язык пана Вашамірскага; апрача таго, ён быў самым багатым панам у ваколіцы, і тое, што не выпадала іншым, дазвалялася яму.

Галоўным чынам чырванеў ад злосьці адзін шляхціц, чарнявы, з доўгім носам. Але на яго ніхто ўвагі не зварочваў.

* * *

Мэер як-бы ня чуў гэтай гутаркі. Блеск багатых пакояў і гасьцей яго ня здзівіў і ня зьбіў з панталыку. Калі ён спачатку баяўся, дык гэта быў толькі «страх божы». Мэер не баяўся нават найвялікшага пана, а баяўся «грэху». Вочы Мэера ўжо не выяўлялі ніякага страху, а толькі ўглыбленьне ў сябе, у сваіх думках.

Мэер быў чалавек просты, ведаў толькі штодзённыя малітвы, ведаў, што над яго дзядзямі і прадзедамі заўсёды здзекваліся і здзекуюцца іншыя народы— «гоі», апрача Міхалкі і блізкіх яго суседзяў.

На гэта ёсьць нечая «вышэйшая воля».

Інакшага глумачэньня Мэер ня мог-бы даць.

Мэер спакарыўся і цяпер гэтай «вышэйшай волі» і, як пан крыкнуў да яго строга «ну» і злосна тупнуў нагой, ён засьпяваў «Маёфіс»...

Вочы «панскага жыдка» ў час сьпяваньня запалалі двума чорнымі агнямі. Ён упіраў іх у гасьцей, і хоць у гэты час нікога з іх ня бачыў, але кожнаму здавалася, што «панскі жыдэк» пранікае яго наскрозь вачыма.

Прыкра было гасьцём. У адну і тую самую хвіліну Мэер глядзеў кожнаму ў вочы. Прынамсі, так здавалася.

Голас ў Мэера быў надломаны, ад грубаватага на нізкіх тонах пераходзіў у дрыжачы піск на высокіх. Голас пераліваўся ў горле і часам булькаў, нібы Мэер захлёбваўся, душыўся...

«Панскі жыдэк» сьпяваў нейкую песьню на гэрбайскай мове. Словы адбіваліся ў цішыні вялізнай саль, як старасьвецкая тысячагадовая незразумелая замова,

якая ірвалася ні то з-пад зямлі, ні то з закон палацаў. У час сьпяваньня Мэер рабіў шпаркія рухі рукамі, нібы пісаў у паветры таемныя знакі. Часам шчоўкаў пальцамі, круціў галавой, падымаў вочы ўгару, застываў на месцы і напамінаў тады хрысьціянскага мучальніка сьвятога, як яго малююць на абразох.

Спачатку некаторыя пані ціха хіхікалі, пань ўсьміхаліся; але з кожным разам яны спакайнелі і як-бы падпалі пад уладу «панскага жыдка».

Яго песьня на першы выгляд была вясёлая, нейкая гопка з яўрэйскага вяселья. Але гэта вясёласць была няшчырая, гукавы грим вясёласці, у глыбіні-ж мэлёдыі панаваў тысячаletні сум вандроўцы-бяздомніка, брызгала-сачылася песьня жудасьцю крыві і болю. У малітвенна-спакорлівым тоне чулася вялікая ўпартасьць і пагроза.

Госьці апусьцілі галовы.

Пан Вашамірскі ня гэткага эфэкту чакаў ад інтэрмэды-экспромту пад назваю «Муй жыдэк». Гэткі настрой гасьцей не пасаваў да балю.

— Годзе!—крыкнуў пан Вашамірскі Мэеру.

Мэер у экстазе малітвы-песьні ня чуў панскага крыку.

— Годзе!!—крыкнуў пан яшчэ мацней.

Мэер спыніўся. Ён азіраўся па баках, нібы прачнуўся толькі што з глыбокага сну.

— Га?!—здзівіўся Мэер.

— Вон!—крыкнуў пан Вашамірскі.

Да Мэера падбеглі лёкаі.

Мэер з горда паднятай галавой сунуўся да дзьвярэй.

Панскія госьці маўчалі, сароміліся глядзець адзін аднаму ў вочы, самі не разумеючы прычыны; ільдзяное паветра пранеслася ў багатай панскай салі.

Гулка раздаваўся за заслонай стук малаткоў. Там рабілася новая дэкорацыя. Гэта прыкра разіла вушы гасьцей. Было такое ўражаньне, нібы робіцца новая будыніна, а панскія палацы зараз будуць знішчаны.

Пан Вашамірскі болей іншых страціў гумар. Ён адразу пачаў на ўсё вакольнае глядзець іншымі вачыма. Усё бачыў цяпер у новым асьвятленьні. Сьвятло ад белых і жоўтых васьковых свечак у кандэлябрах было дрыжучае і ажыўляла малюнкi і барэльфы на сьценах. Пану здавалася, што сатыры са сьцен сьмяюцца з яго, паглядаючы яму ў вочы; німфы на сцэнічнай заслоне ўцякаюць не ад фавна, а ад яго-ж; аркадзкія пастушкі на яго са страхам пазіраюць.

Ён углядаўся ў твары гасьцей. Апрача нявольнай угодлівасьці да сябе, ён у іх нічога не заўважыў. Але ён адчуваў, што пад маскай гэтай угодлівасьці хаваецца няшчырасьць.

XX

На сцэне ішла «комэдыя», у якой апавядаецца, як мужык дзеля п'янства душу сваю чорту аддаў, пана абкрадваў і бога не баяўся.

Зноў шэпты доктара богасловіі і філёзофіі пачуліся пры стале.

Ён хваліў гэту п'есу:

— «Комэдтыя» Марцінкевіча багатая па зьместу, вфельмі багатая. Хаця мастацкі бок яе дtroхі кульгае, кульгае дtroхі.

На гэта адзін малады клерык заўважыў:

— Гэта, ойча вялебны, тое самае, што хі ліць балярыну за вочкі, а ганіць за ножкі.

— Я ня гханю твфор ксяндза Марцэвіча, ня гханю!—апраўдваўся ксёндз Курачковіч.

— А ксяндза Марашэўскага ойча ведае?—запытаўся ў доктара богасловіі і філэзофіі той самы клерык.

— Ну, ня вфедтаю! У чым справа?

— А справа ў тым,—адказаў клерык,—што ксёндз Марцэвіч запазычыў сюжэт комэдыі ў ксяндза Марашэўскага. Я сам быў на гэтым прадстаўленьні ў Забельскай гімназіі.

— О Езсу!—спалохаўся ксёндз Курачковіч,—ці ж праўда?!

— Праўда, праўда!—супакойлівым тонам адказаў клерык.

— Дык гэта-ж плягіянт эсладзейства!—абурывся ксёндз Курачковіч і выставіў здзіўленьня круглыя, як у шчупака вочы.

— Не зладзейства, а запазычанасьць, ойча вялебны,—лагодна гаварыў клерык.—Справа ў тым, што ў ксяндза Марашэўскага гэта комэдыйка расцягнута на тры акты, а ксёндз Марцэвіч склеіў усё ў адным акце. Апрача таго, гэта агульны сюжэт. Кожны выкарыстоўвае яго на свой лад.

Ксёндз Курачковіч пачаў супакойвацца, увайшоў ў роўнавагу і давай паказваць з сусьветных літаратурных твораў такія самыя факты. Даводзіўшы шмат падобных прыкладаў, пачынаючы з Грэцыі, ён спыніўся на Шэкспіры, які для сваіх драматычных твораў браў гістарычныя аповесьці ранейшых аўтараў.

Заўважыўшы, што пан Вашамірскі таксама прыслухоўваецца да гутаркі, доктар богасловіі і філэзофіі перагнуў кій у другі бок і, каб угадзіць пану, пачаў даводзіць, што ксёндз Марцэвіч гэні:

— Ён уносіць у нашу літаратуру Дтантаўскія мотывы. У Марцэвіча таксама ёсьць пекла! Гэта наш Дтандтэ!—кончыў ён гораца, расчырванеўся, выцер

хустачкай пот з лысіны і зірнуў у бок пана Вашамір-скага «шчырымі» вачыма.

Клерык усміхаўся хітра і длубаў зубы спэцыяль-най зубадлубкай, якіх ляжала купкамі пры кожным гасьцю.

Супярэчыць доктару богасловіі і філэзофіі ён ба-яўся, але паводле яго «х-х-м-м», якое мармытаў, калу-паючы зубы, відаць было, што ён ня зусім згодзен з развагамі ксяндза-крытыка аб пекле Дантэ і аб пекле ксяндза Марцэвіча.

Доктар богасловіі і філэзофіі перайшоў на тэму аб мастацтве і філэзофіі наогул і даводзіў, што мастац-тва—наймітка касьцёлу, а філэзофія—прыслужніца богасловіі. Мастацтва і філэзофія самі па сабе існаваць ня могуць.

Галоўны гэрой п'есы ў гэты час канчаў адзін з сваіх доўгіх монологуў такога зьместу: Селянін шкадаваў, што слухаўся тых, якія яго вучылі розным кепскім справам.

— Кепскія людзі казалі, каб я быў няверным пану, акрасьці пана за грэх ня мелі,—гаварыў актор.—Гэ-тыя людзі навучылі мяне красьці ў пана пры малацьбе збожжа і несцьці ў карчму на гарэлку. Яны вучылі, як паном адказаць, каб з віны выкруціцца. Праклятае гэтае таварыства. З д'яблам я звязаўся.

— Гэта-ж грэх перад богам!—гаварыў далей актор у роспачы і трэс прыклеенай барадой.

Ён разводзіў рукамі і, пакорліва апусьціўшы га-лаву, дэклімаваў трагічным голасам завучаныя фразы:

— А мы дзень на дзень грашым і пакутваць ня хочам! Гэта-то прычына нашае згубы, гэта ў пекла нас вядзець.

Актор стагнаў апошнія словы і набожна лупіў вочы ва ўсе бакі.

— Вось гэта правітдлова з хрысьціянскага погляду!—смакуючы свае ўласныя словы, нібы цукеркі смокчучы, гаварыў доктар богасловіі і філёзофіі.— Вось на што мастацтва: вучыць людт ідтэям пана Езуса!

* * *

У адным з куткоў стала, дзе сядзела дробная шляхта, таксама вялася размова. На гэтых гасьцей мала зварочвалася ўвагі. Яны былі ніжэйшага рангу, мала выстэнгаваны і ня ведалі добра панскіх этыкетаў і цырымоній. Яны, не чакаўшы тостаў, самі частаваліся.

З іх вызначаўся адзін шляхціц Завішша. Гордасьцю сваёй ён лічыў адтапыраныя, як у таракана, доўгія чорныя вусы. З вялікім форсам ён іх круціў, выцягваў, як спрунжыны, і вечна імі харахоліўся. Але гэта не перашкаджала яму частаваць самога сябе выпіўкай на балі. Ён не чакаў, каб лёкай яму наліваў у келіх, а сам з гэтым спраўляўся.

Кожны раз, як яму трэба было выпіць, ён спачатку гладзіў паважна вусы, выцягваў іх направа і налева, потым стукаў сабе пальцам у лоб і гаварыў адно чароўнае слова:

«Вудка»!

Келіх ён сабе наліваў пяць разоў адзін за адным, і кожны раз адбывалася такая цырымонія са словам «вудка».

З усёй комэдыі яму спадабалася толькі адна маленькая сцэнка:

На сцэне стаіць хлоп. Пры ім ляжыць на падлозе дуда. Зьяўляецца каеннік—«покутуёнцы». Каеннік са страхам зірнуў на дуду і крыкнуў:

— Ой, гадзіна!

Хлоп засмяяўся і кажа:

— Чаго, ваша, баіцца, ці ня знаеш, што гэта ёсьць?

— Не вем!—адказвае каеньнік.

— Гэта ня гадаіна, гэта дуда руская,—кажа хлоп.
Бярэ дуду ды грае.

Шляхціц Завішша так быў захоплен дудою, ажно сам засьпяваў:

Гэх ты дудка мая, ух—я!

Весялушка мая, ух—я!

Усе госьці паднялі пры гэтым шчыры рогат. Толькі некаторыя пані крывіліся. Маляванымі губкамі яны пачалі фэкаць у бок Завішшы:

— Які невыкшталцаваны.

Пачуўшы гэта, шляхціц Завішша пакруціў вусамі, пагрозна зірнуў ва ўсе бакі і пачаў дэкламаваць аб польках доўгі верш-сатыру, што пачынаецца такімі словамі:

Zadnej polki tu nie baczę:

Oto ta siedzi widzę z weneckiej dziedziny,

A ta zasię w tej czacie z hiszpańskiej krainy,

To podobno francuzka, ta zaś niderlandzki

Ubiór na sobie nosi, czyli to florencki *).

Шляхціц Завішша доўга шаптаў гэты верш, у якім высьмейваюцца чужаземныя ўбраньні ў полек. Ён гаварыў, як замову, і воўкам паглядаў ва ўсе бакі.

— Загубяць яны Рэч Паспалітую, загубяць,—буркнуў Завішша свайму суседу,—пань—дурным гонарам і распустай, а ксяндзы—фальшам і хцівасьцю.
Дальбог, загубяць!

*) Ніводнай полькі тут ня бачу:

Вось гэта, мабыць, з Вэнэцыі,

А тая, у вопратцы, з Гішпанскай краіны,

А вунь напэўна французжанка.

А вось адна нідэрляндэкі ўбэр

Альбо флёрантыйскі апранула.

Злосна тапоршчыліся вусы шляхціца Завішшы. Ён шаптаў на вуха суседу:

— Чытаў я адну гісторыю, як цэзар Нэрон падпа-ліў Рым, сталіцу сваю, дзеля ўласнай забавы... Тое самае робяць цяпер магнаты ў нас! А хлоп—горш быдла ў іх, у магнатаў...

Сусед спалохаўся. Азірнуўся па бакох, ці хто ня чуў, і прашыпеў адно толькі слова:

— Маўчы...

XXI

Самы разгар балю пачаўся пасья «комэды».

Гаварыліся розныя тосты, у якіх хвалілі гэні пана Вашамірскага, яго багацьце і шчодрасьць. Італьян-ская і французская музыка лілася хвалямі пад высокімі суфітамі палацаў.

Недалёка ад шляхціца Завішшы, у канцы стала сядзеў яшчэ адзін малады шляхціц Вольскі. Яго на-зывалі звычайна «Пан Вольскі, купец польскі». Ён гандляваў коньмі і дробнымі фольваркамі. Апрача таго, быў пляткаром усёй ваколіцы. Меў вялікі спрыт пасварыць паноў між сабою, а сам заўсёды выходзіў сухім.

Выгляд у яго быў досыць плюгавы, нізенькі, рыжыя валасы, чырвоныя вочкі, якія пры гутарцы стараўся рабіць шчырымі і жаласьлівымі. Вольскі часта бож-каўся, моршчыў лоб, біў сабе кулачкамі ў грудзі і ледзь ня плакаў. Часам, калі яму трэба было разжало-біць якога-колечы пакушца, дык нават выціскаў сьлёзы з вачэй, сморкаўся і хныкаў. Ён падлізваўся да кож-нага пана, ад якога спадзяваўся мець якую-колечы вы-гаду. Славіўся ён таксама па фольварках і маэнтках; як вершаплёт, хаця ў вочы звалі яго талентным по-этам.

Верш у гонар пана Вашамірскага Вольскі рыхтаваў ужо даўно, пацеў над рыфмамі некалькі начэй. Ён спадзяваўся гандляваць з панам Вашамірскім, прадаваць яму коняй. Цяпер надышла яго пара прачытаць гэты верш. Ён падняўся, наморшчыў лоб і паचाў сваім рэзка-мэталёвым няпрыемным голасам:

Ой, пан Вашамірскі, яснавяльможны пане.

Ой, хвала табе ад раньня да раньня.

Бадай кожны радок вершу пачынаўся ў яго ад слова «Ой». Ён войкнуў разоў сорака, хваліў пана за вялікі розум, а ўсіх іншых абзываў дурнямі.

Доктар богасловіі і філэзофіі пільна прыслухоўваўся да кожнага слова вершу. «Ой» яму вельмі спадабалася. У гэтым слове чуецца моцны стогн душы шчырага каталіка, пакута сэрца, закаханага ў пана Езуса.

— Радтасьць—гэта распуста, упадак пачуцьця!— тлумачыў далей доктар богасловіі і філэзофіі, прыціскаючы кожнае слова, нібы абцугамі, гаворачы да ксяндза Марцэвіча, якога толькі што пасьпеў павіншаваць з посьпехам яго п'ёсы.

Шляхціц Завішша меў свой погляд і на творчасць Вольскага, якога ён даўно ведаў, меў свой погляд і на развагі ксяндза. Ён казаў на вуха свайму суседу:

— Дзіўны богаслоў. Сам балюе, а радасьць крытыкуе. Вось фальшывы сутаньнік! А Вольскі ойкае, бо рыфмы ў дзесяты пот яго кідаюць. Яму нялёгка, вась і войкае, пане дабрадзееньку! Усіх дурнямі абзывае, гіцаль рыжы, бо сам дурань, сабачая душа яго!

Завішша круціў пры гэтым вусы і злаваўся.

Усе госьці бісавалі Вольскаму.

Пан Вашамірскі, які ўжо быў падвыпіўшы, папраціў прынесці ў чэсьць поэты дзедаўскі келіх.

Госьці зарагаталі. Яны добра ведалі гэты поўгарцовы срыбны коўш, на якім было выразана тры сэрцы

з надписам: „corda fidelium“ (сэрца прыяцеляў). Мала хто здолеў выпіць яго да конца, каб не зваліцца з ног. А пан прымушаў яго выпіць адным духам. У каго хоць трохі на дне коўша заставалася, таму загадваў другі раз піць.

Спалохаўся пан Вольскі.

— Пане Вашамірскі...—гаварыў ён,—ня здолею выпіць... Ой, ня здолею... ой... зьлітуйся пане!

Нічога не памагло.

Лёкай у хвіліну прынёс келіх, які налілі поўна ставэнгерскім віном.

Пан Вольскі, вытарашчыў вочы і ледзь не да дна выпіў, але раптам пачала кружыцца галава і ён паваліўся.

Падскочылі лёкаі і пад агульны рогат вынеслі яго з салі.

— Гэта яму кара за верш,—казаў пан Вашамірскі.—Каб пахваліць гаспадара, дык гэта яшчэ ня значыць, што трэба зганьбіць іншых. Гэта адзнака людзей не ганаровых, якія не шануюць нікога.

Госьці былі вельмі здаволены ўчынкам пана і яго тлумачэньнем.

* * *

Пан Вольскі аглянуўся.

Ён знаходзіцца на канапе ў гардэробным паксі. У срыбным ліхтарніку мігацела толькі адна сьвечка. На сьценах гойдаўся змрок. Насупроць яго блішчэла вялізнае люстэрка, у якім сьвятло сьвечкі выглядала воўчым вокам. Пакой расшырыўся ў люстэрцы і выглядаў нейкім бесканечным, бо сьцены расплываліся ў змроку. Цэлы шэраг вялізных шафаў стаяў каля сьцен. Дрыўляныя фігуры і рознастайная разьба на шафах абрысоўваліся вельмі слаба; але бронзавыя амуры на

некоторых ярка мігацелі, блішчэлі, як золата. Ва ўсіх куткох пан Вольскі налічыў восем шаф.

Гэтыя шафы зазвычай прывозілі з сабою маладыя жонкі паноў Вашамірскіх.

«Восем шаф, значыць, восем пакаленьняў», падумаў пан Вольскі, моршчачы п'яны лоб.

Пан Вольскі пацягнуў носам. З пакою нясло пустыром. Ён пачаў думаць аб гэтых васьмёх пакаленьнях, аб вечнасьці—і яму вельмі сумна і жудасна зрабілася. Думкі скакалі збытанья, туманныя і жаласьлівыя. Яны мігацелі, як вугольлі на патухаючым вогнішчы.

З салі чуваць быў гул галасоў, які зьліваўся ў нейкі монотонны гуд.

Пакрыўджаны фальварковы пясняр пачаў дзеля ўцехі выябражаць у думках, што сьпявае. Яму нават забавна зрабілася ад таго, што можна сьпяваць мэлёдыю ня толькі ў голас, а нават у думках. І якую-б мэлёдыю ён ні думаў, гул галасоў з вялікай салі паўтараў гэту мэлёдыю ўслух.

Раптам гул сьціх і пачулася кволая прыгожая музыка.

«Гэта балет «Усход сонца» цяпер выконваецца на сцэне»,—падумаў пан Вольскі.

Ён ледзь не завьў ад крыўды, што не знаходзіцца ў салі і ня бачыць балярын.

Музыка драпала сэрца, нэрвавала, і ён ня ведаў, што з сабою зрабіць. Каб заглушыць боль, ён паднёс палец да агню сьвечкі, сьцяў зубы, але нястрыманага болю доўга ня мог цярпець. Ён прылажыў палец да губ, хукаў на яго і сьмяяўся:

— Вось да якога вар'яцця дайшоў! Ой!

А музыка вабіла, чаравала, кідала яго думкі, нібы вецер пыл дарожны, у розныя бакі. Пану Вольскаму здавалася, што нічога мацнейшага і харашэйшага на сьвеце няма за гэту музыку.

— Нічога на сьвеце!—сказаў ён уголас.

З далёкага змрочнага кутка вялізнага гардэробнага пакою кінуўся да яго водгалас «...чога на сьвеце!»

Пан Вольскі спалохаўся, пачуўся такім адзінкім, як-бы знаходзіўся ў глухім лесе. Ён ведаў, што «...чога на сьвеце»—адбітак яго голасу, як бывае адбітак твару ў люстэрцы ці ў вадзе. Аднак, пачаў баяцца і аднаго і другога. Каб адагнаць ад сябе адзіноту, ён пачаў думаць аб прыгожых панях, якія былі ў салі. Усе яны зьліваліся ў яго думках у адзін абраз недасяжнай вабнай жанчыны. Твару яе ня бачыць; ня можа сабе ўявіць яе выгляду, але яна яго захапляе. Яна кіпяціць-гарачыць мазгі і кроў.

«Трэба ёй напісаць верш!» падумаў пан Вольскі. «Я-ж—рыцар яе! Я крыві сваёй шкадаваць не павінен!»

«Рыцар, кроў, верш» туманілі яго думкі, запаланілі яго новай ідэяй:

«Трэба напісаць верш сваёй уласнай крывёю».

Пан Вольскі падышоў бліжэй да сьвечкі, выняў з раменнага поясу нож, які вісеў у футляры, і пачаў сабе калупаць нажом левую руку. Паказалася кроў. Ён дастаў з кішэні кавалак шэрай паперы, з другой кішэні—некалькіх зубадлубак, якія ўзяў са стала на запас і пачаў макаць кончыкам зубадлубкі ў сваю кроў і выводзіць дзітары на паперы. Ён напісаў пачатак вершу:

«Ой...»

Далей у яго ня ішло. Ён наморшчыў лоб і пачаў думаць.

Чырвонае крывавае слова двалася, траілася ў яго вачох. Ён бачыў як-бы цэлыя тузіны гэтага слова. «Ой, ой, ой». Яны мітусіліся перад ім, нібы «божыя кароўкі».

Вольскі плюнуў, вылаяў сам сябе за такое вар'яцце, абвязаў параненаю руку хустачкай і прылёг на канапе.

«Ой, ой, ой, ой, ой»—звінела музыка ў яго вушох. Галава зрабілася цяжкаю, і ён хутка заснуў.

Праснуўся ад шэптаў і ціхага плачу ў пакоі. Ён уздрыгануўся, прытаіўся і давай прыслухоўвацца.

— Паночку... паночку міленькі, не чапай мяне!— прасіла-маліла дзяўчына.

— Ціха ты!—бурчэў у адказ п'яны голас аднаго з гасцей.

— Ага,—успомніў пан Вольскі,—гэта-ж халопкі стаялі на галёрцы, апусьціўшы галовы ўніз на салю, і глядзелі, як авечкі.

Пан Вольскі з вялікім смакаваньнем і зайздасьцю лавіў кожны гук...

XXII

Балет быў самым удалым нумарам балю. Госьці былі вельмі здаволены. Такой пышнаю фантастычнаю пастаноўкі яны ніколі ня бачылі. Такой зграбнай музыкі яны ніколі ня чулі.

Не спадабаўся балет аднэй толькі пані Вашамірскай.

— Нешта бязбожніцкае, д'ябальскае,—гаварыла яна.

Прычына яе незадаволенасці сапраўды была іншага характару. Яна ўвесь вечар была надзвычайна задуманая і смутная. Смутак пані Вашамірскай цягнуўся ўжо колькі часу—з таго дня, калі ў яе апошні раз быў сын з Салаўём.

Спачатку яна не зразумела сама, у чым справа. Але прарочыя сны пачалі ёй сьніцца бадай кожную ноч: кожную ноч яна чула ва сьне сьпевы салаўя. Сьпеў маленькай птушачкі пранікаў у яе нутро, у сама сэрца

сваімі вясновымі, квольмі, срыбнымі трэлямі. Сьпявала птушачка на розныя лады, і ва сьне пані Вашамірская гэта здавалася нейкай райскай, божай музыкай. Кожны гук, ледзь прыкметны зык птушачкі ліўся як-бы з неба і салодкім смуткам атуляў усё вакол.

І як-бы пах бэзу кружыў ёй прыемна галаву.

Кожны раз прабуджалася яна са стогнам, і песьня птушачкі яшчэ зьвінела ў яе вушох.

Пані Вашамірская страціла апэтыт. Ранейшае замілаваньне да катоў прапала. Удзень яна ня ведала, як дачакацца ночы, каб зноў чуць ва сьне песьні птушкі.

Розна тлумачылі ёй суседкі з блізкіх маёнткаў гэты дзіўны сон.

Некаторыя гаварылі, што гэта д'ябал хоча яе спакусьці салаўінай песьняй. Іншыя казалі, што гэта яе ўласная яснавяльможная душа ўночы ад цела адыходзіць, лунае над ёю, сьпявае.

А ксьндз Марцэвіч гаварыў, што гэта даносіцца да яе ветрам звон касьцёлу. Звон напамінае пані аб тым, каб яна пабудавала касьцёл у сваім маёнтку, каб яна дапамагала грашмі тым, хто зьбірае грошы на божыя справы.

Ксьндз Марцэвіч ужо даўно зьбірае ахвяраваньні і падарункі на касьцёл «Сэрца Езуса», але вось яму яшчэ не хапае грошай на званіцу, дзеля гэтага птушачка звоніць ува сьне пані Вашамірская.

Пані Вашамірская ахвяравала на званіцу старасьведкія пярсцёнкі з дарагімі каменьямі, сама аддала іх ксьндзу Марцэвічу.

Песьні салоўкі ўсё роўна ня спыняліся. Наадварот, гэты сон прыняў болей ясныя вобразы і формы; кожны раз падыходзіла да пані здань, атуленая ў сялянскае грубае палатно. Пані спачатку думала, што гэта таемная фігура—сьмерць, але сьпевы салаўя яшчэ болей прыгожыя, чымся раней, ліліся з-пад гэтага па-

латна. Паню супакойвала тое, што сьмерць ня можа так хораша сьпяваць.

Нарэшце палатно апусьцілася—і перад паняй ста-яў анёл і сьпяваў пасалаўінаму.

Пасьля, як пані пачала прыглядацца, яна заўважы-ла, што гэта не анёл, але фокуснік яе сына, пад мя-нюшкаю Салавей.

Пра гэты сон пані ўжо нікому не гаварыла, нават свайму духоўніку—ксяндзу Марцэвічу.

Яна нечага і баялася, і саромілася.

Страх гэты быў страхам божым, а сорам—сорамам дзевы Марыі, нявіннай і чыстай.

Так тлумачыла пані сама сабе свае пачуцьці.

Пані Вашамірская пачала разумець, што гэтым сном «пан буг» выстаўляе ёй напаказ яе памылкі. А памылкі яе былі яшчэ больш страшныя тым, што яна раней была ўпэўнена ў іх непамылковасьці.

Яна клеўчыла перад вобразам «маткі боскай», пры-знавалася ў сваіх вялікіх грахах: яна, пані, ужо шмат гадоў песьціць і няньчыць катоў, а пра людзей забы-лася...

Аднак, адчуваючы свой вялікі грэх, пані не пакіда-ла паранейшаму глядзець за катамі. Што-ж яны бед-ныя вінаваты ў яе паступках.

Пані пацяшала сябе толькі тым, што памылка ўжо напалову выпраўлена, калі яна выкрыта. Яна паста-раецца выправіць памылку да канца.

«Як выпраўляць памылку? Як?»

Гэтае цяжкае «як?» надзвычайна непакоіла паню Вашамірскую. Пад уражаньнем гэтага «як?» пані ся-дзела ўвесь вечар, ня прымаючы ніякага ўдзелу ў вя-сёлых і мудрых гутарках гасьцей. «Божы смутак» лу-наў на яе твары. Пані апускала вочы і з-пад апушча-ных расьніц пазірала, аднак, з зацікаўленасьцю ва ўсе бакі.

Яна шукала вачыма Салаўя.

Але ён, як на дзіва, не сьпяваў цэлы вечар. Яго нідзе ня відаць было.

На было самага галоўнага эфэкта панскага балю.

Пані Вашамірская чакала яго з хвіліны на хвіліну. Яна забыла гладзіць і песьціць катоў, якія сядзелі ў яе на каленях. Ад нецярплівасьці яна кожны раз уздрыгвала, калі да яе зварочваліся суседзі пры стале з запытаньнямі і заўвагамі.

У гэты час пан Вашамірскі гутарыў з суседам з блізкага маёнтку аб тым, што студыя ўсё-ж яго не здавальняе, бо акторы яго—выдрэсіраваныя мядзведзі. Унутранага агню, натхненьня няма ў іх. Вось ён зараз пакажа ўсім на закуску балю сапраўды дзіва—чалавека, які сьпявае салаўём.

— Я думаю павезьці яго нават заганіцу напаказ!—павысіў пан Вашамірскі голас.

— Салаўя сюды! Салаўя!—папрасілі госьці.

Пані Вашамірская пабляднела ад хваляваньня. У гэтую хвіліну Салавей быў яе апошняй марай-лятуценьнем.

— Паслухаць цяпер салаўя—штука фвельмі пікантная!—сказаў доктар богасловіі і філэзофіі.—Гэта сапраўды тонкая хгустоўнасьць і вышэйшы эстэтызм! Дтзіўлюся здтольнасьцям пана Вфашамірскага, шчыра дтзіўлюся!

Ксёндз развёў доўгую тыраду аб сьпевах салаўя, аб цудах божых.

Хоць пан Вашамірскі добра разумеў, што гэта толькі няшчырая ксяндзоўская ільсьцівасьць, аднак, перад вялікай грамадой гасьцей яму было прыемна ад слоў ксяндза.

— Прывесьці сюды Салаўя!—крыкнуў пан гайдукам.

Пан расказаў гасьцём падрабязна ўсю гісторыю,— як ён першы раз пачуў фокусы Салаўя і як дзеля жарту загадаў тады ўсыпаць некалькі гарачых гайдуку Макару.

Пан успомніў пры гэтым, што гайдука Макара няма. Ён падазваў стольніка і запытаўся ў яго аб гэтым.

— Макара знайшлі сягоньня забітым, яснавяльможны пане,—спалохана сказаў стольнік.—Яго забіла Зоська Халімонава, што ў канцы вёскі жыве, недалёка ад лесу, яснавяльможны пане.

— А Зоська дзе?—пабляднеўшы ад злосьці, сказаў пан.

— Зоська ўцякла, яснавяльможны пане,—адказаў стольнік.

— Зараз-жа яе злавіць!—бліснуўшы строга вачыма, загадаў пан.—Скажы аб гэтым войту!

— Слухаю, яснавяльможны пане!—дрыжучым голасам сказаў, пакланіўшыся нізка, стольнік.

Пан Вашамірскі быў выбіты з роўнавагі, але перад гасьцёмі стараўся гэта не паказаць. Пан не шкадаваў гайдука Макара, але ён злаваўся на тое, што нейкая халопка нарушыла яго панскі супакой, сапсула гармонію балю.

«Ну і дзікія гэтыя хлопцы! Ну і разбойнікі-ж яны! Засяку Зоську насмерць. Сваімі рукамі засяку»,—пастанавіў у думках пан Вашамірскі.—«Ну і гадзюка яна!».

Пані Вашамірская не заўважыла змены настрою ў сына. Яна была занепакоена тым, што ён хоча забраць Салаўя заганіцу. Салавей быў патрэбен ёй. Яна гатова аддаць за Салаўя ўсіх сваіх катоў... Яна гатова... Яна сама ў гэту хвіліну ня ведала, на што яна гатова, каб толькі дастаць сабе Салаўя.

Яна кінула сыну і сказала яму ўстрывожаным голасам.

— Салаўя ня трэба везці загіраніцу, ня трэба!
Пан Вашамірскі здзіўленым вокам зірнуў на сваю
матку.

XXIII

Салавей цэлы дзень сядзеў запёрты ў цёмным пакоі, з цяжкімі калодкамі на нагах.

Гнеў пана Вашамірскага на Салаўя быў вялікі, бо Салавей адлучыўся з маёнтку ў самы гарачы, апошні дзень перад спэтаклем. Яго адсутнасьць была заўважана ксяндзом Марцэвічам у часе звычайнага ночнага абыходу спальных пакояў актораў.

У каморцы, дзе сядзеў Салавей, было так цёмна, што нават рукі сваёй нельга было бачыць. Рукашца з месца яму таксама было цяжка, бо калодкі прыкоўвалі ногі да падлогі. Ён сядзеў нярухома на месцы, аддаючы ўсю сваю ўвагу слуху. Сіла зроку і рухаў як-бы пералілася ў Салаўя ў пачуцьцё слуху. Яму здавалася, што ён у цёмнай сухой яме, прыкуты да дна і зьвязан з жывым сьветам толькі слухам. Яго вушы лавіліжныя шлох у затхлым паветры каморкі.

Па кутох шорхаліся мышы, скакалі, грызьлі сьцены, драпалі падлогу і пішчэлі калі-ні-калі замагільным прыдушаным піскам. Ён рад быў, што ў суседзтве знаходзяцца хоць такія жывыя істоты. Часам, як зварахнецца з месца, рабілася ціха—мышы палохаліся. Ён чуў тады тахканьне свайго ўласнага сэрца, якое білася мацней, чым заўсёды.

Хвілінамі на яго нападала вялікая нуда. Ён мацаў у поцёмках свой твар, які здаваўся яму чужым. Часам соваў рукамі каля сябе па сьцяне, дзе было шмат павуціны з сухімі леташнімі мухамі. І гэта забава надавала яму бадзёрасьці і адганяла сумныя думкі.

Ён лавіў вушамі кожны зык з суседніх пакояў: крокі чаляднікаў, заглушаны гул гутаркі. Яму здавалася, што ўвесь жывы сьвет ужо навекі адарваны ад яго і знаходзіцца недзе за сотні міль адгэтуль.

У Салаўя перасохла ў горле ад накіпеўшай злосьці, ён аблізваў губы языком, уздрыгануўся і пачаў барабаніць кулакамі ў сьцяну і крычаць: «Адчынеце!»

Ён крычаў кожны раз усё галасьней. На яго крыкі ніхто ўвагі не зварачаў.

Раптам Салавей змоўк і пачаў пільна прыслухоўвацца.

Здалёку з глыбі панскіх пакояў пачуўся звон вялікага гадзінніка. Мядзяныя гукі расплываліся мякка, задумёна і ўрачыста, дрыжэлі ў вушох доўга, ледзь прыкметнымі пералівамі адгалоска.

Салавей супакоіўся.

Зрабілася лёгка на душы. Нібы хтосьці блізкі пяшчотна паглядзіў яго па валасох.

Успомніў Зоську...

Але кожны новы звон гадзінніка навяваў яму новыя думкі. Ён наўмысьне стараўся ня думаць аб Зосьцы, бо нехта шаптаў яму на вуха:

«Нядобра абыходзіўся ты ўночы з Зоськай... нядобра...»

І аб чым ён ні думаў—усё з галавы ня выходзілі гэтыя словы: «нядобра... нядобра...»

Ён пачаў шаптаць гэтыя словы: «нядобра... нядобра...»

У яго думках яны ўжо страцілі ранейшае значэньне і абхапілі ўсю яго істоту сваім шырокім зьместам:

Нядобра жыць так на сьвеце.

Нядобра быць забавай у пана.

Добра сьпяваць салаўём тады, калі самому хочацца, а не па загаду пана.

Чым больш ён думаў аб тым, што добра і што ня-
добра, тым больш ён быў абураны і на самога сябе і
на пана Вашамірскага. У яго душы рос і крэп чала-
вечы гонар, той гонар, якога не аддасі ні за якія гро-
шы, ні за які дабрабыт, ні за якія панскія падарункі.

Салавей сьціснуў кулакі ад злосьці, увесь напру-
жыніўся да хрусту касьцей і падняўся з месца. Але
цяжкія калодкі на нагах давалі сябе адчуваць, і ён зноў
сеў, сьцяўшы зубы.

— Нядобра быць панскім салаўём!—падвёў Сала-
вей падрахунак сваім думкам і адчуванням.

Ён апусьціў галаву на грудзі. Доўгі час сядзеў ня-
рухома, акамянелы, нібы няжывы.

Усе думкі выскачылі з галавы, як спалоханыя ве-
раб'і.

Мышы зноў скрабліся вакол. Часам раздаваўся бой
гадзінніка, але Салавей ня чуў. Ён моцна спаў
пасля бяссонай ночы, праведзенай у Зоські.

XXIV

Ціха было ў салі.

Салаўя з нецярплівасьцю чакалі хвілін дзесяць.

Ён увашоў павольна ступаючы. Відаць, толькі шго
зьнялі калодкі з яго ног. Жмурыў вочы і засланяў іх
рукою. Адсядзеўшы ў цёмнай каморы цэлы дзень,
яму цяжка было глядзець цяпер на яркае сьвятло.

Ён быў у дзівацкім аксамітным шырокім адзеньні
з вышытымі залатымі салаўямі. На грудзях з рознака-
ляровых пацерак быў зроблены гэрб паноў Вашамір-
скіх. Высокі, стройны, у такой нязвычайнай манты
Салавей нагадоўваў сабою жраца нейкай казачнай
рэлігіі. Бровы ў Салаўя былі грозна нахмураны. Вочы
кідалі вакол сінія вострыя нажы. Чорны аксаміт
убраньня адцяняў праз меру яго бледны твар.

Панскія госьці атарапелі ад нечаканасьці.

Пану Вашамірскому вельмі да сэрца было тое ўражаньне, якое зрабіў на гасьцей сваім выглядам Салавей.

Пан усьміхаўся самаздаволена.

— А во, зараз, шаноўныя госьці, пачуеце яго сьпевы!—з гордасьцю казаў пан Вашамірскі.

— Можа ў яго захаваны такія штучкі, праз якія ён сьвішча?—запытаўся пан Завішша, пакруціўшы доўгія вусы.

Гэтыя словы пакрыўдзілі пана Вашамірскага. Захадзілі хадаром яго сківіцы. Але ён стрымаўся і сказаў спакойным голасам:

— Калі хто з ласкавых паноў хоча, можа агледзець майго Салаўя. Можа якую сьвісьцёлку знойдзеце. Пашукайце ў яго руках, у роце!

Некаторыя сунуліся да Салаўя, але яго выгляд быў такі грозны, што ніхто не адважыўся шукаць у яго сьвісьцёлка, праз якія ён сьвішча салаўём.

Пані Вашамірская глядзела на Салаўя ў нямым задзіўленьні і абагатварэньні.

— Ну,—сказаў пан Вашамірскі да Салаўя,—пачынай!

Салавей маўчаў.

— Ну!—крыкнуў пан.

Салавей не варухнуўся.

— Чаго маўчыш?!—зачырванеўся пан ад злосьці.— можа ахрып?

Салавей строга зірнуў на пана Вашамірскага, ледзь разняў сьцятыя губы і павольна, шэптам працадзіў праз зубы:

— Не хачу быць панскім салаўём.

— Які хам, о божа!—здзівіўся доктар богасловіі і філёзофіі.

У пана Вашамірскага вочы вылезьлі наверх і налісія крывёю.

— Жартуеш?—крыкнуў пан не сваім голасам,—спявай!

Салавей усміхнуўся, трохі як-бы здэтанаваўся, але хутка горда зірнуў на пана, выпрастаўся, як нацягнутая струна, і болей цвёрдым голасам сказаў:

— Не хачу быць панскім салаўём!

— Закаваць яго ў кайданы!—урачыста-грозным голасам крыкнуў пан Вашамірскі.

Салавей сарваў з сябе дзівацкае ўбраньне і кінуўся да дзьвярэй.

За ім удагонку пусьціліся гайдукі.

* * *

Але сьвісты Салаўя ня змоўклі. Зноў аб ім панеслася гучная слава па ўсіх маэнтках.

Ён быў атаманам малайцоў, якія ўцякалі ад панскага прыгону, ад панскіх зьдзекаў. Ён зьяўляўся заўсёды да самых бліжэйшых ваколіцы. Паліў іхнія маэнткі, забіваў лютых паноў.

Салаўіны сьвіст сеяў жудасьць і страх.

Цёмнымі грамадамі стаялі пушчы і лясы. У іхняй глыбіні і сярод белага дня дрымалі цені. Шумелі дрэвы, выстаўляючы ў неба ад сполаху тысячы рук-галін, нібы ў вечнай малітве.

Па гэтых пушчах і лясох на страх паном вандраваў Салавей.

Ня раз у маёвую ноч, калі яркі круглы месяц углядаўся ў казачна прыгожыя панскія палацы, паны ўздрыгвалі ад страху, пачуўшы песьню нават звычайнага салаўя ў густым пахучым парку...

Яны тады чакалі непажаданага гасьця.

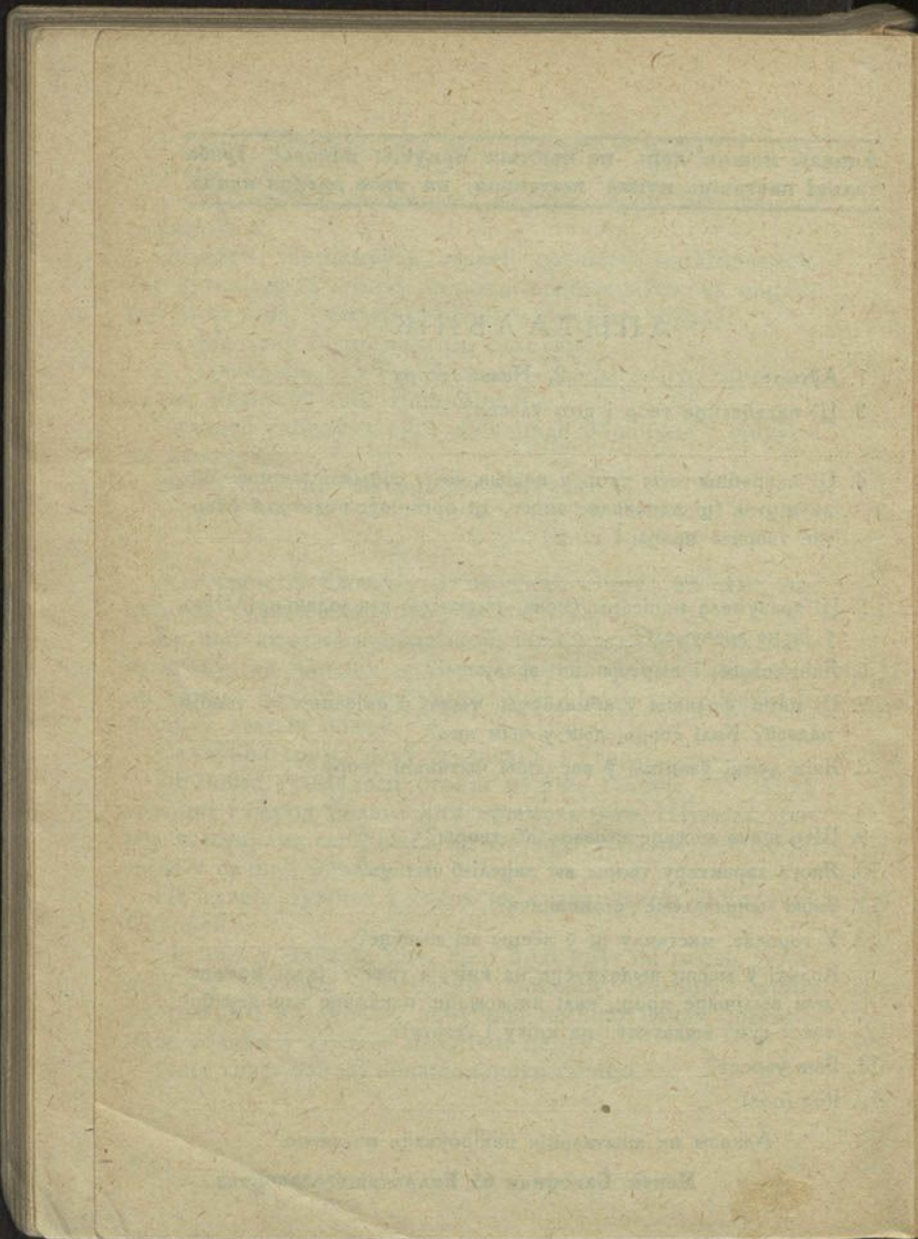
Адказы можна даць на чыстым аркушы паперы. Трэба толькі паставіць нумар пытання, на якое даецца адказ.

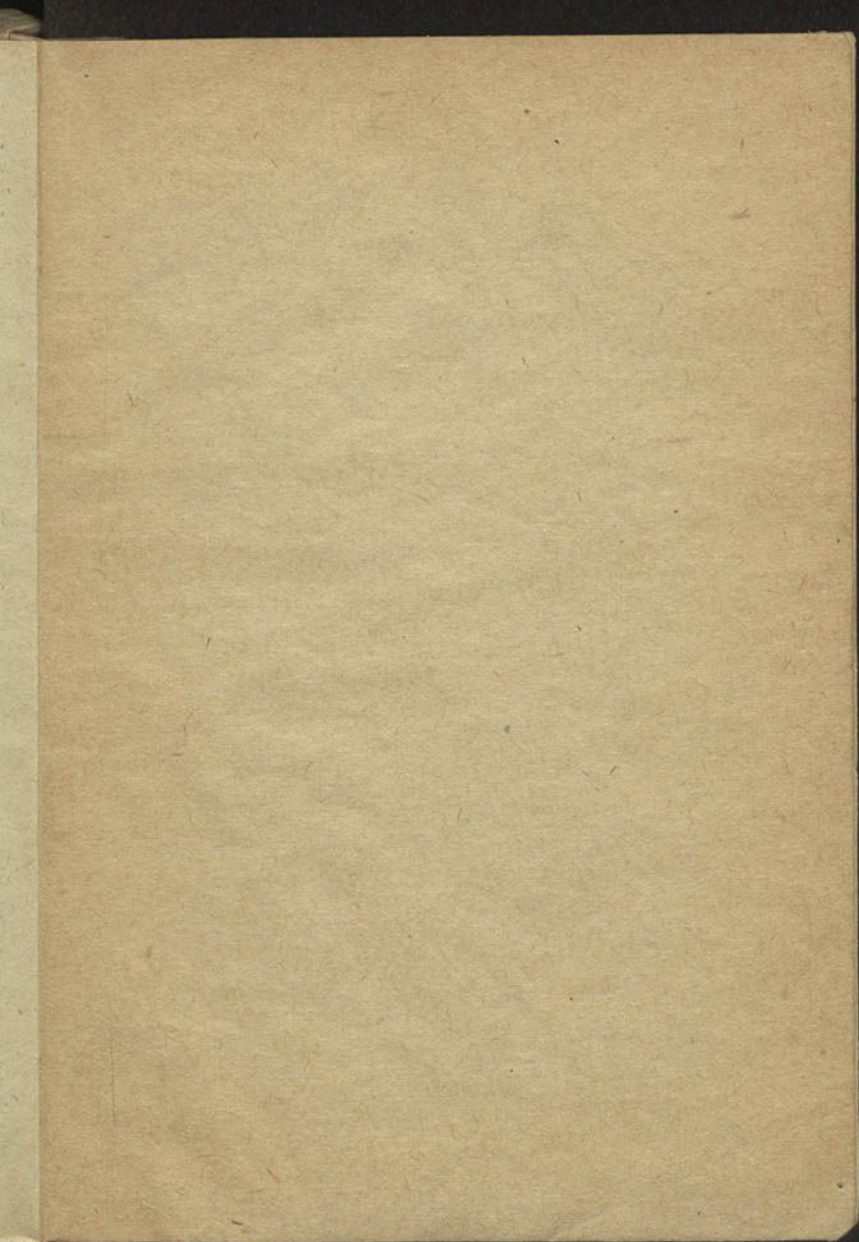
А П Ы Т А Л Ь Н І К

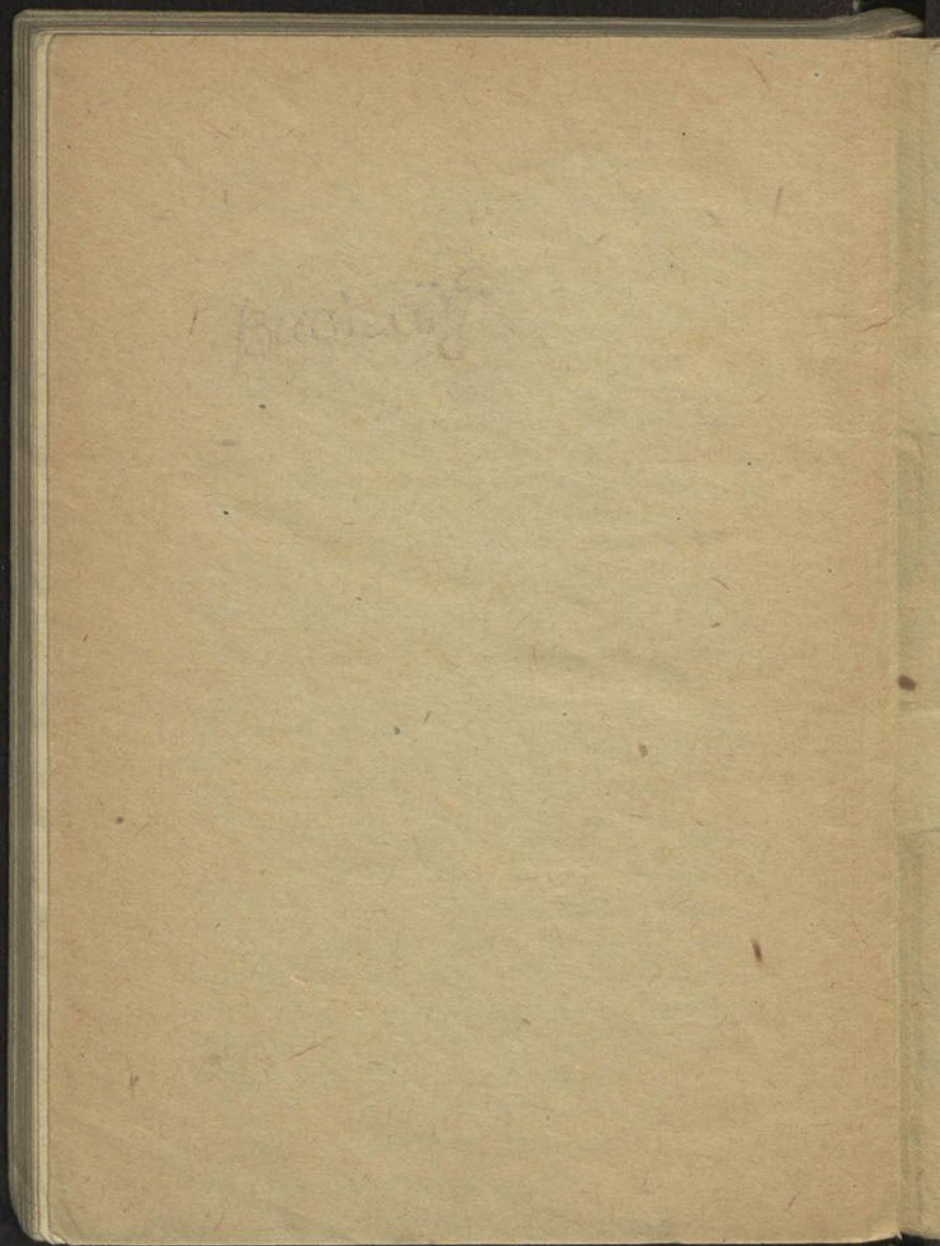
1. Аўтар.....
2. Назва твору.....
3. Ці падабаецца твор і што ўласна?.....
4. Ці патрэбны гэты твор у нашыя часы соцыялістычнага будаўніцтва (ці адпавядае эпосе, ці арганізуе волю для ўпарадкавання працы і г. д.).....
5. Ці зразумела напісаны (мова, тэматыка, выкладаньне)? Што ў ім не зразумелі?.....
6. Якія словы і выразы на зразумелі?.....
7. Ці няма фальшы ў абмалёўцы тыпаў і апісаных у творы падзей? Калі ёсьць, дык у чым яна?.....
8. Якія думкі ўзьніклі ў вас пры чытаньні твору.....
9. Што яшчэ можаце сказаць аб творы?.....
10. Якога характару творы вы хацелі-б чытаць?.....
11. Ваша соцыяльнае становішча?.....
12. У горадзе, мястэчку ці ў вёсцы вы жывёце?.....
13. Колькі ў месяц выдаткуеце на кнігу і газэту (калі можаце, дык вылічыце проц., калі ня можаце, пакажэце ваш заробтак і суму выдаткаў на кнігу і газэту)?.....
14. Ваш узрост?.....
15. Род (пол).....

Адказы на апытальнік накіроўваць на адрас:

Менск, Савецкая 63, Белдзяржвыдавецтва.

t

Цяна 40 кап.

6000000259997 1

Бел. 1994 г.

